
U V O D N I K

Jean McCollister

Česa se lahko ameriška levica nauči iz nedavnega poraza britanskih laburistov?

3

P O G O V O R

Zvezdana Novaković:

»Svojo osrednjo muzo sem našla v ljudski glasbi.«

7

S T O L E T J E P O A N T R O P O L O Š K I R E V O L U C I J I B R O N I S Ł A W A M A L I N O W S K E G A

— U V O D V T E M O —

Rajko Muršič

Stoletje po antropološki revoluciji Bronisława Malinowskega: obujeni duhovi, moč metode in znanstvena resnica

21

Grażyna Kubica

**Bronisław Malinowski kot avtor
Argonavtov zahodnega Pacifika**

26

Karmen Šterk

Od bizarnega do bazarja in do končne

zmage

41

Peter Simonič

**Uporabnost etnografije Trobriandskega
otočja Bronisława Malinowskega za
razumevanje družbenih odnosov na
Šibeniškem otočju**

50

Nežka Struc

**Preučevanje samoorganiziranih
prehranskih omrežij**

64

J E Z I K O V N I K O T

Emica Antončič

Prevzete besede iz domačinskih jezikov

80

K U L T U R N A D I A G N O Z A

— K N J I G E —

Veronika Šoster

**Trubadur, ki nikoli ni zares zapustil
lagerja**

87

Sara Špelec

Pesniški prvenec Toma Vebra

89

Matic Majcen

Udarec v Ahilovo tetivo levece

92

Matic Majcen

Kapital je mrtev, naj živi vektor

96

— F I L M —

Žiga Brdnik

Zajec Jojo in žabec Pepe

100

— S C E N S K A U M E T N O S T —

PRED-
ZADNJA
REPLIKA

Blaž Lukan

Zakaj sploh performans?

105

S U M M A R Y

111

U V O D N I K

Česa se lahko ameriška levica nauči iz nedavnega poraza britanskih laburistov?

Jean McCollister

Odmeven poraz laburistov na nedavnih volitvah v Združenem kraljestvu je za mnoge, ki takšnega razpleta niso pričakovali, predstavljal šok in razočaranje: razočarani so bili, ker bi progresivna politika laburistične vlade pod Jeremyjem Corbynom (in morebitna razveljavitev brexita) izboljšala življenje ne le Britancev, temveč tudi milijonov ljudi po vsem svetu, šokirani pa so bili nad tem, kako hud poraz je Corbyn doživel, če upoštevamo njegov izjemen uspeh leta 2017 in to, da je manifest Laburistične stranke leta 2019 dozdevno užival večinsko podporo med volivci.

Kot je bilo pričakovati, so ameriški mediji in politični komentatorji poraz laburistov nemudoma poskušali prikazati kot svarilo demokratom oz. ameriški levici in so ga uporabili kot argument proti bolj naprednim predsedniškim kandidatom, zlasti proti Bernieju Sandersu. Zgolj CNN je v 24 urah objavil tri članke, ki so trobentali taisto sporočilo. Pri drugih korporativnih medijih smo 13. decembra 2019 lahko zasledili številne podobne naslove: »Corbynov poraz v Združenem kraljestvu je slaba novica za Sandersa, Warrenovo in ameriško levico« (NBC News); »Uničujoč poraz laburistov v Britaniji prispeva k razpravi 'Preveč v levo?' v ZDA« (*New York Times*); »Corbynov krvavi poraz na volitvah v Združenem kraljestvu 'opozorilo pred katastrofo' v letu 2020 za demokrate« (Fox News) in številni drugi. Tako imenovani sredinski kandidati Joe Biden, Pete Buttigieg in Michael Bloomberg so hitro izkoristili ta trenutek in opozorili na nevarnost, da bi stranka naredila prevelik premik v levo. Tudi več mesecev pozneje nekateri Corbynov poraz občasno še vedno poskušajo uporabiti kot svarilo proti Bernieju.

Tovrstne vzporednice lahko prav hitro ovržemo. Sicer drži, da sta si Corbyn in Sanders v nekaterih pogledih podobna. Oba sta popolnoma spodobna, sočutna človeka z dolgo zgodovino naprednega aktivizma: Corbyn je sodeloval v kampanji za jedrsko razorožitev in v gibanju proti apartheidu, Sanders pa v ameriškem gibanju za državljanske pravice. Oba sta svojo politično kariero posvetila boju za delavski razred. Oba sta oblikovala ambiciozen, podroben načrt za temeljite spremembe, ki bi preoblikovale obstoječe stanje, saj se je le-to za številne ljudi izjalovilo. Oba zagovarjata gospodarsko politiko, ki daje potrebam ljudi prednost pred povečanjem dobička podjetij. Oba sta bila krivično napadana in omalovaževana v korporativnih medijih – tudi v takšnih, ki naj bi bili levo usmerjeni (časnik *The Guardian* v Corbynovem primeru in novičarska kabelska televizijska mreža MSNBC v Sandersovem primeru). Oba establišment v njunih strankah na vsakem koraku spodkopava in si ju prizadeva uničiti. Tudi njuna volilna slogana sta si podobna: laburistični 'Za večino, ne le za nekatere' in 'Ne jaz. Mi.' Sandersove volilne kampanje.

Med njima pa obstajajo tudi bistvene razlike, zaradi katerih so poduki o tem, kaj bi se utegnili zgoditi, nesmiselni, celo absurdni – in tega se zavedajo vsi, ki se vsaj malo spoznajo na britansko politiko. (Pomembno je omeniti, da te poduke razširjajo tisti, ki jim je ohranitev obstoječega stanja v interesu.) Kot prvo: tema brexita je bila v središču volilne kampanje v Združenem kraljestvu. Precejšen del prebivalstva – ne glede na strankarsko pripadnost – si je želel le 'dokončati brexit', kar je Boris Johnson v svoji kampanji vedno znova obljubljal. In kot drugo: Jeremy Corbyn je med britanskimi volivci nepriljubljena politična osebnost in številni mu ne zaupajo. Razlogi za to so zapleteni in večinoma neupravičeni, toda dejstvo ostaja. Kombinacija teh dveh dejavnikov se je izkazala kot prevelika prepreka za laburiste kljub razmeroma visoki podpori njihovim politikam.

Jasno je, da je vprašanje brexita za ameriške volitve irelevantno, in ankete nakazujejo, da je – za razliko od Jeremyja Corbyna – Bernie Sanders v ameriški javnosti izjemno priljubljen in da uživa njeno zaupanje; slednje pa ne velja za korporativni medije in politični establišment, katerega moč in vpliv Sanders neposredno izziva. Tisti, ki panično svarijo pred premikom predaleč v levo, pa pripravno pozabljajo na to, da je bila na nedavnih volitvah v Združenem kraljestvu poražena tudi 'sredinska' politika. Če pomislimo samo na usodo liberalnih demokratov, ki so izgubili podporo, njihovo voditeljico Jo Swinson pa je premagala 27-letna izzivalka iz Škotske nacionalne stranke. Če želimo dokazati, da do izgubljenih volitev privede sredinskost in ne levičarstvo, se nam pravzaprav ni treba ozirati daleč: vladalo je prepričanje, da bo na zadnjih predsedniških volitvah v ZDA zagotovo zmagala sredinska demokratka, vendar jo je premagal populističen republikanec, ki ga nihče ni jemal resno. In če bomo na podlagi drugih držav izpeljevali nauke za ameriško politiko, zakaj bi se ustavili pri Združenem kraljestvu? Zakaj se ne bi npr. ozrli na Argentino, kjer sta levičarska populistata Fernandez in Kirchnerjeva oktobra 2019 premagala tedanjega predsednika? Da ne govorimo o tem, kako je le dva meseca po parlamentarnih volitvah v Združenem kraljestvu levičarska stranka Sinn Féin slavila izjemno zmago na Irskem. Skratka, rezultati volitev v Združenem kraljestvu nudijo bolj malo vpogleda v ameriško politično sceno in ljudje preprosto pridejo do takšnih ugotovitev, ki ustrezajo njihovim že izoblikovanim namenom in ideologijam.

Če pozornost odvrnemo od Corbyna in laburistov, kakšna je verjetnost, da Sanders postane predsednik? Podpira ga številčno, močno, raznoliko in dobro organizirano ljudsko gibanje, trenutno v nacionalnih anketah vodi kot najverjetnejši kandidat demokratov in dobro se odreže v potencialnem volilnem spopadu s Trumpom, saj bi ga skoraj zagotovo premagal. Če upoštevamo izključno to, so njegove možnosti odlične. Toda da pride do te točke, si mora najprej zagotoviti nominacijo pri demokratih, tam pa se mu zoperstavljajo izjemno vplivne in dobro financirane sile.

Pristranski korporativni mediji in sovražen demokratski establišment so ga na različne načine že napadli in ga ovirali, vse to pa se bo le še stopnjevalo. Doslej so s tem zgolj okrepili njegovo kampanjo in gibanje – zopet v nasprotju s Corbynom, čigar javna podoba je zaradi nenehnega obrekovanja utrpela škodo. Bi lahko Berniejeva politična revolucija v ZDA tokrat uspela, potem ko se je temu leta 2016 zelo približala? Ali bodo Američani končno dobili dostop do zdravstvene oskrbe, ki jo Evropejci jemljemo kot nekaj samoumevnega, ali bodo delavci lahko s plačo dostojno živeli, ali se bodo ameriške neskončne vojne (in posledično val beguncev, ki pred nasiljem v nemirnih območjih bežijo v Evropo) končno nekoliko umirile, ali bodo ZDA podnebne spremembe skupaj z drugimi državami obravnavale kot to, kar dejansko so, torej kot resno, življenjsko nevarno krizo planeta?

Z evropskega političnega vidika je Berniejeva politika vsakdanja in na njej ni nič kontroverznega: podpira močno socialno državo, dostojne plače za delavce, spoštovanje človekovih pravic in državljanskih svoboščin ter upoštevanje mednarodnega prava. Toda ker vpliv denarja razjeda ameriški politični sistem, ki bi ga v tem trenutku komajda lahko označili za demokracijo, te 'radikalne' ideje povzročajo paniko med ameriško politično in gospodarsko elito ter med korporativnimi mediji, ki služijo interesom te elite. Bernie in njegovo gibanje namreč grozita, da bosta spremenila ne le državo, temveč tudi Demokratsko stranko, saj neposredno izzivata moč tistih, ki jo trenutno vodijo.

Med ameriškim prebivalstvom se mnogi borijo za preživetje v surovem kapitalističnem gospodarstvu, zato se jim te ideje zdijo vedno bolj privlačne. Skoraj nikakršnega dvoma ni, da v primeru svobodnih in poštenih volitev Bernie Sanders ni le najmočnejši od vseh kandidatov na demokratskih strankarskih volitvah, temveč da je tudi v najboljšem položaju, da premaga Trumpa. Toda obstaja upravičena skrb, da mu vplivni predstavniki Demokratske stranke ne bodo dovolili, da postane njihov kandidat. Negativni napadi nanj niso delovali, vendar je proti njegovemu vzponu mogoče uporabiti več drugih strategij (in uporabljene bodo): goljufija na volitvah, združitev okoli enega sredinskega kandidata in t. i. izpodbijana konvencija.

Kljub temu pa so se vse bolj obupani demokrati, ki si prizadevajo ustaviti Sandersa, znašli v zadregi: če bo strankarskim veljakom znova uspelo zmanipulirati izid strankarskih volitev in preprečiti Sandersovo nominacijo, bodo povzročili dokončno implozijo Demokratske stranke, razpad ameriškega dvostrankarskega sistema in verjetno ponovno izvolitev Donalda Trumpa na predsedniških volitvah. Da bodo uspešno zaustavili Sandersa in ohranili svoje položaje v povsem propadajoči stranki, bo bolj slaba uteha.

Tako ali drugače bo na ameriški politični sceni prišlo do velikih sprememb.

Iz angleščine prevedel Janko Trupej

P O G O V O R

Zvezdana Novaković – ZveN:

**»Svojo osrednjo
mužo sem našla v
ljudski glasbi.«**

Pogovarjala se je *Ana Obreza*

S svojim edinstvenim glasom poje, grli, bistri, žubori, žvrgoli, vriska, kliče, priključuje, opazuje, opisuje, začrtuje, pripoveduje, posreduje, varuje, čara in očara, se iskri, svetli, zlati, žlahti, zveni – pevka, harfistka in komponistka, performerka, Zvezdana Novaković.

Čeprav znani tudi po gledališkem udejstvovanju se sami najprej označite za pevko in glasbenico. Kako ste odkrili svoj glas?

Odkar vem zase, pojem. Moja družina je stanovala v bloku in anekdota pravi, da sem ob prihodu iz porodnišnice tulila s takšno resonanco, da je sosed napovedal: »Ta bo pa pevka,« – in tako sem bila krščena. Veliko mojih otroških spominov je vezanih na petje, tudi domači videoposnetki pričajo o tem. Bolj kot kjer koli drugod sem bila doma v petju, pa je kljub temu trajalo lep čas, da sem sama zase rekla, da sem po poklicu pevka. Zdi se skoraj smešno, da si človek nekaj takega »upa« reči, saj ni nujno, da se to, kar si kot osebnost, popolnoma ujema s tistim, kar si po poklicu in s čimer znaš najbolje služiti denar. Meni je uspelo svojo strast in največjo ljubezen predstaviti tudi v poklicni okvir in tako je petje tudi poklic, ki mi predstavlja vir preživetja, ga pa ločujem od sebe kot osebe.

Res je, da velikokrat delam tudi v gledališču, kjer je moja vloga največkrat prepletena z glasbo. Imela sem čast delati z vsemi glavnimi dramskimi in lutkovnimi gledališči v Sloveniji. Nimam se za igralko, od igralcev me ločuje celo veselje, zagotovo pa se lahko označim za performerko. Morda je to tudi beseda, ki najbolj v celoti zajame moj poklic, saj v ta koš lahko dam vse, kar oder nosi, od glasbe do fizičnega gibanja in performativnega elementa. Nočem omejiti tistega, kar oder v določenem trenutku potrebuje in zahteva – sem performerka. Moj največji delež še vedno predstavljata glasba in petje, ki pa je tudi produkt dela, izobrazbe, znanja – nekaj, zaradi česar med ljudmi postaneš prepoznaven v nekakšnem »paketu« in mi to zagotavlja delo ter omogoča preživetje. Med raznolikim šolanjem, izobraževanjem in projekti sem šla večkrat tudi z glavo skozi zid – in vsak zid je bil potreben, kajti veliko sem se naučila prav v najtežjih trenutkih. Naučila sem se, kako iti preko sebe, pri čemer mi je bila v podporo vedno ljubezen do petja in zavest, da je to tisto, kar me v življenju najbolj osrečuje.

Kateri zid je bil najtrši?

V Vroclavu na Poljskem sem leta 2011 prejela nagrado grand prix za igralsko interpretacijo pesmi, to pa je pomenilo, da so mi financirali avtorski projekt. Šlo je za moj prvi avtorski projekt (*Diagnoza*), bila sem še precej zelena in projekt zastavila preobširno. Ko dobiš veliko priložnost, želiš pokazati vse naenkrat in v najboljši luči. Bilo je res naporno in stresno. Zamislila sem si cel spektakel, ki je bil že zgolj tehnično problematičen. Kot velik sanjač pač misliš, da je vse mogoče in ne razmišljaš preračunljivo. Za režiserko in zame

je bil to velik izziv, tako v komunikaciji kot sami tehnični izvedbi – bili sva zelo pogumni, da sva projekt realizirali. Prvič sem bila v vlogi glavnega *frontmana* predstave.

S trkanjem ob zidove sem se srečevala tudi v času študija, saj sem študirala na dveh različnih fakultetah v dveh različnih državah istočasno. Ko sem kasneje študirala le v Gradcu, sem hkrati sodelovala pri projektu v SNG Maribor, kjer sem imela vaje dvakrat na dan, pa tega profesorici Deni DeRose nisem mogla niti omeniti, saj ni podpirala, da se ne posvečam le *jazzovski* petju. Takrat zase nisem imela niti deset minut v dnevu in v takšnem norem tempu je minil cel mesec ...

Ogromno napak sem naredila, danes to vidim. Ko sem študirala v Bolgariji, sem občutila veliko osamljenosti. Dokler nisem spregovorila v njihovem jeziku, so me čisto ignorirali, kot da ne bi obstajala, in to je bil šok, kot je šok sam po sebi že nov kraj, novo okolje, v katerem se znajdeš. Podobno je bilo na Švedskem, kjer se ljudje držijo vsak zase. Tudi prišleki smo tako hitro postali zadržani. Vsa država diha »zadržano«, absolutna avtonomija posameznika je visoko na lestvici vrednot. Vendar sem v osamljenosti te vrste spoznala, da si moraš biti v življenju sam največja podpora, iskati in najdevati moč v sebi.

Kakšno moč ima v sebi nekdo, ki je pevec?

Običajno imamo vsi zmožnost govora, velika večina ljudi pa tudi poje. V čem si drugačen, da vse svoje življenje fokusiraš v petje? Biti pevec pomeni predvsem imeti vizijo, kaj predstaviti s svojim glasom, imeti idejo o sporočilu, ki ga želiš s petjem predati.

Kaj najbolj določa vašo pevsko vizijo?

Svojo osrednjo muzo sem našla v ljudski glasbi. Ljudska glasba je avtentična in pomeni nekaj primarnega, kar me zares osreči. Ne gre za to, da bi jo želela izvajala konservativno, saj vendar sploh ne vemo, kako je kaj bilo in zvenelo na samem začetku. Bolj kot to me zanima, na kaj se lahko pri izvajanju ljudske glasbe oprem. Tudi ko gre za *free jazz*, za prosto improvizacijo, so potrebni jasni okvirji, saj se moraš gibati znotraj omejitev, na katere se lahko opreš. Eni se pri petju opirajo na tehniko ali na raziskavo določenega obdobja, jaz sem za svoj okvir izbrala ljudsko glasbo. V njej postajam bolj in bolj svobodna. Tako pa ni bilo takoj, dejansko sem se šla učiti, študirati način ljudskega petja ljudske glasbe. Kar se mi zdi najlepše pri glasu, je njegova avtenti-

čnost, njegova primarnost. Tvoj glas ti je »pisan na kožo«, resonira tako s tvojim telesom kot z dušo.

Katere izkušnje so vas na pevski poti najbolj zaznamovale?

Zelo me je zaznamovalo petje v zboru *Carmina Slovenica*, kjer sem pela enajst let. Vzgoja tam je bila zelo intenzivna, takrat sem študirala klasično petje, nato šla v *jazz*, v *jazzu* tudi v *free* petje, šele zatem sem se usmerila v ljudsko petje. Vse to sem predelala, po izkušnji raznovrstnih šol pa sem naposled uvidela, da pravzaprav nočem nobene šole, s katero bi se deklarirala. kot zgolj del nečesa ... Tega tudi ne znam, pač nisem perfekcionistka, ki dela vse natanko tako, kot naj bi bilo in se pričakuje – rekla sem »ne!« temu načinu, saj sem lahko samo jaz in počnem stvari na svoj način. Vse moje ustvarjanje je povezano z znanjem, ki sem ga pridobila, izraz pa je moj in izhaja resnično in iskreno iz mene. To, kar sem se v zadnjih petnajstih letih v vseh različnih šolah naučila, skušam pozabiti in na tej osnovi narediti na odru nekaj svojega. Bilo pa je nujno iti tudi skozi proces učenja. Pri sebi opažam, da moja samozavest ob tem, da imam nekaj povedati, izhaja prav iz tega, da sem se poglobila v določene stvari ter jih študirala. Moje znanje in razumevanje je globlje, kot če bi pri petju zgolj posnemala stil nekoga, ki bi ga slišala prek *You Tuba* in bi mi bil všeč. Včasih lahko traja tudi leto dni, preden moja pesem dobi svojo dokončno obliko.

Zame je pomembno pogledati v zgodovino in videti, kaj so počeli naši predniki, na kakšen način so živeli. Zelo spoštujem vse to, kar so nam pripravili, pustili za seboj. Če samo pomislim na svoji babici in mamu – vse strašansko inteligentne in močne ženske, a odrasle v povsem patriarhalni vzgoji, kjer so bile prezrte, kakor da ne bi obstajale. A jaz vidim, kako zelo so obstajale in kaj vse so mi pripravile, da sem danes lahko to, kar sem in kar one še niso mogle biti. To me globoko fascinira in je eno od sporočil, ki bi jih rada posredovala. Razen tega pa je sodobni čas izrazito individualističen, ljudska pesem pa je ljudi, nasprotno, od nekdaj združevala. Tudi če zapojemo nekaj povsem preprostega, »Mi se mamu radi«, ampak ko to zapojemo v skupini, postane zelo močno in zelo lepo. To me osreči. Danes čutimo močne pritiske ambicij, predstav o tem, kdo in kakšni bi morali biti ter kako bi se še bolj dokazali drugim; ko pa skupaj zapojemo čisto preprosto pesem, pozabimo na nepotrebne pritiske in doživetje je resnično močno. Morda je prav v tem moje poslanstvo: da nas združim s pesmijo. Drug način združevanja ljudi je skupen ples, ta je sploh najboljša terapija. Počasi, korak za korakom, košček po košček, obujam, delam v tej smeri.

Pomembna priložnost za združevanje s pesmijo je gotovo tudi zborovska dejavnost.

Vodim zbor *Grlenice* in čeprav pojemo tudi bolj kompleksne zborovske skladbe, se veliko poslušamo. Predvsem pa pojemo na »star« način, poskušamo se približati primarnosti zvoka. Pevci so zelo različnih starosti, od najmlajših pevk, ki so še dijakinje, pa do najstarejšega, ki jih šteje okrog sedemdeset. Vedno radi tudi skupaj zaplešemo, največkrat kar kolo ob koncu vaje. Slovensko kolo izhaja iz Bele krajine, plešemo pa tudi preprosta srbska, bolgarska, makedonska kola. Lepo je biti v skupnem ritmu, med plesalci se vzpostavi očesni kontakt, ples je estetski, dober tako za telo kot za duha. Glasba požene kri po telesu in prav to, da skupaj tudi zaplešemo, v nas vzbudi občutek enosti, zavest, da nisi sam. Absolutno potrebujemo skupnost.

Ste si že dlje časa želeli ustanoviti svoj zbor ali je prišlo do tega spontano?

Sploh ne, zbor je zrasel bolj po naključju. Na Švedskem sem v študijskem okviru vodila zbor in tako ugotovila, da mi je to zelo všeč. Že nekaj let vodim vokalne delavnice in ko sem začutila, da je čas, da se v Sloveniji ustalim, sem poskusila s poučevanjem grlenega petja. Tega tu nihče ne počne ali pa vsaj do mojih ušes glas o tem še ni segel ...

Svete Lucije se je na Švedskem spominjajo s posebnimi običaji. Ste izkusili tradicijo praznovanja tega dne?

Pojava svete Lucije je sama po sebi malo groteskna, saj imajo dekleta v njen spomin na glavi prave sveče, glasba ob tem prazniku pa je nekaj čudovitega. Švedi so neverjetni v zborovskem petju, imajo tanke, zelo pihajoče glasove, ki odzvanjajo nekakšno nedolžnost. Tudi odprtost njihove harmonije me je zelo inspirirala in čisto mogoče, da bom v tem duhu ustvarila tudi kaj slovenskih religioznih skladb.

Ena takšnih je tudi prelepa Bohoričeva pesem Jutranja ...

... ki je ena najstarejših zapisanih skladb pri nas. *Jutranja*, v kateri povežem dva solsticija, je izšla iz iskanja luči v sebi sredi največje osamljenosti, ki sem jo doživela na Švedskem. Ima pa v zimskem času vsaka družina na Švedskem zvezdo/lampijonček na okenski polici in potem vidiš vse te zvezde sijati v

temi, ki se začne že ob treh popoldne ... Ko sem se počutila samo na svetu, soočeno z vso svojo preteklostjo, sem s pomočjo te pesmi iskala luč v sebi – kaj me ohranja živo, kje je moja sreča, kaj so strahovi, s katerimi se moram soočiti. Pesem je posvetila v mojo takratno osamljenost. Vsaka zgodba je ključna, da pesem pride na plano, vsaka pesem ima svojo zgodbo.

Študij na Švedskem ste končali?

Ja, junija 2018 sem magistrirala iz kompozicije. Švedska je idejno zelo odprta in načeloma je njihovo glavno pravilo, da se vate ne vtikajo. Na faksu si absolutno samostojen in najti moraš svojo lastno motivacijo, kar je prav nasprotno našemu sistemu, ki od tebe veliko zahteva in terja sposobnost doseči določen rang, da na koncu dobiš zeleno titulo. Na Švedskem temu ni tako, si povsem sam, izhajati moraš iz sebe in vprašanje, kaj in kako boš počel, je prepuščeno tebi, to moraš vprašati zgolj sebe in si biti tudi mentor. Imaš sicer »supervizorje«, ki so ti lahko v pomoč, ampak ti pravzaprav le postavljajo vprašanja, da bi si jih sam odprl še več. Študij ti ne daje odgovorov, ampak ti ob zastavljenem vprašanju tudi samemu odpre še dodatnih pet novih vprašanj. Res temeljito se moraš poglobiti v izbrano snov.

Moja magistrska naloga nosi naslov *Resonating voice* in odločila sem se ustvariti svojo kompozicijo. Razvila sem sistem, kako priti do svojega osebnega jezika, osebne glasbe, kako izhajati iz sebe, da dobiš svoj avtohtoni glas, ter kako nato nastane in zaživi kompozicija. Sistem zajema različne tehnike od upevanja do jogijskih in drugih fizičnih vaj, kreativnega pisanja, pisanja »gordy words«, »otherwordy« izražanja, kjer situacijo opišeš kot metaforo in nato metaforo pretvoriš v zvok. Imam čisto osebne principe, kako priti do kompozicije ali do svojega glasu. Opiram se tudi na prednike, vzemimo za primer »working song«, delovna pesem – obe moji babici sta nosili po 30 litrov vode, da so z njo napajali živino, danes pa poznamo le »work out song«. Kako bi peli mi, če bi dejansko morali preorati njivo ali napojiti poln hlev živine, s kakšno intenziteto in izpovednostjo bi odpeli isto pesem?

Kot umetnica se torej vživljate v izkustva naših prednikov, da od tod nato črpate globlje razumevanje ljudske pesmi?

Prav to sem poskušala s svojo »working« / »work-out song«. Danes si npr. pri *body pumpu* naložimo uteži na drog za vratom in le tako izkusimo isto fizično energijo, kakršno so občutili naši predniki, ko so morali prenašati pitno vodo

(npr. v Halozah iz grape navkreber v hrib). Danes n več vsakdanje fizične obremenitve, ki je pravzaprav nujna za preživetje, si jo pa zato naložimo sami in morda se tako lahko povežemo z občutjem naših prednikov ...

Svoj glas različno doživljamo, ko se slišimo iz notranjosti ali pa ko svoj glas slišimo na posnetku. Kako doživljate to različnost?

To sta dve tako različni stvari, kot sta različna film in gledališče. Sama sem načeloma performerka v živo, v tem uživam, to je moje mesto. Biti v živo skupaj z vsemi napakami in trenutkom, ko se zgodi nekaj nepredvidljivega – to mi prinaša inspiracijo, da iz nepredvidenega naredim nekaj živega. V studiu je potrebna preciznost, ki na čisto drug način odpre novo dimenzijo, s katero se nato lahko igraš, za tem pa mora biti mnogo znanja in izkušenj. V tem sem še zelo nova in še z nobenim posnetkom do sedaj nisem bila zares zadovoljna. Pred mano je še veliko dela, predvsem bi rada več sodelovala s kolegi, ki so mojstri v studijskem ustvarjanju, da mi povejo, na kakšen način vstopiti v ta zame še skrivnostni svet. Ko svoj glas slišiš skozi slušalke, reagiraš na drugačen način. Kot bi se v trenutku ustvaril nekakšen zid, se odzoveš z distanco in posebne vrste preciznostjo. Po pravici povedano, še nisem sproščena v tem, da bi lahko na plano spustila svojo dušo, ko zaslišim svoj glas skozi slušalke, kot jo spustim, ko tega stresa ni. Kdo drug čuti verjetno drugače in potrebuje to kontrolo.

Kakšna je vaša povezava s harfo?

Harfa je z mano zadnjih osem let in je pravzaprav kar padla v moje roke. Ko sem delala projekt z Janezom Jocifom, sprva nisem imela niti predstave o njej. Janez je strokovnjak za staro glasbo in izdeluje reprodukcije inštrumentov, ki so naslikani na freskah ipd. V njegovem ateljeju sem zagledala enega teh posebnih inštrumentov, gotsko harfo, ki je vsa lepa visela na steni, vzela sem jo v roke in čeprav je bila čisto razglašena, me je navdala z lepim občutkom, ko sem jo čutila naslonjeno nase. Kmalu zatem sem v Celju vstopila v čudovit razred harf, ki ga je vodila Tina Žerdin, moja mentorica in velika učiteljica, ena prelomnih ljudi v mojem življenju, ob kateri se mi je odprlo nekaj povsem novega. V njenem razredu sem ostala tri leta in pridobila osnove igranja, sicer pa nisem niti približno klasična harfistka, ampak precej samosvoja, delno tudi samouk. Kot vse ostale učenke Tine Žerdin sem si tudi sama izdelala harfo oziroma dve. Izgradnja harfe sicer ni prav preprosta. Za izgrad-

njo keltske harfe smo se udeležile delavnice na Dunaju, gotsko harfo pa sem kasneje izdelala na svoj način in s pomočjo mojstrov iz lutkovnega gledališča, po predlogi tiste, ki sem si jo izposodila pri Jocifu. Harfo imam zelo rada, saj pomirja in je hkrati čudovita podpora glasu. Z njo se dobro počutim, dobro se ujemava.

Igrate še kak drug instrument?

Klavir.

Z njim nikoli ni bilo take kemije?

Ne, nikdar. Sicer ga dnevno uporabljam, saj je priročen tako pri komponiranju kot pri poučevanju v šoli in prav klavir je tisti, ki v prvi vrsti spremlja *jazzovske kompozicije* – na odru pa ga ne bi mogla imeti kot svoj inštrument. Lahko ga uporabim za »harmonizerje«, efekte za ustvarjanje zvočnih slik, ampak v živo kot pianistka pa nikakor ne. Strah do klavirja izhaja iz otroštva in je povezan s takratnim mentorjem. Nasprotno sem pri harfi imela res prečudovito mentorico, ki mi je odprla vrata k ljubezni do tega inštrumenta, da nimam nobenega strahu biti s harfo na odru, česar pa za klavir ne morem reči.

Kdaj in kako ste začutili željo in nujo po komponiranju in kako so vas našle prve kompozicije? Ste s pomočjo jazzovske improvizacije odkrili svobodo lastnega izraza in moč izmišljevati si glasbo?

Delno je kriv *jazz*, kjer je velik poudarek na interpretaciji, na tem, kako boš kot izvajalec predstavil skladbo. Tudi notni zapis je zelo odprt in ni dovolj, da zgolj izvedeš zapisano melodijo, besedilo in harmonijo. Imeti moraš sporočilo, ki ga posreduješ s pesmijo – in to se izrazi v aranžmaju. Prav ob aranžiranju sem se prvič približala komponiranju, saj imaš ob njem hkrati s trdno določenimi okvirji tudi absolutno proste roke. Takrat sem začela razmišljati, kakšen zvok sploh želim na odru in kaj je tisti »moj« zvok, ki ga želim zaslišati pri inštrumentih, ter se učila, a kako to razložiti glasbenikom, ki igrajo s teboj, ter kako to zapisati, bodisi na roko bodisi v *Sibeliusu* (računalniški program za zapisovanje not). Korak za korakom sem začela naposled pisati tudi svojo glasbo – že zato, ker sem se želela izogniti vprašanju o avtorstvu česar koli. Nasploh je v Sloveniji zelo nedoločeno, kaj je avtorsko delo. To sem izkusila predvsem pri brazilski glasbi, kjer ne glede na količino vloženega truda na koncu sploh nisi avtor, čeprav tvoja skladba nikakor ne zveni kot original ... In sem se raje odločila iti svojo pot. Zdaj sem bolj svobodna, sicer z veliko opornimi točkami in širokim prostorom, od koder črpam, hkrati pa izražam točno to, kar želim – in to lahko v resnici najbolj celovito dosežem z lastno kompozicijo.

V lastni kompoziciji se torej počutite tudi najbolj domače ...

Zelo rada izberem v obdelavo ljudsko pesem, kar pa ubere potem čisto svojo, nepredvidljivo pot. Veliko tudi ustvarjam nove ljudske pesmi. Vzamem star

tekst – ki nima več pevca, pesmi, ampak je ostala le še poezija, zapis besedila – in mu potem dodam novo melodijo, jo uglasbim. Lahko sem samosvoje virtuoza, lahko se edinstveno izrazim, hkrati pa se opiram na prednike. Tak je tudi moj novi projekt *Krajine*, s katerim potujem v različne krajine svojih prednikov v Sloveniji, šla bom pa tudi v Srbijo, od koder je bila moja babica. Tem krajinam dodajam svojo osebno noto, z glasbenim izrazom razpiram tako čustvene kot tudi zvočne krajine. Z raziskovanjem zvočnih krajin lahko ponazorim npr. let treh ptic čez ocean ali pa hladno jutro brez svetlobe, dolgo zimsko noč, ki čaka, da bo pričela rasti svetloba novega jutra. Regionalno še bolj določno, grem s pesmijo do Režije, v hribe, kjer odmevajo glasovi iz ene vasi do druge, ali pa do krajine z lepimi brezovimi gozdovi, kjer pripravljajo ritual kresovanja ali pa koledovanje ob božični noči.

Zavoljo študija ste veliko potovali – in verjetno še vedno precej potujete – kako na vaše ustvarjanje vplivajo vse te poti, kako občutite potovanje in/ali ukoreninjenje?

Ne vem, od kod izhaja ta moja popotnost, saj moji starši in nasploh predniki niso bili tako potujoči. Mene pa žene radovednost, ki je krivec za vse, kar počnem v življenju. Čutila sem, da se pač MORAM razvijati in svojo srečo sem našla v tem, da sem se šla nečesa učiti. Če nekaj moraš narediti, to tudi naredi, saj boš, tudi s pomočjo zmot, našel svojo srečo. Nihče ti ne more razložiti, kaj je zate najbolje – največja sreča je, da to ugotoviš sam. Pri meni je bila želja po učenju močnejša od vsega in zato me ni bilo strah iti od doma. Nasprotno, doma sem se skoraj bala ostati, saj sem čutila, da bom tako le stagnirala. Morala sem iti ven in videti, kaj je življenje. Najprej sem šla za štiri leta v Gradec, bila neprestano na poti med Slovenijo in Avstrijo, nato sem štiri leta preživela na študiju v Bolgariji ter še dve leti na Švedskem. Glasbene poti so me peljale tudi v Indijo, Brazilijo, Ameriko, kamor sem se šla hkrati učiti in koncertirati. Do tridesetega leta sem morala biti naokrog, iskati, menjavanje doma na vsaka dva tedna mi ni predstavljalo problema. Svoje trideseto leto sem občutila kot prelomnico, začutila sem potrebo po enem prostoru, enem domu, po umiritvi. Dovolj je bilo nabiranja znanja, sedaj želim dajati od tega, kar imam. Dotlej mi je notranji nemir narekoval, da bi rada še več pa še več pa še več vedela – in temu sem sledila – in sem šla, četudi sem hkrati zelo pogrešala dom. Kadar sem ga najbolj pogrešala, sem si predvajala Miho Šaleharja, poslušala sem njegovo radijsko oddajo Toplovod, to je bil moj način povezovanja z domom. Poslušala sem te njegove radijske nebuloze in hkrati razčiščevala pri sebi, kdo sploh sem ... V vsakem novem okolju, kjer zaživiš, na to

okolje drugače reagiraš in se tako lahko opazuješ pri svojih reakcijah. Lahko sem prepoznala svojo »slovenskost«: zadržanost, prikupnost, pristno ustrežljivost, gibkost. Slovenci tudi radi tožimo in jamramo, drug drugemu povemo, kaj nam leži na duši in nam je potem lažje – to je naša terapija. V tem so nam Švedi povsem nasprotni, saj nikogar ne smeš obremenjevati s seboj in nikakor ne smeš jamrati, sicer te povsem izobčijo. Meni je ljubši slovenski način, da se lahko prosto izpoveš. Zdi se mi, da si kljub vsemu najbližji okolju, kjer si se rodil, z vsemi plusi in minusi – tam ti je zrak najbolj znan.

Duša najbrž izbere svoj dom z nekim razlogom, potem pa obiše še druge kraje in poskuša udomačiti še druge jezike ...

Kadar si nekje na kratko, res ni nujno, da se naučiš tudi jezika tistega okolja, v takem primeru komuniciraš angleško. V Bolgariji, kjer niso govorili ne angleško ne slovensko, sem se hitro naučila njihovega jezika. Zavedela sem se tudi, kako velik je pravzaprav svet slovanskih jezikov, da se lahko na tako razpoteženem teritoriju med seboj vedno sporazumemo. Bolgarščina je zelo lep jezik, precej podoben slovenščini. V temeljnih potezih jezika se srečamo, lahko se vrnemo nazaj k starocerkveni slovanščini, iz katere sta se oba jezika razvila na povsem svoj, kompleksen način. Hkrati čutim močno povezanost tako z bolgarščino kot s slovenščino ter z vsemi rituali, ki so jih še v predkrščanskem obdobju raztrosili po celotnem tem ozemlju. Po brazilsko znam bolj peti, ne pa ravno komunicirati.

Obstajajo povezave med glasbo in jezikom, zakaj in kako na določenem področju vznikajo določene melodije, harmonije? Ali jezik vpliva na glasbeno domišljijo?

Absolutno. Tudi kvaliteta zvoka in vokalna tehnika izhajata iz samega jezika. Švedi so tako pri govoru kot pri petju v glavni resonanci, Bolgari govorijo in pojejo bolj svetlo in bolj spredaj, govorno izhodišče pri Indijcih je na grlu. Govor je le podaljšek pesmi. Na glasbeni izraz vplivata tako jezik kot tudi oblika pokrajine, ki jo človek vsak dan gleda – od tu razlike med prekmurskimi počasnimi, melanholično obarvanimi melodijami in razgibano koroško pesmijo, med alpsko in rezijsko pesmijo (*zapoje primer ene in druge* – op. a.). Jezik se oblikuje glede na pokrajino, kjer živiš in ki jo občutiš, lastnosti pesemske in jezikovne tradicije so izoblikovali že naši predniki. Danes spreminjamo predvsem način govora, čemur botruje komunikacijska tehnologija, saj lahko po zaslugi telefonov govorimo tudi čisto tiho, pa bo to slišal nekdo na drugem koncu dežele – nekdanj pa si moral zakričati čez dolino, če si hotel, da se te sliši. Ljudje kričijo le še v klubih, ki so tako neverjetno glasni, da moraš kričati, če bi rad s kom komuniciral – ne kričijo pa več zunaj, ne kričijo zato, da bi preživeli, da bi jih nekdo slišal ali pa da bi s kričanjem zbral skupaj svojo čredo živine.

Kako se povezujeta in dopolnjujeta glas in telo?

V glasbenih šolah je bil vedno v ospredju glas in telo skoraj spregledano, moralo pa bi biti obratno, saj v resnici telo pove in določi, kakšen bo tvoj glas. Te-

lesu bi bilo treba posvetiti veliko pozornosti – predvsem s poudarkom na dihanju in sproščanju. S stalnim opazovanjem, kaj se dogaja s telesom, lahko prideš tudi do določenih ugotovitev o samem glasu. Ko sem začela vaditi jogo, sem odkrila, da ta podpira za pevce bistvene stvari, od telesne drže do drže prepone v centru, in seveda dihanje, ognjeno dihanje, dolgo dihanje, treniranje medrebrnih mišic. Razvila sem svoj niz vaj, jogijske vaje za pevce. Meni to zelo pomaga, tako da tudi s svojimi učenci delam na tak način, najprej imamo dihalne vaje, ogrevalne vaje in se šele nato upevamo. V katerem koli trenutku se lahko vrnemo nazaj k dihanju, ki je temelj vsega. Nisem pa strokovnjakinja v povezovanju glasu s telesom, mojstrica tega je Irena Tomažin, pri njej gre vse skozi telo.

Skupinsko delo vam ni tuje, saj v gledaliških projektih zavzamete svoj del znotraj celotne ekipe, kot glasbenica pa velikokrat nastopate tudi sami.

Pri delu z ljudmi vedno naletiš na težave, ki te naučijo, da moraš pustiti svoj ego nekje ob strani in preprosto izpeljati stvari do konca. Če imaš pogodbo z institucijo in se sodelavci, ki si jim zaupal in z njimi že začrtal sodelovanje, med nastajanjem projekta premislijo, moraš ti dogovorjeno še vedno izpeljati, po možnosti na najbolj profesionalen način. Morda sem se odločila za solo kariero prav zaradi tega, ker sem preveč energije porabila za to, da se na svoje glasbene sodelavce nisem mogla vedno zanesti. Od ideje do izdelka oz. izpeljanega projekta je dolg proces, vmes se zgodi milijon stvari. Moj poklon vsem skupinam, ki že dvajset in več let ustvarjajo skupaj in še vedno vztrajajo. Zanesljiva povezanost v skupino je izjemna moč. Jaz take ekipe zaenkrat nimam, upam pa, da jo nekoč najdem. Trenutno se tke lepa navezanost s saksofonistkami Roya kvarteta in upam, da bomo sodelavke še mnogo, mnogo let.

Kakšen pomen imajo za vas zgodbe in kako vsakdanje zgodbe vplivajo na vaše ustvarjanje?

Imam milijon vsakdanjih dogodkov, ki povezujejo pesmi z mojimi osebnimi zgodbami. V Bolgariji sem obiskala tudi znamenito srednjo šolo v planinah, v vasi Široka Laka na Dobski planini, kjer se odrezani od sveta po pet let učijo samo ljudske skladbe. Želela sem si obiskati to šolo, toda nikogar od tam nisem poznala in zato vanjo nisem imela vstopa. Čakala sem zunaj, dokler ni prišla ven dijakinja po imenu Blagovesa in me na mojo prošnjo naučila čudo-

vito, nekoliko udarno šopsko pesem *Mitrele*, ki mi je zelo ljuba. Pesmi se najraje naučim s pomočjo ustnega izročila.

Je katero od vaših pesmi navdihnili tudi zgodba iz otroštva?

Moja pokojna babica, kmečka ženica iz Slovenskih goric, iz Cerkevňjaka, je pela stare ljudske pesmi iz tistih krajev, večinoma žalostinke. Imam pesem, ki jo pojem ob video projekciji posnetka, na katerem z babico praznujeva najin skupni rojstni dan, ki je prvega januarja. Zanimivo je, da ima moja babica iz Srbije rojstni dan na srbsko novo leto, ki je dva tedna pozneje. Na posnetku babica iz Cerkevňjaka poje staro pesem, ko pa jo na koncertu hkrati s posnetkom v živo izvajam, jo spremljam s harfo ali z »loop pedalom« ali s celim bendom. Tako se s pomočjo pesmi povežem tudi z njo.

**Stoletje po
antropološki
revoluciji
Bronisława
Malinowskega:
obujeni duhovi, moč
metode in
znanstvena resnica**

Rajko Muršič

“Predstavljajte si, da vas nenadoma samega odložijo z vso opremo vred na neko tropsko obrežje blizu vasi, kjer živijo domačini, motorni čoln ali barčica, ki vas je pripeljala do sem, pa se počasi oddaljuje ...” Znamenite besede iz uvoda v *Argonavte zahodnega Pacifika* (izvirnik 1922, slovenski prevod 2017) že skoraj stoletje burijo domišljijo bralstva ter tu in tam res zapeljejo kakšnega radovedneža ali pustolovko, da se napotita iskat od civilizacije čim bolj nedotaknjene koticke sveta, kjer naj bi ljudje živeli v svojem prvotnem stanju.

Toda bolj ko spoznavata nenavadne prvine oddaljenih načinov življenja, bolj se jima razbijajo iluzije in pričakovanja po razkritju večnih življenjskih resnic: domačini so v marsičem zares povsem drugačni od nas, a so nam obenem tudi nezgrehljivo enaki. Bronisław Malinowski je s svojim mojstrskim opisom obredne izmenjave kula razkril dotlej neznan način življenja v Melaneziji in pokazal izjemne potenciale takrat še nove znanosti, etnologije oz. socialne/kulturne antropologije, ki šele v tem stoletju razkriva vsestranske koristi poznavanja mnoštva raznolikih načinov življenja v dobrobit razvoja najrazličnejših človeških skupin v enotnem človeštvu. Zato je branje te pripovedi nujno čtivo za vsakogar, ki mu ni vseeno, kam nas vodijo nepredvidljivi tokovi razvoja.

Stoletje po revoluciji, ki jo je v antropologijo in družboslovje nasploh vnesel Bronisław Malinowski s svojim nizom etnografskih pričevanj o prebivalcih Trobriandskega otočja na vzhodu Papuanske Nove Gvineje, dobivamo dodatne uvide in vpoglede v to antropološko pustolovščino. Čeprav temeljni nauki njegovega dela ostajajo, so se vsaj od objave njegovih intimnih dnevnikov (1967) dalje nanj zgrnili plazovi novih interpretacij, spoznanj in razrinkavanja velikega mita antropologa kot junaka (tako so videli Clauda Lévi-Straussa; glej Hayes in Hayes 1970; o revolucionarnosti početja Malinowskega glej Jarvie 1970). Toda revizije in odkrivanje prave resnice o preteklosti bolj pričajo o nemoči in pomanjkanju vizij med sodobniki kot o neodpušljivih pomanjkljivostih in zmotah kulturnega heroja samega, kar v veliki meri velja tudi za podjetnost najvišjega poglavarja Puluyasija Daniela in njegovih omarakanskih sopotnikov iz najvišjega klana Malasi na Trobriandskem otočju (glej Mosko 2017), ki so se po stoletju končno namenili razložiti vse podrobnosti glede znamenite “zmote” Malinowskega pri razlagi domačinskega pojmovanja spočetja, ki naj ga domačini na Trobriandih ne bi pripisovali očetu, temveč duhu prednikov balomi, in poudarjanja “materinskega prava”, ki naj bi povsem prevevalo pravna in druga pravila življenja na Trobriandih (glej Malinowski 1926).

Ponovno branje njegovih Argonavtov ob prevajanju tega monumentalnega dela v letu 2017 mi je odprlo oči za nekatere samoumevnosti in vedno novo poustvarjanje mitov prav s pomočjo njihovega razrinkavanja in vzpostavljanje novih resnic, ki naj bi z zavrnitvijo oz. zaradi ponarejanja enega ali dveh drobnih segmentov celotnega pričevanja postavili pod vprašaj vse druge. Ob zaklinjanju na veličino samega mojstra, seveda!

Toda prav zaradi tega, ker je Malinowski sledil “empiriokriticizmu”, torej zasnovi znanosti, ki izhaja iz kritičnega vrednotenja empirično pridobljenih podatkov in iz njih izvedenih teorij, je ob vseh kritikah njegovega dela, ki so se razbohotile ob streznitvi po prebiranju njegovih intimnih dnevnikov, v katerih je povsem človeško rohnel nad domačini v

trenutkih, ko mu je prekipelo, težko ugotoviti, da bi bila njegova temeljna etnografska dela o obredni izmenjavi vrednih predmetov, ki prenašajo ugled (2017), o načinu pridobivanja temeljnega živeža in preživetja z vrtno magijo (1935; 1965a), sorodstva, poroke in spolnega življenja (1926; 1929; 2002) dejansko pod vprašajem. Prav nasprotno: njegov zdravo-razumski funkcionalizem je učinkovito povezoval celovite in podrobne etnografske opise življenja, manj uspešen pa je bil pri splošnem kritičnem in teoretskem pisanju, tako na samem začetku njegove poti, četudi je zelo sistematično in logično predstavil sorodstvena razmerja med Avstralskimi staroselci (1913), kot ob koncu njegovega življenjskega dela in v posthumno izdanih razmišljanjih o svoji lastni družbi in človeški kulturi nasploh (1954; 1960; 1995).

Manj znan vidik njegovega dela je razumevanje za etnografsko preučevanje v svojem lastnem okolju, ki ga sicer sam ni nikoli prakticiral, zdelo pa se mu je povsem samoumevno, da je spodbujal domačinsko preučevanje življenja svojega lastnega ljudstva. Tako je zapisal leta 1938:

“Da se ‘antropologija začne doma’, je postala krilatica sodobnega družboslovja. Množično opazovanje in ‘Northtown’ v Angliji; ‘Middletown’ v ZDA; izčrpne raziskave vasi in kmečkega življenja, ko so jih izvedli v Vzhodni Evropi – predvsem v Romuniji in na Poljskem; nov zagon francoske folkloristike, ki sta ga opravljala Rivière in Varagniac – vsi ti usmerjajo tehniko, metodo in cilje antropologije k svoji lastni civilizaciji. Celo Volkskunde, preučevanje nemških ljudi, ki jih izvajajo nemški raziskovalci, četudi deloma mistično in večinoma zlorabljeno, ni nič manj izraz čvrstega stališča, da moramo najprej začeti s spoznavanjem nas samih in šele za tem nadaljevati k bolj eksotičnim divjaštvom.” (Malinowski 1965b (1938), vii)

Malinowski se je z etnologijo srečal še v poljskih Karpatih, kjer je preživel velik del mladosti in mladih let na goratem območju Zakopan. Takrat je pripravil prvo skico opisa posebnosti lokalnega prebivalstva, ki se je takrat še bolj kot danes razločevalo od drugega (nižinskega) dela Poljske. Karpatski Gorjani (Górali – beri: Guráli) še danes slovijo po svojih specifičnih pesmih ter narečju. Če najdemo primerjavo pri nas, bi jih morda lahko primerjali z Bohinjci. Od tistega opisa ni veliko ostalo, se je pa pokazalo njegovo nagnjenje k opazovanju drugačnih ljudi. Podobno kot Boas je pridobil naravoslovno in filozofsko izobrazbo v srednji Evropi, ne le v Krakovu, kjer je leta 1906 doktoriral na temo načel ekonomije mišljenja s področja fizike in filozofije, temveč tudi v Leipzigu, kjer se je seznanil z ekonomijo in psihologijo, tako da se je takrat, ko se je končno odločil za antropologijo, na Londonski fakulteti za ekonomijo znašel kot dobro podkovan raziskovalec.

Sprva so ga zanimali Avstralski staroselci in njihovi sistemi menjave ter sorodstvenih vezi, ki jih je skušal sistematizirati oz. premisliti v njihovem družbenem kontekstu v svoji prvi monografiji, ki je izšla v angleškem jeziku, *Družina pri Avstralskih staroselcih: socio-loška raziskava* (1913). Med letoma 1914 in 1918 je z vmesnimi prekinitvami preučeval življenje na Trobriandskih otokih, katerih rezultat je niz etnografskih monografij in razprav: *Argonavti Zahodnega Pacifika* so izšli leta 1922; dve leti pozneje *Družine materinskega prava in Ojdipov kompleks: Psihoanalitična raziskava* (izšla je v nemškem

jeziku); leta 1926 sta izšli deli *Mit v primitivni psihologiji* in *Zločin in šega v divjaški družbi* (1926). Leta 1929 je izšlo naslednje monumentalno etnografsko delo, *Spolno življenje divjakov v severozahodni Melanezi: Etnografsko poročilo o dvorjenju, poročanju in družinskem življenju med domačini na Trobriandskih otokih, na Britanski Novi Gvineji*, vrh pa so njegova dela dosegla leta 1935 z izjemno podrobno etnografijo vsakdanjega gospodarjenja in spremljajoče magije *Koralni vrtovi in njihova magija* (delo je izšlo v dveh ločenih knjigah: prva knjiga *Opis vrtnarjenja*; druga knjiga *Jezik magije in vrtnarjenja*).

Bronisław Malinowski je umrl leta 1941 v Združenih državah Amerike, kjer je ostal, vedoč da v Evropi, ki je zdrsela v vojno, nima prihodnosti. Tistega leta je izšla *Znanstvena teorija kulture in drugi eseji*, sledilo pa je še nekaj posthumnih del, najprej tri leta po smrti *Svoboda in civilizacija*, kot sourednik je bil leta 1946 omenjen v knjigi skupaj s P. M. Kaberryjem pod naslovom *Dinamika kulturne spremembe: raziskovanje rasnih odnosov v Afriki*, nato pa je leta 1948 izšlo še delo *Magija, znanost in religija ter drugi eseji*, leta 1962 *Spolnost, kultura in mit* ter naposled *Dnevnik v pravem pomenu besede* (1967) in leta 1993 še njegovi zgodnji spisi pod uredništvom Roberta J. Thorntona in Petra Skalnika.

Leta 1922, ob izdaji slavnih Argonavtov, je na London School of Economics še enkrat doktoriral, tokrat s trobriandskim gradivom. V nekem smislu je gotovo utemeljitelj britanske socialne antropologije, nikakor ne edini, a vendar učitelj ali mentor takšnim antropologom in antropologinjam, kot so Raymond Firth, E. E. Evans-Pritchard, Hortense Powdermaker, Edmund Leach, Audrey Richards, Meyer Fortes in tudi Max Gluckman ... Po odhodu v Združene države Amerike, kjer je sicer nameraval le izvesti nekaj ciklov predavanj, a med vojno ostal kar tam, je vplival tudi na tamkajšnje antropologe in antropologinje.

Malinowski sicer ni skoval termina "opazovanje s soudeležbo" (*participant observation*), a tudi če ga ni, ga je nekako postavil na noge. "Nerazločljivosti vsakdanjega življenja" (v slovenskem prevodu imponderabilije; Malinowski 2017: 49) niso povsem nerazločljive, a za njimi vedno ostane sled besed, s katerimi jim nikoli zares ne pridemo do dna, tudi če se trudimo k razumevanju zornega kota domačinov, "njihovega odnosa do življenja" (2017, 53) in uresničitve njihovih vizij svojega sveta.

Toda antropolog v vlogi etnografa ne more ubežati pozitivnemu induktivizmu, ki se začne z opazovanjem, konča pa s pripovedovanjem, ki vključuje znanstvene in življenjske prvine tega opazovanja, predvsem pa njihovo razlago in pojasnitev, tudi če gre le za interpretacijo:

Etnograf namreč "mora sestaviti sliko večje institucije, zelo podobno kot fizik oblikuje svojo teorijo na podlagi eksperimentalnih podatkov, ki so bili vedno v dosegu kogarkoli, toda potrebovali so konsistentno interpretacijo" (1922, 84).

Naj na koncu še enkrat opozorim, da je za razliko od marsikaterega takratnega britanskega kolega Malinowski podpiral domačinske raziskave, v katerih naj bi domačini sami preučevali domačine, da bi se, skratka, šli avtoetnografijo. Ko je še predaval na Londonski fakulteti za ekonomijo, je postal mentor afriškemu raziskovalcu Jomu Kenyatti, ki je postal prvi predsednik in ustanovitelj današnje Kenije. Njegova odkrita podpora doteda-

njemu marksistu in revolucionarju je bila tudi podpora protikolonialnim bojem na afriški celini (glej Malinowski 1965b). V celotnem loku njegovega dela torej ne moremo mimo doslednega povezovanja empiričnega opazovanja in teoretsko-kritičnega pisanja, ki – če tudi naivno – izhaja iz empirične izkušnje in specifičnih osebnih liberalnih političnih pogledov.

Kakorkoli obrnemo, Malinowski ostaja zgled in inspiracija sodobnim antropologijam in etnologom, v dobrem in slabem, v delnih odgovorih in dvomih ter v podrobnih opisih tistega, kar je lahko opazoval iz šotora, ki ga je postavil sredi trobriandskih vasi. S pričujočimi besedili odstiramo poglede na zgodnje oblikovanje njegove misli in dela (Grażyna Kubica), njegove posebnosti in izjemnost (Karmen Šterk), povezujemo povsem drugačne otoške sisteme s trobriandskimi (Peter Simonič) in samoniklo izmenjavo dobrin (Nežka Struc).

Literatura:

- Hayes, Eugene Nelson in Tanya Hayes, ur: *Claude Lévi-Strauss: the Anthropologist as Hero*. Cambridge in London: The MIT Press, 1970.
- Jarvie, Ian C.: *The Revolution in Anthropology*. London: Routledge and Kegan Paul, 1970 (1964).
- Malinowski, Bronisław: *The Family among Australian Aborigines: A Sociological Study*. London: University of London Press, 1913.
- Malinowski, Bronisław: *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge and Kegan Paul, 1922.
- Malinowski, Bronisław: *Crime and Custom in Savage Society*. London: Routledge & Kegan Paul, Ltd., 1926.
- Malinowski, Bronisław: *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia: An Ethnographic Account of Courtship, Marriage and Family Life among the Natives of the Trobriand Islands, British New Guinea*. New York: A Harvest Book, Harcourt, Brace & World, Inc., 1929.
- Malinowski, Bronisław: *Coral Gardens and Their Magic; A Study of The Methods of Tilling the Soil and of Agricultural Rites in the Trobriand Islands (Volume One)*. London: G. Allen & Unwin, 1935.
- Malinowski, Bronisław: *Magic, Science and Religion, and Other Essays*. Garden City, N.Y.: Doubleday Anchor Books, 1954.
- Malinowski, Bronisław: *Freedom and Civilization*. Bloomington: Indiana University Press, 1960 (1944).
- Malinowski, Bronisław: *The Language of Magic and Gardening (Coral Gardens and Their Magic, Volume 2)*. Bloomington: Indiana University Press, 1965a.
- Malinowski, Bronisław: *Introduction by B. Malinowski*. Facing Mount Kenya: The Tribal Life of the Gikuyu. Jomo Kenyatta. London: Mercury Books, 1965b (1938). vii-xiv.
- Malinowski, Bronisław: *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Stanford: Stanford University Press, 1989 (1967).
- Malinowski, Bronisław: *Znanstvena teorija kulture*. Ljubljana: ISH, 1995 (1941).
- Malinowski, Bronisław: *Sex and Repression in Savage Society*. London: Routledge, 2002 (1927).
- Malinowski, Bronisław: *Argonavti zahodnega Pacifika: Pripoved o podjetnosti in dogodivščinah domačinov v arhipelagih melanezijske Nove Gvineje*. Maribor: Aristej, 2017.
- Mosko, Mark Stephen: *Ways of Baloma: Rethinking Magic and Kinship from the Trobriands*. Chicago, IL: Hau, 2017.

Bronisław Malinowski kot avtor *Argonautov zahodnega Pacifika*

Biografski kontekst dela

Grażyna Kubica

Eno najpomembnejših del socialne antropologije je napisal poljski znanstvenik s filozofsko-naravoslovno izobrazbo in literarnimi ambicijami, ki je prihajal iz rodu podeželske plemiške inteligence, bil vzgojen v družini univerzitetnih profesorjev in je prijateljeval z najizvirnejšimi umetniki svoje generacije, veliko pa je dolgoval tudi ženskam: materi, prijateljicam in ženi. Vse te okoliščine so vplivale na »ustvarjalno osebnost« Bronisława Malinowskega in podoba njegovega dela. V članku poskušam obravnavati ta vprašanja kot pomembne prvine biografskega konteksta *Argonautov zahodnega Pacifika*.

Družbeno-kulturno in politično ozadje

Rodovnik Bronisława Malinowskega je zelo značilen za tisti čas in kraj: imel je plemiške prednike, ki so izhajali iz poljske šlahte in so posedovali zemljiške posesti, vendar so jih iz različnih razlogov izgubili, njihovi potomci pa so se izobraževali in postali znanstveniki, zdravniki, uradniki in inženirji. Tako so postali del družbenega sloja postplemiške inteligence, ki je precej značilen za srednjevzhodno Evropo.

Temu vprašanju se posveča klasična raziskava *Družbena genealogija poljske inteligence* (*Spoleczna genealogia inteligencji polskiej*) znanega poljskega sociologa Józefa Chałasińskiego, ki je izšla leta 1946. Tam je Chałasiński poudaril, da sta s sociološkega vidika pomembna predvsem oblika kolektivnega življenja intelektualcev in moralni vzorec pripadnika te skupine. Intelektualci so ustvarili »skupno družabno in socialno okolje z jasno težnjo po ločitvi od nižjega ljudstva«. Vlogo »družabnih zakonodajalcev« so odigrali predstavniki aristokracije. »Dobra družba je osnovna institucija poljske inteligence«, ki je oblikovala posebne »družabne in socialne gete« (Chałasiński 1946). Chałasiński poudarja, da tako kot so geti običajno nastali kot posledica emigracije in naselitve določene skupine zunaj svojega ozemlja, so tudi intelektualni geti nastali kot posledica notranjega izseljevanja in gibanja »plemiškega prebivalstva iz vasi v mesta«. Tako je nastala situacija, v kateri je inteligenca nadaljevala svoje plemiške navade, vendar brez podeželske graščine in podložnikov. To je bila, kot temu pravi Chałasiński, »gosposkost brez kritja.« Za inteligenco iz rodu poljske šlahte je izobraževanje postalo dejavnik njene plemiške umetnosti bivanja, njene dobre vzgoje. Dajalo je občutek večvrednosti nad obogatelim malomeščanstvom, kaj šele nad kmečkim prebivalstvom, prav tako pa je zmanjševalo oddaljenost od višjega plemstva oziroma aristokracije.

Chałasiński jasno navaja, da je inteligenca nastala »iz poljske šlahte v procesu njene ekonomske, socialne in politične degradacije« (Chałasiński 1946: 34). Nastanek inteligence je bil odziv na zaostalost in pomanjkanje nacionalne suverenosti, politične pobude pa so prihajale od njenih predstavnikov, ki so bili ustvarjalci in nosilci idej. Etos poljske inteligence je bil povezan z idejo moralnega dolga do ljudi in obvezo služenja domovini (Kurczewska 1998, 338).

Ne smemo pozabiti, da je Poljska konec 18. stoletja izginila z zemljevida Evrope kot neodvisna država, njeno obsežno ozemlje pa je bilo razdeljeno med tri sosedo: Rusijo, Prusijo in Avstrijo. Le k Avstriji priključena Galicija je od druge polovice 19. stoletja uživala politično samostojnost – uradni jezik je bila poljščina, ki se jo je poučevalo po šolah, obstajali pa sta tudi dve poljski univerzi. Malinowski je cenil habsburško vladavino v Galiciji in po vsej vzhodni Evropi (Malinowski 1944), kar ga je – po mnenju Ernesta Gellnerja – obvarovalo, da ni zapadel v politični nacionalizem, hkrati pa je ostal kulturni nacionalist, ki je verjel, da ljudje živijo v kulturah in drugače ne morejo doseči samouresničitve (Gellner 1998: 135–137, glej tudi Gellner 1988).

Intelektualni rodovnik¹

Bronisławov oče Lucjan Malinowski (1839–1898) je izhajal iz družine zemljiških posestnikov, ki je živela v Rusiji priključenem delu Lublinskega okrožja in je sredi 19. stoletja iz političnih in gospodarskih razlogov izgubila svojo posest. Družina se je preselila v Lublin, Lucjan pa se je vpisal v gimnazijo, vendar je moral zaradi finančnih razlogov šolanje opustiti. Da bi pokrtil šolnino, se je lotil različnih opravil, nato pa se vrnil v gimnazijo in jo leta 1861 končal z najboljšimi ocenami pri vseh predmetih. Pozneje se je vpisal na novo ustanovljeno fakulteto v Varšavi (Szkola Główna), na zgodovinsko-filološki odderek. V januarski vstaji za neodvisnost ni sodeloval, temveč se je osredotočil na pridobitev izobrazbe. Po diplomi je prejel stipendijo ruskega ministrstva za šolstvo in se odpravil na nadaljnje izobraževanje v Jenou, Berlin, Sankt Peterburg in Moskvo. Ukvarjal se je z dialektologijo, raziskoval v Šleziji in Spišu. Pozneje je odpotoval v Leipzig, kjer je na podlagi svojih raziskav zagovarjal doktorsko disertacijo. V Varšavi je dobil delovno mesto na gimnaziji, po petih letih pa so mu ponudili delo na Oddelku za slavistično filologijo Jagelonske univerze v Krakovu. Z znanstvenim delom si je prislužil naziv »oče poljske dialektologije«. Vzgojil je veliko znanstvenikov.

Bronisławova mati – Józefa Łącka (1848–1918) je izhajala iz družine poljske šlahte, ki je še vedno imela posest. To je bila precej številna družina, ki je med seboj ohranjala tesne stike. Józefa »je bila ženska izjemnega intelekta, velike odločnosti in popolne predanosti svojemu nadarjenemu sinu«, kot je zapisala njena vnukinja (Wayne 2000, 37).

Zakonca, 43-letni Lucjan in 10 let mlajša Józefa, sta imela samo enega otroka. Bronisław se je rodil 7. aprila 1884 v Krakovu in bil tam leto pozneje krščen v katoliški cerkvi sv. Štefana (Arhiv župnije sv. Štefana, Krakov). Ker je Lucjan Malinowski opravljal funkcijo predstojnika krakovskega študentskega doma, ki je stal na trgu Mały Rynek, je družina tam dobila prostorno stanovanje.

Odnosi med očetom in sinom niso bili najboljši. Bronisław je do očeta čutil globok odpor. O njem je dejal, da je bil »strog, okoren in se ni trudil razumeti svojega sina« (Wayne 2000, 37). Morda je bila to posledica hude srčne bolezni, ki je ob koncu življenja močno omejila Lucjanovo vitalnost.

Kako je Bronisław dojemal svojo mater, je najbolje razvidno iz odlomka pisma, ki ga je, potem ko je prejel obvestilo o njeni smrti, napisal svoji zaročenki: »Bila je oseba, ki je v otroštvu in mladosti najbolj vplivala name, ona je položila temelje za vse, kar imam v intelektualnem smislu. A imela je povsem drugačen značaj: njena sposobnost ljubiti in globina njenih čustev, njihova stabilnost in intenzivnost so bili ogromni. Bil sem pravzaprav edina oseba, v katero je v zadnjih letih po smrti mojega očeta in svojega brata, ki ga je naravnost

¹ Moj prejšnji članek (Kubica 1988) in uvod v poljsko izdajo dnevnika Malinowskega (Kubica 2002) ter zlasti znanstvenikova biografija (Young 2004) dajejo podrobnejšo sliko njegovega rodovnika in poljske mladosti.

oboževala, usmerila svojo ljubezen. Vsaka podrobnost iz moje preteklosti je bila zanjo pomembna in vsaka podrobnost iz moje sedanjosti in prihodnosti bi zanjo zagotovo postala vsebina njenega življenja.« (Wayne 1995, 153)

Razlago za svojo globoko zamero do očeta je Bronisław Malinowski pozneje našel v psihoanalizi. Ko se je seznanil s Freudovo teorijo, je v sebi takoj prepoznal klasičen Ojdipov kompleks. V neobjavljeni opombi k svojemu delu *Spolnost in potlačitev (Seks i stłumienie)* je ugotovil: »Nečedne sanje – zelo pogoste in moteče ... Sovraštvo do očeta. Močna navezanost na M. – občutek manjvrednosti do očeta. Želja, da bi [oče] umrl.« (Young 2004). Gnala ga je tudi želja, da bi premagal očeta, ga presegel, prelisičil. Pozneje je v svojem življenju (kar je razvidno iz dnevnških zapiskov) pogosto opažal, kako se to kaže v njegovih erotičnih stikih: zaljubljal se je v poročene ženske ali ženske s stalnim partnerjem in poskušal premagati tekmeca.²

Naj se vrnem k mlademu Broniu, ki je stanoval s starši v Krakovu v študentskem domu: družinski stiki so jih povezovali z Varšavo, prijateljski s Krakovom. Hči njihovih znancev se je spominjala: »Univerzitetni profesorji so bili takrat precej zaprta skupnost, v katero ni bilo preprosto priti. (...) V profesorski skupnosti so imele pomembno vlogo žene profesorjev, ki so se družile med seboj. To je bila velika univerzitetna aristokracija, ki je izrekala sodbe o profesorjih, pa tudi o kandidatih za profesorska mesta. Gorje tistemu, ki je postal predmet opravljanja teh gospa.« (Navedeno v Kubica 1988.)

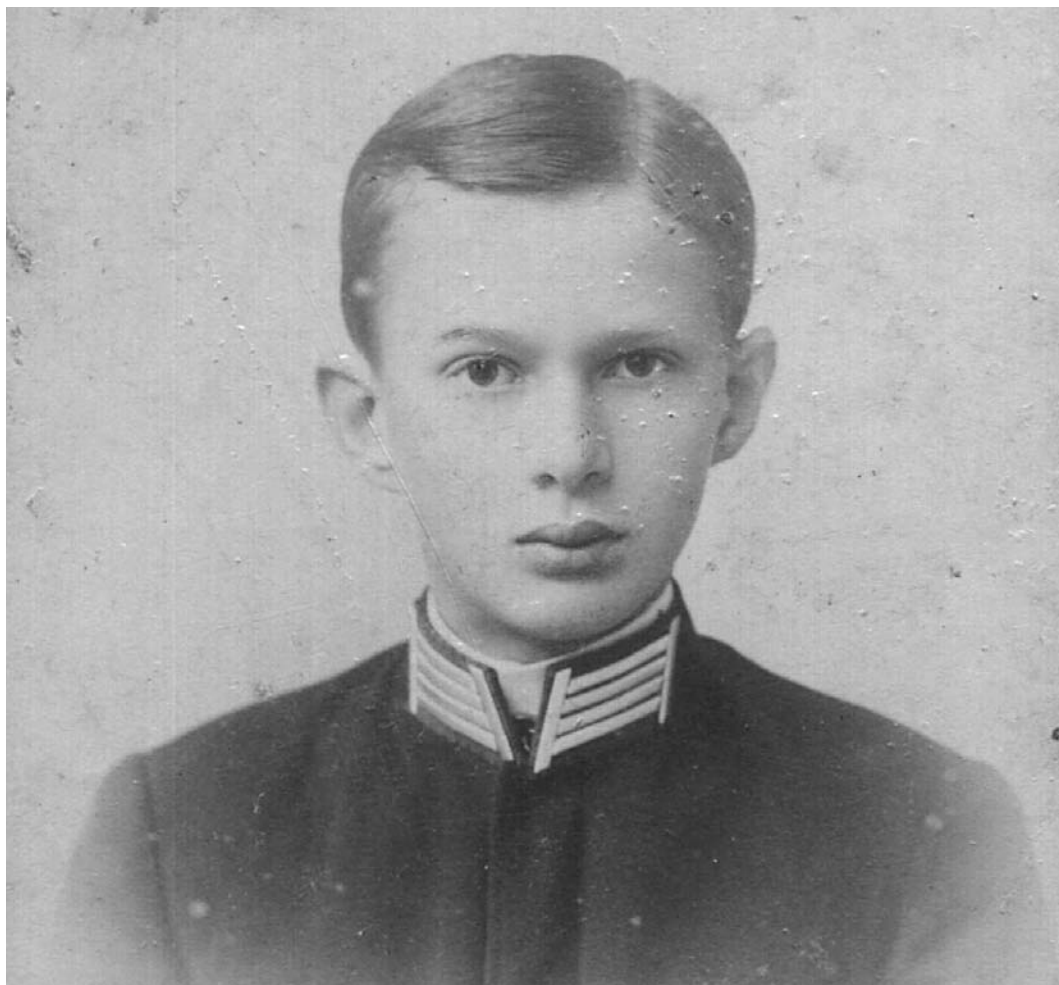
Leta 1898 Lucjan Malinowski umre za srčnim infarktom pri 58 letih (tako kot njegov sin 44 let pozneje). Bronisław je takrat star 14 let. Józefa nekaj let sama vodi študentski dom. Pozneje najame več stanovanj in vodi nekakšen zasebni dijaški dom za dečke.

Večkulturno otroštvo

Bronisław je bil bolehen otrok in mati ga je iz nezdravega mesta vozila na deželo, da bi se tam naužil svežega zraka in utrdil v gorskem podnebju. Tako so obiskovali Ponice pri Rabki in Zakopane v Podhalah. Malinowski je razmišljanja o svojih zgodnjih življenjskih izkušnjah, povezanih s temi obiski, nameraval objaviti v učbeniku antropologije, ki ga nikoli ni napisal. Na osnutek je med antropologovimi papirji naletel njegov biograf Michael Young. Odlomek, ki je postal predmet mojega preučevanja, je Malinowski nostalgичno in ironično poimenoval »Poniška idila«. V njem je zapisal, da je bil tamkajšnji svet lesenih hiš brez dimnikov zelo preprost; pošteno in trdo družinsko življenje, za katero sta bili zna-

² Vprašanje psihoanalitične interpretacije obravnava Young (2004) v biografiji Malinowskega in v zadnjem času Lena Magnone (2016).

čilni povezanost in predanost njegovih članov, je temeljilo na poslušnosti in spoštovanju očeta. Veljal je določen kulturni sistem, ki se je kazal v običajih, pravilih obnašanja za mizo, prehranjevanja, vzdrževanja čistoče, pa tudi pri igri in zabavi ter v posebnih idejah, prepričanjih in verskih praksah ter pri vprašanjih, povezanih z moralo in spolnostjo. Prebivalci Ponice so govorili narečje, ki ga obiskovalci niso razumeli in je bilo odlično orodje za izražanje preprostosti življenja. Zanj sta bili značilni poenostavljena slovnica in odsotnost abstraktnih pojmov.

• Malinowski kot gimnazijec okoli leta 1894

Drugi svet, ki ga je spoznaval mali Bronio, je bil intelektualni svet poljske šlahte sredi kamnitega mesta in na zemljiških posestih. Ta šlahta je bila obubožana, toda ponosna, kulturna, polna dostojanstva in junaštva. Te informacije so Malinowskemu omogočile, da je ugotovil: »Pred 8. letom sem živel v dveh popolnoma različnih kulturnih svetovih: dva jezika, dva sistema običajev, dvoje pravil obnašanja za mizo, dvoje različnih prehranskih navad, omejitev, priboljškov; religiozni pogledi, prakse, prepričanja – dva sklopa (magija ne prevladuje, pojavlja se le občasno); morala in spolnost – dva sklopa (...), dve vrsti zabave.« (Arhiv LSE, Malinowski Papers).

Tretji svet, ki se ga je spominjal Malinowski, je bila »prevzeta« francoska omika ali »lažni galicizem«, kot ga je opisal. Francija je veljala za obljubljeno deželo, s katero se je mitsko razmerje ohranjalo z govorjenjem po francosko, branjem francoskih knjig, pripovedovanjem zgodb, besednih ugank in prepevanjem pesmi.

Malinowski je verjel, da ga je bivanje v popolnoma različnih svetovih, s katerimi se je seznanjal od najzgodnejših let, pozneje naredilo za antropologa (Young 2004).

Izobraževanje

Bronia so vpisali v gimnazijo kralja Jana III. Sobieskega. To je bila odlična izobraževalna ustanova, katere številni učitelji so postali univerzitetni profesorji. Zaradi zdravstvenih razlogov je prvi razred končal eksterno. Velikokrat je manjkal pri pouku. V celotnem obdobju izobraževanja je odlično napredoval. Njegova mati je o njem ponosno zapisala: »Trenutno je v petem razredu in gimnazijo izdeluje kot odličnjak. Je nadarjen, pameten in bister, a tudi len in malomaren. Zdi se mi, da sem za njegove pomanjkljivosti odgovorna predvsem sama, kajti ker je edinec, sem zanj pretirano skrbela in mu olajševala učenje. Do konca četrtega razreda sem se z njim učila vse predmete in šele od petega naprej je postal prepuščen samemu sebi, zato postopoma postaja skrbnejši. Resda ne mara dela, toda obožuje knjige in resne pogovore. Zaradi knjige, četudi je ta zanj precej težka, se je pripravljen odpovedati večerji in spancu. Uči se tudi igrati violino in je tega kar več, vendar nima delovnih navad, zato je pri urah zgolj povprečen. A glasbo posluša z največjim veseljem in ne izpusti niti enega koncerta. Po značaju je pravičen, zelo iskren in preprost, a ne pretirano občutljiv. Neizmerno so mu všeč potovanja in praznovanja, zanimajo ga tudi ljudje in življenjska vprašanja, tako zelo, da sem včasih kar prestrašena. Zagotovo ne bo postal duhovnik.« (Citati iz L. Malinowski 1975: 194–195).

Leto pred maturo je hudo zbolel; bali so se, da bo izgubil vid. Vendar mu zaradi operacije, ki so jo izvedli v Varšavi in ji je sledilo dolgotrajno zdravljenje, slepota ni več grozila, čeprav je bil njegov vid za vedno oslavljen. Zaradi materine predanosti (glasno mu je prebiral vse učno gradivo) je kljub bolezni in dolgemu izostanku od pouka 30. maja 1902 odlično opravil maturo (Arhiv II LO, Krakov).

Takoj po maturi je vstopil na Filozofsko fakulteto Jagelonske univerze, ki je tedaj vsebovala naravoslovne predmete, filologijo, zgodovino in filozofijo. Malinowski je študiral tako naravoslovne vede kot tudi »čisto« filozofijo. Učili so ga najpomembnejši profesorji

• Malinowski z materjo Józefo Łącko okoli leta 1910

• Malinowski po podelitvi doktorata na Filozofski fakulteti Jagelonske univerze, 1906

tistega časa s pozitivističnim filozofom Stefanom Pawlickim na čelu, ki je bil duhovnik in njegov mentor. Njuno razmerje med mojstrom in učencem je vsebovalo tudi nekaj več: Bronio je podzavestno v njem iskal očeta. Tako je bilo tudi pozneje v odnosu z drugimi mojstri, s katerimi se je spoprijateljil in pri njih iskal tisto, česar ni našel pri lastnem očetu.

Med študijem se je Malinowski seznanil z najpomembnejšimi takratnimi filozofskimi tokovi, najprej z empiriokriticizmom, konec julija 1906 pa je dekanu predložil doktorsk disertacijo *O načelu ekonomije mišljenja (O zasadzie ekonomii myślenia)*,³ ki predstavlja kritično razpravo o filozofiji Macha in Avenariususa. Začela se je s smelimi in korenitimi opažanji: »V sodobni znanosti in filozofiji je mogoče začititi posebno izrazit tok, ki prežema delo človeške misli od vrha do dna, od najbolj drznih, skoraj poetičnih ugi banj do natančnega dela strokovnjaka na ozkem področju. Naj gre za Nietzscheja, predstavnika navdihnjene filozofije, in njegov odpor do *jenseits* ali za delo v kemičnem ali fizikalnem laboratoriju, povsod vidimo ostro bitko z metafiziko. Tudi med t. i. čistimi filozofi se vrste metafizikov vse bolj redčijo. V tem trenutku je težko napovedati, katera stran bo zmagala.« (Malinowski 1980: 359) Disertacija je obveljala za »odlično delo, ki se ponaša z edinstvenimi opredelitvami«, avtorja pa so usmerili v specializacijo iz filozofije in fizike, ki jo je odlično opravil (Arhiv Jagelonske univerze v Krakovu).

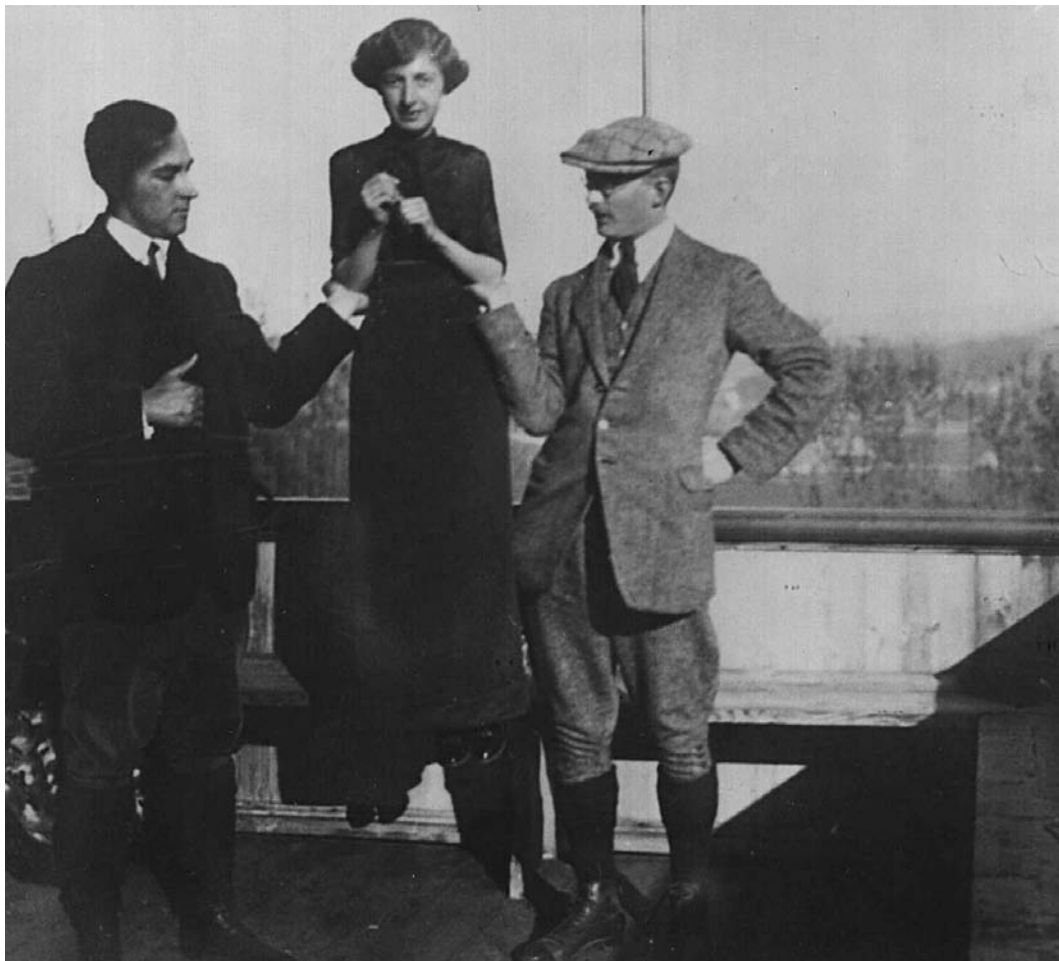
Prijateljstva zakopanskih dandijev

V gimnazijskih časih in na fakulteti, tako v Krakovu kot poleti v Zakopanah je pridobil mnoge prave prijatelje. Leon Chwistek (poznejši logik in slikar) je prijateljeval z njim v gimnaziji in pozneje na univerzi. V Zakopanah, kjer je njegov oče vodil obrat za hidroterapijo, sta veliko časa preživela skupaj s Stanisławom Ignacyjem Witkiewiczem, pozneje slavnim modernističnim slikarjem, pisateljem in fotografom. Zlasti prijateljstvo med Stašem in Broniem je bilo pomembno za oblikovanje njunih osebnosti, ki sta se medsebojno dopolnjevali kot »rdeča dopolnjuje ustrezno zeleno« (S. I. Witkiewicz 1972: 78). Malinowski je pozneje v dnevniku o svojem odnosu s Stašem zapisal, da »prijatelj ni dodatek, temveč faktor; vrednost posameznika se pomnoži«. (Malinowski 2002: 389)

V tistem čas je tesneje prijateljeval tudi s študijskimi kolegi – s pesnikom in poznejšim dramatikom Tadeuszem Szymberskim, s še enim pesnikom in publicistom Tadeuszem Nalepińskim, z zdravnikom in filozofom Ignacyjem Wasserbergom, z matematikom

3 Razpravo o tem delu je mogoče najti v Flis 1985; Skalnić in Thornton 1993.

Władysławom Ślebodzińskim. Iz poznejšega obdobja izvirajo njegovi stiki s kemikom Marianom Górskim, sociologom in pravnikom Czesławom Znamierowskim, Augustom Zaleskim, ki je pozneje v neodvisni Poljski postal zunanji minister, z Mario Czaplicko, bodočo raziskovalko sibirskih ljudstev in predavateljico na Oxfordu; Anielo Zagórsko, igralko in pozneje izjemno prevajalko Josepha Conrada, ter njeno sestro Karolo, ki je postala pevka.⁴

• Stanisław Ignacy Witkiewicz, Bronisław Malinowski in gospa Biedrzycka na verandi dvorca na Antałówki v Zakopanah okoli leta 1911 | Fotografija S. I. Witkiewicz | arhiv Tatrškega muzeja v Zakopanah (Muzeum tatrzańskie)

⁴ O ženskah iz njegovega okolja sem napisala zgodovinsko knjigo *Sestre Malinowskega ali sodobne ženske na začetku XX. stoletja* (Kubica 2006).

Izkušnje Malinowskega iz tistega obdobja (in tudi pozneje) so v veliki meri skupne izkušnje skupine mladih ljudi, rojenih med letoma 1880 in 1890, ki so stalno ali začasno živele na »čarobni gori« v Zakopanah. Zaznamoval jih je ustvarjalni odnos do sebe in sveta okoli njih. Z enako strastjo so jih zanimali problemi sodobne filozofije, znanosti, pa tudi literature in umetnosti. In vsa ta področja so bila že sodobna: empiriokriticizem v filozofiji, znanost, ki je temeljila na pozitivističnem modelu, ekspresionistična in nadrealistična književnost. Zgodba o dozorevanju te generacije je predstavljena v avtobiografskem romanu Witkacyja (Staša Witkiewicza) *622 Bungovih propadov (622 upadki Bunga)*, kjer je Malinowski prikazan kot Lord Nevermore. Prijatelj je naredil nekaj njegovih slikarskih in fotografskih portretov, bil pa je tudi njegov učitelj na področju fotografije.

Nadaljnja usoda in dnevnik

Po končanem študiju je Bronisław Malinowski z materjo odšel na Kanarske otoke, da bi okrevail. Tam je preživel leto in pol (1906–1908). Živela sta na otoku La Palma v majhnem mestecu Breña Baja blizu glavnega mesta Santa Cruz de la Palma. Nato je začel pisati svoj dnevnik, ki ga je ustvarjal več kot desetletje. Obdobje bivanja na Kanarskih otokih je čas, ki ga je posvetil poglobljanju znanja, razvoju najučinkovitejših tehnik za njegovo pridobitev, predvsem pa je delal na sebi, se oblikoval, potiskal svojo bogato osebnost v tesen okvir rutine, v svoj »minimalni sistem«. Dnevnik je popis boja s samim seboj, velike odločnosti, volje, da ne bi zapadel v dvom.

Malinowski se je po vrnitvi s Kanarskih otokov veselil svojih znanstvenih uspehov. Dobil je dovoljenje za promocijo »sub auspiciis Imperatoris«, torej pod okriljem cesarja. To je bila najvišja nagrada za doktorskega študenta, kajti senat Jagelonske univerze je lahko v enem letu vložil le eno vlogo za takšno napredovanje, ki ga je potrdil Franc Jožef osebno. Cesarjev zasebni sklad je pokrival vse stroške za specializacijo in disertacijo, pa tudi za prstan, ki ga je kandidat prejel med slovesnostjo (Arhiv Jagelonske univerze).

Kmalu zatem je Malinowski prispel v Leipzig, kjer je nadaljeval zanimanje za naravoslovje, zlasti za fiziko in kemijo, s poudarkom na termodinamiki. Študiral je tudi druga področja, na primer psihologijo pri Wilhelmu Wundtu in ekonomijo pri Karlu Bücherju. Obiskoval je predavanja, delal v laboratoriju in knjižnici. Iz njegovih dnevniških zapiskov iz tega obdobja je mogoče dobiti vtis, da kljub svoji predanosti še ni našel znanstvenega področja, ki bi se mu posvetil v celoti.

Spomladi 1909 je Malinowski srečal žensko, ki je močno vplivala na njegovo življenje, ne toliko zaradi svojih individualnih odlik, temveč ker je prav zaradi nje odpotoval v London, začel študirati sociologijo in antropologijo ter zaradi tega vse svoje življenje in znan-

stveno kariero navezal na Veliko Britanijo. To je bila Annie Brunton iz Južne Afrike, pianistka, ki je bila v Leipzigu na podiplomskem študiju.

Od poletnega semestra 1910 je Malinowski začel študirati na Londonski fakulteti za ekonomijo in politične vede (London School of Economics and Political Science), ki je bila takrat že del Londonske univerze. V letih 1911–1913 je bival med Londonom in Zakopanami. V Londonu se je tudi znanstveno udeleževal v Britanskem muzeju in si tam pridobil mednarodni krog poznanstev, v Zakopanah pa je nadaljeval svoje delo in se družil s poljskimi prijatelji, predvsem s Stašem Witkiewiczem. V Zakopanah je tudi intenzivno pisal dnevnik, v katerem so zapisi o njegovi naslednji ljubezni.

Leta 1914 odide v Avstralijo, pozneje na Novo Gvinejo. Terenske raziskave na Trobriandskih otokih in monografija *Argonavti zahodnega Pacifika* (1922) zamajajo temelje socialne antropologije. V angleščino prevedeni odlomki iz *Dnevnika v strogem pomenu te besede* (1967) postanejo izhodišče za še eno antropološko revolucijo.

*

Kako lahko ta kratek biografski očrt pomaga pri branju in interpretaciji *Argonavtov zahodnega Pacifika*? Predvsem upam, da omogoča kontekstualizacijo lika glavnega junaka te knjige, torej Etnografa (z veliko začetnico).

Etnograf je v knjigi precej enostransko opredeljen: je predstavnik Znanosti, nadnacionalno bitje, ki ga vodijo lastna pravila. Samo enkrat se pojavi jasnejša opredelitev Etnografa, in sicer ko spodbuja bralca, da se »vživi v življenje domačinov« in se sprašuje, ali bo to enako lahka naloga za vsakogar, saj je »morda slovanska nprav bolj plastična in zato bližja 'divji' kot zahodnoevropska« (Malinowski 1922, 21; prevod 2017, 50). Zanimivo je, da Malinowski tukaj govori o biološki in ne o kulturni dediščini. Eden od komentatorjev je v tem stavku prepoznal dobrikanje Britancem, medtem ko sama v tem vidim predvsem blago ironiziranje tega, kar so pozneje poimenovali orientalistični diskurz. Etnograf se na straneh *Argonavtov* pojavi kot osamljeni junak, ki čuti svojo premoč ne le v odnosu do domačinov, ampak tudi – in predvsem – do drugih belcev. Vzvišenost postplemiškega intelektualca.

Pomenljiv je naslov knjige, ki se sklicuje na antično evropsko dediščino. Vsi, ki so imeli takrat gimnazijsko izobrazbo, so poznali zgodbo o Jazonu in argonavtih, ki so odšli v Kolhido po zlato runo čudežnega jagnjeta. Na poti so doživeli veliko dogodivščin, a so na koncu dobili, kar so želeli, in se srečno vrnili v Jolk. Malinowski s tem antičnim mitom primerja pustolovščino »domačinov«. Naslov *Argonavti zahodnega Pacifika* zelo dobro odseva bistvene značilnosti antropologije, ki je takrat prevladovala. Sklicuje se na starodavne, mitske začetke evropske kulture in jih povezuje s takratnimi eksotičnimi »barbari«.

Po eni strani gre za poskus opredelitve tega, kar je skupno vsem nam, po drugi strani pa za umestitev Trobriandcev v etapo, ki so jo Evropejci že zdavnaj prerasli, a v njih še vedno obstaja. Ta naslov se torej sklicuje na evlucijsko domišljijo (takšni so kot mi, vendar na nižji stopnji razvoja), hkrati pa s seboj prinaša tudi avro »prave moške pustolovščine« in prijateljstva v nevarnosti.

Zanimivo vprašanje je množica pripovednih metod, ki jih avtor uporablja v svoji prvi terenski monografiji. Seveda je tu predvsem znanstveni etnografski opis. Potem se pojavijo splošne družbene kategorije, kot so npr. »Trobriandci« ali »belci«, stvari pa se dogajajo v »etnografskem sedanjiku«. Slog je uravnotežen in nevtralen, pripovedovalec ni zelo viden. Poleg dejanskega načina opisovanja je za Malinowskega najznačilnejše pripovedovanje, ki bi ga lahko imenovali reportaža. Avtor je zelo natančen, pogosto navede datum dogodka, ki ga opisuje, njegovo mesto, opiše pa tudi konkretne ljudi, ki so sodelovali v njem, in navede njihova imena. Še več – zelo zanimivo opisuje tudi pokrajino, skupaj z barvami, vonji in celo z okusi (npr. po sagovi moki). Pripovedovalec se takrat jasno pojavi. Prav v teh reportažnih fragmentih se avtor najpogosteje zanaša na domišljijo bralcev. Priprava na tovrstno pisanje je bil njegov dnevnik, kjer je poročal o tedanjih dogodkih in svojih težavah. Reportažni odlomki kažejo še eno, zelo značilno lastnost njegove proze, in sicer oblikovanje stavkov na zelo jasnem način, ki daje vtis zapisovanja ustnega izražanja. Kot sem že napisala, je imel Malinowski v mladosti resne težave z očmi in se je moral učiti po posluhu. Pri tem mu je pomagala mati, ki mu je brala učbenike, pozneje pa so vlogo bralcev izpolnjevali tudi učitelji. V času akademske kariere je njegova žena prebiral vsa njegova besedila, on pa jo je poslušal z zaprtimi očmi. Ta preizkus branja na glas, ki je razviden v vseh avtorjevih delih, je pripomogel k značilni lahkotnosti njegovega sloga.

Malinowski je veliko pozornost posvečal slogu izražanja. Nekoč je zapisal: »Ravnotežje med dramatično predstavitvijo na eni strani in znanstveno nepristranskostjo, natančnostjo in izčrpnostjo na drugi je stvar občutka« (Malinowski 2003: 499; 1963: xxx). V *Argonavtih* je razvidno, da Malinowski uporablja primerjave, povezane z umetnostjo, ko na primer piše o strukturi svoje knjige (»po opisu prizorišča in igralcev preidimo torej k predstavi«, 2003, 108; 1963, 81), toda ko razpravlja o metodoloških in teoretičnih vprašanjih, se sklicuje na nomenklaturu naravoslovja (npr. »metodološki režimi«, 2003, 108; »pogoji eksperimenta«, 1963, 2; »kot fizik konstruira svojo teorijo«, 1963, 84).

Clifford Geertz je v Malinowskem prepoznal Romarja in Kartografa: »Vrhunska Romantika in Vrhunska Znanost, osupljiva neposrednost v kombinaciji s pesniško gorečnostjo, pa tudi gorečnost raziskovalca anatomije, ki se vzdržuje te neposrednosti – kakor da bi bilo oboje povezano z ohlapnim jermenom« (Geertz 2000, 113). Pisanje Malinowskega po Geertzevem mnenju temelji na tem, da poskuša predstaviti raziskovalni postopek v raziskovalnem izdelku. James Clifford je po drugi strani poudaril, da je Malinowski precej zaskrbljen nad retoričnim problemom prepričevanja bralcev, da so njegova dejstva pridobljena objektivno in niso plod subjektivne domišljije (Clifford 2000, 37). Malinowski po Cliffordovih besedah uporablja tudi druge metode: privlačne narativne tehnike, učinkovitost etnografskega sedanjika in dramatizacijo lastnega sodelovanja v življenju Tro-

briandcev. »*Argonauti* so,« piše Clifford, »zapletena pripoved tako o življenju na Trobriandskih otokih kot tudi o terenskih etnografskih raziskavah. To delo je postalo vzor za generacije etnografskih piscev, ki je t. i. opazovanju z udeležbo uspelo dati znanstveno vrednost.« (Clifford 2000, 37; glej tudi Stocking 1983).

Ernest Gellner je svojo zadnjo knjigo *Jezik in samota. Wittgenstein, Malinowski in habsburška dilema* (*Language and Solitude. Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*) posvetil avtorju *Argonavtov*. Tam je predstavil delo antropologa, ki po njegovem temelji na združevanju elementov, ki pripadajo nasprotnim strujam intelektualnega obzorja tistih časov. Antropolog iz njih ustvari »popolnoma izviren koktajl«. Sestavine takšnega koktajla so torej dobro znane, vendar je kombinacija povsem nova. Malinowski je »vzel romantično idejo o enotnosti kulture, a jo je prikrajšal za dolgotrajno partnerko, romantično zamisel o odnosu med preteklostjo in sedanjostjo. Enotnost kulture v danem trenutku ni bila več povezana z Burkovo skupnostjo mrtvih, živih in še nerojenih. Malinowski je holistični ideji o kulturni enotnosti dal nove in brezkompromisne empirične premise in odpravil preteklost v imenu brezkompromisnih empiričnih standardov. Preteklost se pri Malinowskem ni neposredno vmešavala v sedanjost, ampak je predstavljala družbeno funkcijo *opazovane sedanjosti*.« (Gellner 1998, 135). Po Gellnerjevem mnenju je bil torej Malinowski empirični organicist, pozitivistični romantik in sinhroni holist. Ta filozofsko-metodološka mešanica je Malinowskemu omogočila ustvariti novo antropologijo.

Izvirnost Malinowskega kot teoretika in specifičnost njegovega sloga pisanja sta zato temeljili na združevanju nasprotij, sestavljanju intelektualnih koktajlov s presenetljivimi recepti, katerih okus ostaja v spominu, vznemirja in presunja. Sestavljati jih je začel že v Krakovu in Zakopanah v burnih pogovorih s Stašem Witkiewiczem in drugimi prijatelji iz umetniško-znanstvenega kroga.

Iz poljščine prevedel Klemen Pisk

Literatura:

- Chłasiński, Józef: *Spółeczna genealogia inteligencji polskiej*. Warszawa: „Czytelnik”, 1946.
- Clifford, James: *O autorytecie etnograficznym*. Prev. J. Iracko in S. Sikora. V: *Kłopoty z kulturą. Dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*. Warszawa: Wyd. KR, 2000.
- Flis, Andrzej: *Cracow philosophy of the beginnings of the twentieth century and the rise of Malinowski's scientific ideas*. V: R. Ellen, E. Gellner, G. Kubica, J. Mucha (ur.), *Malinowski Between Two Worlds. The Polish Roots of an Anthropological Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 105–127.
- Geertz, Clifford: *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Stanford: Stanford University Press, 1988.
- Gellner, Ernest: 'Zeno of Cracow' or 'Revolution at Nemi' or 'The Polish Revenge: a Drama in Three Acts'. V: R. Ellen, E. Gellner, G. Kubica, J. Mucha (ur.), *Malinowski Between Two Worlds: The Polish Roots of an Anthropological Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 164–194.

- Gellner, Ernest: *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Kubica, Grażyna: *Malinowski's Years in Poland*. V: R. Ellen, E. Gellner, G. Kubica, J. Mucha (ur.), *Malinowski Between Two Worlds: The Polish Roots of an Anthropological Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 89–104.
- Kubica, Grażyna: *Wstęp*. V: Bronisław Malinowski, *Dziennik w ścisłym znaczeniu tego wyrazu*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2002, 5–39.
- Kubica, Grażyna: *Siostry Malinowskiego, czyli kobiety nowoczesne na początku XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006.
- Magnone, Lena: *Emisariusze Freuda: Transfer kulturowy psychoanalizy do polskich sfer inteligenckich przed drugą wojną światową*. Kraków: Universitas, 2016.
- Malinowski, Bronisław: *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge and Kegan Paul, 1922.
- Malinowski, Bronisław: *Freedom and Civilization*. New York: Roy Publishers, 1944.
- Malinowski, Bronisław: *Introduction*. V: Reo Fortune, *The Sorcerers of Dobu*. London: Routledge and Kegan Paul, 1963, xvii–xxx.
- Malinowski, Bronisław: *A Diary in the Strict Sense of the Term*. New York: Harcourt, Brace & World, 1967.
- Malinowski, Bronisław: *O zasadzie ekonomii myślenia*. V: *Dzieła*, 1. knjiga. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Malinowski, Bronisław: *Dziennik w ścisłym znaczeniu tego wyrazu*. Uvodnik in priredba Grażyna Kubica. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2002.
- Sochacka, Stanisława (ur.): *Listy Lucjana Malinowskiego do Jarosława Golla*. Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 1975.
- Stocking, George: *The Ethnographer's Magic: Fieldwork in British Anthropology from Tylor to Malinowski*. V: *isti, Observers Observed*. Madison: University of Wisconsin Press, 1983.
- Thornton, Robert J. in Peter Skalník (ur.): *The Early Writings of Bronisław Malinowski*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Wayne, Helena: *Bronisław Malinowski: the influence of various women on his life and works*. American Ethnologist 12(3), 1985, 529–540.
- Wayne, Helena (ur.): *The Story of a Marriage: The Letters of Bronisław Malinowski and Elsie Masson*. London in New York: Routledge, 1995.
- Young, Michael W.: *Malinowski: Odyssey of an Anthropologist 1884–1920*. New Haven in London: Yale University Press, 2004.

Od bizarnega do bazarja in do končne zmage

Karmen Šterk

Besedilo tematizira vzpon Bronisława Malinowskega na prestol ustanovitelja sodobne antropološke metode opazovanja z udeležbo. Ta vzpon je prikazan kot mit, dekonstrukcija tega mita pa prikazuje, kako je bil Malinowski oboje; pravi človek na pravem mestu kot tudi napačen človek na napačnem mestu – a ob pravem času.

Edmund Leach, britanski antropolog in prizemljeni kronist zlate dobe britanske socialne antropologije je pot, ki jo je Bronisław Malinowski prebrodil v svoji karieri, označil z dvema mejnikoma, bizarnim in bazarjem (Leach 1957). Na začetku so bili bizarni Trobriandci s svojimi drznimi, na videz brezplodnimi krožnimi plutji po melanezijskih arhipelagih, bazar pa je bil predmet njegove zadnje (in čisto zares šele druge) prave terenske raziskave, ki jo je zadnji dve leti svojega življenja opravljal s pomočjo svoje žene med kmetijskimi tržnicami v dolini pod veličastnim Monte Albanom v mehiški Oaxaci. Sumljivo je, da je človek, ki je leta 1922 z *Argonavti zahodnega Pacifika* ustoličil antropološko metodo terenskega dela po še danes veljavnem protokolu, terensko delo opravljal samo na začetku in na koncu svoje kariere. Vmes je bil namreč zaposlen z drugimi stvarmi: poučevanjem, serijskim pisanjem etnografij z melanezijske odprave (skupaj sedem) in gradnjo mita o samem sebi.

V večini pravovernih branj zgodovine socialnoantropoloških teorij je antropološka praksa opisana, kot da se je vse omembe vrednega začelo in končalo z Malinowskim. Pred njim naj bi bilo raziskovanje nastajajoče znanstvene discipline, ki je imela za svoj predmet 'divjake', Nezahodnjake, Neevropejce, reducirano na moralno in etično sporne misijonarje (med katere se na relativno manj problematično mesto umešča tudi naš Friderik Irenej Baraga), metodološko vprašljive raziskovalce iz fotelja (kot je bil Edward Burnett Tylor) ali ekspresne trgovce s čudovudnim (kot so bili zoolog Alfred Haddon, psiholog William Halse Rivers in zdravnik Charles Seligman). Malinowski je svoj protokol, bodisi eksplicitno, s predstavitvijo svoje metodologije, implicitno, s svojim zgledom, ali pač z naštevanjem zgrešenih priložnosti, »izpovedi o nevednosti in neuspehu«, kot je sam dejal (Malinowski 1935, 452), predstavil najprej v svoji prvi in nato v zadnji trobriandski monografiji; v prvem poglavju k *Argonavtom* (Malinowski 2017; orig. 1922) in v dodatku h *Koralnim vrtovom in njihovi magiji* (1935). Kakšna naj bo torej antropološka procedura na terenu, da bo *lege artis* po Malinowskem in posledično, da izpolni svoje antropološko poslanstvo – nam predstavi način, na katerega domačini razumejo in živijo svojo kulturo?

- Opazovanje z udeležbo v domačinskem jeziku, ki omogoča lastno izkušnjo opazovane resničnosti in kontekstualizirano identifikacijo opazovalca s t. i. domačinskim glediščem. Anketam in vprašalnikom Malinowski ni bil naklonjen; bil je prepričan, da v opazovano realnost vnašajo predsodke, prejudicirajo rezultate in izključujejo možnost odkriti kaj novega.
- Izoliranost etnografa od drugih belih priseljencev je nujna, saj mu omogoča nedeljeno pozornost na domačinski način življenja, nujnost participacije v vseh rednih in izrednih dogodkih. Zlasti neuspeh v beleženju prvega, torej običajnega, banalnega in vsakodnevne, si je Malinowski najbolj gnal k srcu. Kaj počnejo ljudje, ko ne počnejo nič ali pa vsaj nič posebnega? To jih definira vsaj toliko kot angažirano sodelovanje v najrazličnejših aktivnostih. Tisto, kar ljudje počnejo, ko res nekaj počnejo, naj preučujemo z naslednjimi tehnikami zbiranja in zapisovanja podatkov:
- z metodo statistične dokumentacije, torej s konkretnimi gradivi in dokazi se orišejo glavne družbene institucije in običaji. Na podlagi intervjujev izoblikujemo

vrsto sinoptičnih preglednic, v katere se vnašajo institucije, pravila, običaji in z vsem tem povezane aktivnosti, da bi iz teh aktivnosti postala razvidna povezava med pravili, institucijami in običaji. Na tak način si priskrbimo empirično ogrodje, organizacijo, 'anatomijo' preučevane kulture, njen normativni okvir;

- z neposrednim opazovanjem in s skoraj razkošnim gostobesednim opisom je potrebno preučevati dejansko stanje z vsemi nepredvidljivostmi vsakdanjega življenja, ki to raven resničnosti ločuje od normativne in nedvoumne ravni pravil in institucij. Domačinske definicije norm in pravil so namreč praviloma enoznačne, črno-bele, nedvoumne in konsistentne, vse te idealnotipske abstrakcije pa so dejanskemu življenju in delovanju, ki se vselej dogaja v razponu odtenkov sivega, nekaj tujega. Ljudje živijo svojo kulturo z improvizacijami, odkloni od pravil in norm ter na ta način dopolnjujejo 'anatomijo' kulture;
- tretji tip podatkov je tisti, ki ilustrira duha neke kulture, njeno mentaliteto, je domačinski komentar na rutinirane načine dejanskega življenja, nekega običaja ali norme. Gre za predstavitev motivov, občutkov, impulzov in reakcij na neki dogodek. Da bi razgrnili duha kulture, moramo preiskovati stereotipne oblike mišljenja, asociativne poteke, besedne fraze, magijske formule, domačinske taksonomije ipd. Dobesedni etnografov zapis integrira ravni norme in prakse ali pa pokaže na to, da je večplastnost etnografove resničnosti nesimbiotična in paradoksalna, nehomogena in nekonsistentna krparija.

Ustoličenje Malinowskega za ustanovitelja britanske socialne antropologije se je torej zgodilo z revolucionarnim terenskim delom in na njem utemeljenih monografijah. Ali pa tudi ne.

Pogovoriti se morava o Broniu

Kot preučevanje kulture poleg spremljanja posameznikov, ko ti nekaj dejansko počnejo, zaobjema tudi opazovanje z udeležbo v nedogodkih, tako tudi mitskih dimenzij življenja in dela Bronisława Malinowskega ne moremo razumeti, če se ne pomudimo tudi pri tem, kaj on ni bil in česa dejansko ni naredil. Poznavalec antropoloških teorij ima lahko ob reflektirani historični kronologiji idej svoje discipline zelo nelagoden občutek, da je bilo za antropologijo vselej oboje hkrati, še prezgodaj in že prepozno. Drugače rečeno, zgodovina antropoloških teorij se niza kot vselej razcepljena na le dve časovnosti, na preteklost in prihodnost. Poenostavljeno povedano, antropološka teorija v vsakem danem času in prostoru predstavlja bodisi obetavno humanistično teorijo prihodnosti ali pa kompromitirano teorijo preteklosti. Sedanjost, moment kolizije antropologije s 'to je to', ko preučujemo človeške zadeve, označevalec gospodar, bi rekli drugi, pa je mitska tekstura, svetniški sij, da, mana, ki obdaja Bronisława Malinowskega. Malinowski je bil potemta-

kem prav toliko pravi človek na pravem mestu Zgodovine kot ravno nasprotno; bil je tudi napačen človek na napačnem mestu. Oziroma še bolj radikalno: da bi Malinowski lahko bil ob pravem času na pravem mestu Zgodovine, je moral biti napačen človek na napačnem mestu v napačnem času.

Začnimo dekonstrukcijo mita o Malinowskem *à la* Malinowski – s konkretno evidenco in ‘anatomijo’ – s kanonom antropološke metode opazovanja z udeležbo. Drži, da je bilo ‘terensko delo’ še v času Tylorja in Frazerja bodisi čisti evropocentrični imaginarij, evolucionistična simplifikacija oz., rečeno žargonsko, zgolj in le spekulativna (re)konstrukcija. Antropologi so v zadnjih desetletjih 19. stoletja, ko se je socialna in/ali kulturna antropologija poskušala emancipirati od bodisi arheologije, sociologije, etnologije, geografije ali pač fizične antropologije, delovali v skladu z vprašalniki v *Notes and Queries on Anthropology* s podnaslovom *Za uporabo popotnikom in naseljencem v neciviliziranih območjih*. Prva izdaja leta 1874 je zbiranje antropoloških podatkov urejevala v poglavju *Arheologija*, v podpoglavju z naslovom *Kultura*, druga izdaja leta 1892 že zapiše dva opazna premika: antropološko podpoglavje (še vedno v okviru arheologije) se preimenuje v *Etnografija* in iz naslova *Notes and Queries* je izpuščena sintagma ‘necivilizirana območja’. Do spremembe, ki je anticipirala Malinowskega, je prišlo z dvema cambriškima ekspedicijama v Toreško ožino, ki ju je vodil zoolog Alfred Haddon. Na drugi odpravi leta 1898 so Haddona spremljali specialisti drugih disciplin. Da bi lažje zajeli kompleksno realnost koloniziranih pacifiških kultur, sta se odpravi pridružila psiholog W. H. R. Rivers in zdravnik C. Seligman. Riversa so izkušnje na tej odpravi vodile proč od vprašalnikov in usmeritev iz *Notes and Queries* v izoblikovanje t. i. genealoške oziroma konkretne metode zbiranja podatkov. Kar je na ameriškem kontinentu odkril pravnik AKA, utemeljitelj socialnega evolucionizma v antropologiji Lewis H. Morgan v svojih *Sistemih krvnega sorodstva in svaštva v človeški družini* (1871), je za britansko socialno antropologijo postuliral Rivers: preučevanje sorodstva kot sveti gral antropološkega prizadevanja in kraljevsko pot v antropološko vednost.

Šele dobrih šest desetletij zatem je Edmund Leach preučevanje sorodstva označil za kraljevsko pot v antropološko blaznost (Tambiah 2002), vmes pa se je antropologija, prav s preučevanjem sorodstva, emancipirala vsaj metodološko. Rivers je namreč menil, da z geneološko metodo odkrivamo zgodovino kulture, migracije, vzorce sklepanja zakonskih vezi, demografijo, pravila dedovanja ipd., pa tudi odnose med kulturnimi pravili in dejanskimi ravnanji posameznikov. Prepričan je bil, da mu ta metoda ponuja okvir, anatomijo torej, v katero lahko umesti vse posameznike neke skupnosti, jim pripiše pripadajoč družbeni položaj in razkriva temeljno socialno strukturo skupnosti. Haddon, Rivers in Seligman so bili leta 1905 imenovani v novonastali Svet za antropologijo pri Britanski kraljevi akademiji, ki je pod skoraj ekskluzivnim Riversovim mandatom vodil v spremenjene metodološke napotke v novi, četrti izdaji *Notes and Queries* leta 1912 (Stocking 1992; Kuper 1998). Najpomembnejši dodatki k metodi so bili naslednji:

- potrebno je znanje domačinskega jezika in v primeru, ko se naše kategorije ne ujemajo popolnoma z domačinskimi, naj antropolog uporabi domačinski izraz;

- izogibati se je potrebno neposrednim vprašanjem in se s tem izogniti sugeriranju 'civiliziranih' kategorij;
- ustna izročila je potrebno v kar največji meri nadomestiti z opazovanjem;
- teme in področja antropoloških opazovanj naj izbere in določi opazovalec sam, glede na 'družbene pogoje določenega plemena', ne oziraje se na napotke iz Notes and Queries;
- šele s konkretnim opazovanjem v konkretnem kontekstu dobimo konkretna dejstva in ne evropejskih abstrakcij;
- etnografsko delo naj se ne deli, saj je tudi predmet preučevanja, zgodovina človeštva, nedeljiva;
- etnograf naj na terenu dela sam in ob tem naj razvija naklonjenost in potrpežljivost z domačini.

Najlepše je Rivers antropološko početje na kratko opisal kot razliko med svojim, intenzivnim delom in prej prakticiranim preglednim delom t. i. antropologije z verand, odprtih na Koralno morje (Kuper 1998, 19): »Bistvo intenzivnega dela ... je omejitev obsega kombinaciji z intenzivnostjo in temeljitostjo. Značilen primer intenzivnega dela je, da delavec živi eno leto ali več v neki skupnosti, ki šteje kakih štiristo ali petsto ljudi, in preučuje vsako podrobnost njihovega življenja in kulture; vsakega člana skupnosti osebno pozna; ne zadovolji se s posplošenimi informacijami, temveč z uporabo domačinskega jezika natančno preuči vsako podrobnost njegovega življenja in navad. Samo s takim delom je mogoče dojeti brezmejnost znanja, ki zdaj čaka na poizvedovalca celo tam, kjer je kultura že doživela številne spremembe. Samo s takim delom je mogoče odkriti nepopoln in zavajajoč značaj velike količine preglednega dela, ki tvori obstoječe gradivo antropologije.«

Malinowski torej v zvezi z metodo, z 'anatomijo' metode vsaj, ni ponujal nič takega, česar se ne bi prej že spomnil Rivers; raba domačinskega jezika ni bila njegova pogruntavščina, prav tako ne dolgotrajno bivanje na terenu ali nedeljivost in osamljenost antropološkega početja. Lansiranju mita o Malinowskem verjetno ni škodilo niti dejstvo, da je prav v letu prve izdaje *Argonavtov*, 1922, umrl Rivers. K njegovemu osrednjemu mestu v zgodovini antropoloških idej pa je prispevalo še več tega, kar Malinowski ni bil.

- Ni bil Anglež, pač pa Poljak; ni bil podanik britanskega, ampak avstro-ogrskega imperija; ni bil pripadnik anglikanske ali kakšne druge krščanske denominacije, pač pa "žid".
- Poleg tega, da ni pripadal britanski monarhični aristokraciji, ni pripadal niti njeni intelektualni, ki je iz Oxbridgea gospodovala, obvladovala članstva v kolidžih in profesorska imenovanja. Haddon in Rivers, ki sta se na Cambridgeu trudila vzpostaviti socialno antropologijo kot posebno akademsko disciplino, resnici na ljubo tam nista imela nikakršnega uspeha. V iztekajočih se letih 19. stoletja je bilo Haddonovo imenovanje za predavatelja etnologije označeno kot »najbolj nepremišljeno in zgrešeno zapravljanje denarja, ki si ga lahko zamislimo« (Leach 1984, 5). Oxbridge ni predstavljal rojstnega mesta britanske socialne antropologije; če kaj, je bil neprebojna

trdnjava pred nastajajočo novo znanostjo. Z veliko gotovostjo lahko sklepamo, da etiketam in dekorju naklonjena oxbriška gospoda v svoje vrste še do druge svetovne vojne ne bi spustila nekega Malinowskega, kot tudi ni priznavala enakovrednega članstva žensk.

- Da je Malinowski zavojeval antropologijo, je resda zaslužna Londonska šola za ekonomijo, ampak ključen za njegovo vrsto antropologije ni bil Seligman, njegova pridružitev s Toreško ožino in njegova etnološka predavanja, pač pa Edward Westernmarck, finski filozof, ki je tam poučeval sociologijo, čeprav je ta bila čisto zares bolj sociobiologija kot karkoli drugega (Leach 1984, 6; Firth ur. 1957).
- Malinowski ni bil politično korekten. Medtem ko je antropološka srenja še vedno brala Frazerjevo Zlato vejo (ki je prvič izšla leta 1890), katere ena osrednjih tem je plodnost, a je spolni odnos omenjen le enkrat, in sicer kot »magičen postopek za večjo donosnost pridelkov« (Leach 1984, 8), je Malinowski spisal *Spol in potlačitev v primitivni družbi* (1927) in *Spolno življenje divjakov* (1929). Obe knjigi sta bili v Oxbridgeu učinkovito umeščeni v *index librorum prohibitorum*, saj sta bili opremljeni z oznako ARC, kar je seštevek današnjih oznak R in NC-17 Ameriškega filmskega združenja.
- Tipičen učenec Malinowskega, ko je ta v letu 1924 prevzel poučevanje antropologije na Londonski šoli za ekonomijo, ni bil britanski moški višjega stanu in/ali prestižnega pedigreja, pač pa Jud iz odhajajočih britanskih kolonij in/ali ženska. Med njegovimi učenci, odločilnimi za kasnejšo uveljavitev socialne antropologije in izgradnjo mita o Malinowskem kot njenem osrednjem liku, so bili Raymond Firth, Isaac Shapera, Meyer Fortes, Max Gluckman ter Monica Hunter Wilson in Audrey Richards.
- Ni menil kot Frazer (1922), da je magija 'lažna znanost in brezplodna večščina', pač pa da verjetje v magijo povzroča povsem realne učinke tistim, ki vanjo verjamejo. Zato je na Trobriandskem otočju redno uporabljal svoj preverjeni način odganjanja zlih čarovnij, prepevanje refrena '*kiss my ass*' na note Wagnerjevih oper (Stocking 1995, 261).
- Ni bil izključno heteroseksualen. 'Pogovoriti se morava o Broniu,' je v pismu nadebudnemu mlademu pisatelju, filozofu in slikarju Stanisławu Ignacyju Witkiewiczu večkrat zaskrbljeno zapisal njegov oče (Thornton in Skalník 1993). Staš in Bronio sta bila najtesnejša prijatelja od otroštva, družili so ju skupni interesi, v nekem odločilnem trenutku tudi ljubezen (do iste ženske). Pred odpravo na Trobriandske otoke je Witkiewicz obiskal Malinowskega, ko je ta leta 1914 že bil na terenu v Avstraliji, kjer sta se tako zelo sprla, da ste se razšla za vedno. Odtlej Staš Malinowskega, potomca žlahtne zemljiške gospode iz časov poljsko-litovske zveze, nikoli več ni naslovil z Lord Douglas, kakor je bilo ime škotskemu plemiču, ljubimcu pisatelja in filozofa Oscarja Wilda.

Očitno je, da je transformacija vseh dejstev o tem, kaj Malinowski ni bil, v kolosalni mit o tem, kaj Malinowski je bil, terjala nič več in nič manj kot magijo.

Etnografova magija

Za razliko od prejšnjih terenskih pristopov, ki so temeljili na sekundarnih poročilih popotnikov, misijonarjev, trgovcev in tolmačev, neposredna etnografova prisotnost in sodelovanje v vseh vidikih življenja omogoča vpogled v slojevite registre življenja kulture: v normativnega, ki za svoj predmet jemlje, kar ljudje govorijo; praktičnega, ki se osredotoča na to, kaj ljudje delajo; in simbolnega, ki se ukvarja s tem, kaj ljudje mislijo. Razgrinjanje različnih registrov, odkrivanje ter pojasnjevanje njihovih neujemanj in opisi načinov, na katere iznajdljivi posamezniki krmarijo med temi paradoksi, naj ima za posledico pripoved, za katero si po Malinowskem vsak antropolog želi, da bi jo bralec prepoznal kot zgodbo, ki bi bila lahko tudi njegova lastna. Da bi trobriandske pustolovščine ob branju *Argonautov* dojemali kot svoja doživetja, da bi bogata novo pridobljena empirija zaživela kot življenje, iz katerega je bila abstrahirana, pa je potrebno zgoraj navedeni 'anatomiji' metode, kemijski formuli v postopku pridobivanja in posredovanja nove humanistične vednosti, vdihniti še alkimijo, *magic touch*, in to precej dobesedno. Etnografova magija je ta nevidna sestavina recepta Malinowskega za uspeh antropološkega početja. Ta naj prešije opazovane nekoherentnosti v homogeno pripoved, premosti prepad med subjektivno participacijo in objektivnim razumevanjem opazovane resničnosti in razkorak med slednjim ter podajanjem novopridobljenega znanja. Socialnoantropološka monografija bo le s posredovanjem etnografove magije demonstracija bizarnega kot univerzalnega in univerzalnega kot banalnega, nereflektiranega pa vendar živečega, neizstopajočega pa vendar enkratnega, raznolikega pa vendar istovrednega. Človeške zadeve so, tako je sporočal Malinowski, povsod drugačne, ampak enake.

Magija zgodbe Bronislava Malinowskega je identična magiji etnografa, ki posreduje homogeno in prepričljivo povest o samem sebi in/ali o preučevani kulturi. Je magija Lévi-Straussovega vrača (1967), ki s svojim posegom v brkljarijo živeče resničnosti preseže empirično vednost; še več, nam s samo svojo prisotnostjo zagotavlja, da je ta empirična vednost avtentična, da je res tisto, za kar se prikazuje. Empirična znanost pa ni tudi že vsa vednost. Najveličastnejši poduk teorije antropološke prakse Malinowskega je v tem, da je s svojim življenjem in delom pokazal, da tako umestitev posameznika v neko pomembno mesto v Zgodovini, kot tudi sleherno uspešno posredovanje antropološke vednosti, terja malo magije. In da je varovanje te magije pred sovragom, ki ji odreka legitimno mesto v razumevanju človeških zadev, v ponavljanju preprostega oraklja: *kiss my ass!*

Viri:

Firth, Raymond, ur.: *Man and Culture: An Evaluation of the Work of Bronislaw Malinowski*. London: Routledge & Kegan Paul, 1957.

Frazer, George James: *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. New York: Macmillan Press, 1922.

Kuper, Adam: *Antropologija in antropologi: moderna britanska šola*. Maribor: Aristej, 1998 (Zbirka Dialogi, l. 1).

Leach, Edmund: *The Epistemological Background to Malinowski's Empiricism*. Man and Culture. Ur. Raymond Firth. London in New York: Routledge, 1957. 119–139.

Leach, Edmund: *Glimpses of the Unmentionable in the History of British Social Anthropology*. Annual Review of Anthropology 13/1984, 1–23.

Lévi-Strauss, Claude: *Structural Anthropology*. New York: Doubleday Anchor Books, 1967.

Malinowski, Bronislaw: *Coral Gardens and Their Magic Vol. I*. New York: American Book Co., 1935.

Malinowski, Bronislaw: *Argonavti zahodnega Pacifika*. Maribor: Aristej, 2017. (Zbirka Dialogi, l. 17)

Stocking, George jr.: *The Ethnographer's Magic and Other Essays in the History of Anthropology*. Wisconsin: Wisconsin University Press, 1992.

Stocking, George jr.: *After Tylor: British Social Anthropology 1888–1951*. Wisconsin: Wisconsin University Press, 1995.

Tambiah, Stanley J.: *Edmund Leach: An Anthropological Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Thornton, Robert J. in Peter Skalník, ur.: *The Early Writings of Bronislaw Malinowski*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Povzetek

Bronisław Malinowski naj bi leta 1922 z *Argonavti zahodnega Pacifika* ustoličil antropološko metodo terenskega dela po še danes veljavnem protokolu. Predstavljeni so njegovi kriteriji preučevanja kulture, kontekstualizirani so historični momenti, znotraj katerih mu je podvig uspel, prikazana pa je tudi mitska tekstura, ki mu je čisto zares šele omogočila poimenovanje 'oče britanske socialne antropologije'. Ta ima veliko več opraviti s tem, kaj Malinowski v danem času in prostoru NI bil, kot s tem, kaj dejansko JE bil. Kar opredeljuje njegovo metodo, je prav neesencialna etnografova magija, ki premosti prepad med subjektivno participacijo in objektivnim razumevanjem opazovane resničnosti. Magija zgodbe Bronisława Malinowskega je identična magiji etnografa, ki posreduje homogeno in prepričljivo povest; bodisi o samem sebi ali pa o preučevani kulturi.

Summary

With his 1922 book *Argonauts of the Western Pacific*, author Bronisław Malinowski is considered to have pioneered modern anthropological fieldwork. This article presents his criteria for studying culture and contextualizes the historical moment and mythical texture that vaulted him to the position of founding father of British social anthropology. This mythical texture is more due to what Malinowski was NOT rather than a consequence of what he essentially was. The ethnographer's magic is the non-essential essence of Malinowski's method by which the gap between subjective participation and objective understanding of observed reality is transcended. The magic of Malinowski's story equals the ethnographer's magic, which conveys a homogeneous and convincing tale of both themselves and observed reality.

Ključne besede

Bronisław Malinowski, antropološka metoda, mit, etnografova magija

Key words

Bronisław Malinowski, anthropological method, myth, ethnographer's magic

Uporabnost etnografije Trobriandskega otočja Bronisława Malinowskega za razumevanje družbenih odnosov na Šibeniškem otočju

Peter Simonič

V članku avtor primerja izmenjavo in sodelovanje na Trobriandskem in Šibeniškem otočju. Izhodišče za primerjavo je knjiga Bronisława Malinowskega Argonavti zahodnega Pacifika in spremembe, ki jih je preživel sistem menjave kula po njegovem delu. Spremembe v Masimu lahko pojasnijo šibko integracijo malih Šibeniških otokov v Jadranu. Diverziteta otokov in njihova vključenost v državo in tržišče sta ključna razločevalna dejavnika identitet in ekonomij dveh arhipelagov.

Uvod

Pri založbi Aristej je leta 2017 izšla knjiga Bronisława Malinowskega *Argonavti zahodnega Pacifika* (orig. *Argonauts of the Western Pacific*, 1922). Slovensko bralstvo je šele po sto letih dobilo prevod enega najkonstitutivnejših del za področje socialne antropologije, še posebej ekonomske antropologije.

Študentom na Filozofski fakulteti v Ljubljani smo ponujali delo Malinowskega že dlje časa v branje v angleščini ali srbščini, saj je avtor prelomil s salonskim in ekspedicijskim preučevanjem neevropskih ljudstev. Med prebivalci Trobriandskih otokov v Melaneziji je med letoma 1914 do 1918 izvedel dolgotrajnejšo in v sami skupnosti stacionirano serijo raziskav o njihovih družbenih odnosih, bivanju, prehranjevanju, trgovanju, nasledstvu in tako dalje. Njegova etnografska metoda je proizvedla zelo obsežen in detajlni opis preučevanih skupnosti, ki ga zgolj občasni obiski ne bi mogli ponuditi. Zato je daljše bivanje na terenu v britanski socialni antropologiji postalo norma ali pogoj, da lahko antropolog izdatno opiše družbo od znotraj (prim. Polanyi 1957; Geertz 1973).

Po Malinowskem so debate v evropski in ameriški antropologiji tekale v več smeri. Antropologija se recimo ukvarja tudi z domačimi, svojimi skupnostmi, ne samo z »eksotiko«; od t. i. holistične antropologije za podrobno opisovanje temeljnih institucij neevropskih družb se je poudarek prenesel na posamezne družbene procese in primerjave med skupnostmi (tudi etnografija na več krajih); etnografija kot metoda in interpretacija podatkov sta bili podvrženi kritiki njune kulturne pogojenosti (antropologija in kolonializem, feminizem, rasizem itd.); teorija je postala enako pomembna kot etnografija in tako dalje.

Evropske in ameriške bralce je kmalu po imperialistični prvi svetovni vojni navdušil princip vzajemnosti oz. recipročnosti, povezan s sistemom medklanske otoške in medotoške menjave imenovane *kula*, ki mu je Malinowski posvetil večino knjige. Opis obdarovanja ter družbenih naporov in pravil, povezanih z njim, so po vojni brali kot moralno ogledalo lastnih družb: »Lepota sheme je bila v njeni krožnosti.« (Young 1983, 6) Družbeni odnosi, ki so jih gojili Trobriandci, so bili videti tako drugačni od evropskih, ki da temeljijo na akumulaciji materialnega bogastva. Tudi od tu so šle v antropologiji razprave v različne smeri: tudi v evropskih družbah so identificirali mehanizme recipročnosti ter obdarovanja, kjer trg ni (nujno) medij menjave – v družinah, vaseh in mestih, zadrugah, ob praznikih ipd. (Mauss 1966 [1925]; Simonič 2019); tako imenovane ceremonialne ekonomije prestiža (»akumulacije klanskega socialnega kapitala«), povezane s pogostitvami, obdarovanji in prašiči, obstajajo širom Melanezije (recimo *moka*, *tee*), kula je le njihova najbolj znana različica; kula je le ceremonialni del veliko širše izmenjave blaga (obrotna in prehranska trgovina) in ljudi (poroke); kula ohranja otoške skupnosti v dolžniškem (obligacijskem) razmerju in podobno (Godelier 1999; Keesing in Kahn 2014). Kula, kot jo je opisal Malinowski, je poleg opisa »tajnih moških zvez« pri Kvakijutlih (Boas 1895) ter socioloških modernističnih teorij iz devetnajstega stoletja (Tönnies 2001 [1897]; Durkheim 1984 [1893]) v dvajsetem stoletju močno vplivala na imaginacijo ekonomskih antro-

pologov in njihovo kritiko klasične ter politične ekonomije (Mauss 1966 [1925]; Sahlins 1972; Scott 1976; Hart, Laville in Cattani 2010; Simonič 2019 idr.).

Zgoraj naštete vidike in dodatne interperatacije kule lahko obravnavamo kot variacije na temo menjave in mehanizmov, ki jo poganjajo. Zadevajo različne motive, organizacije in simbolna dejanja otoških družb ter njihove odnose z drugimi otoškimi skupnostmi. Prav otoškost je tista, ki me je izvirno pripeljala k temu, da premišljam o Trobrianskem otočju. Že vrsto let raziskujem na Šibeniškem otočju v Dalmaciji, zato me zanimajo različni pristopi k preučevanju insularnosti (Simonič 2017). Bližajoča se stoletnica knjige Bronisława Malinowskega je dober povod za premislek o njegovem delu in idejah, ki jih ponuja.

V bistvu me pri njegovem opisu trobriandskih staroselcev ne zanima natančna struktura oziroma tehnologija kule in darov, ki je v dvajsetem stoletju najbolj fascinirala antropologe, ampak kula kot manifestacija širše pripadnosti in medotoške integracije, ki je delovala tudi na velike razdalje. Ko sem namreč starejšega domačina na otoku Kaprije pri Šibeniku vprašal, če so hodili na bližnje naseljene otoke vsaj zaradi deklet, je vzkliknil: "Si normalen? Za to je treba veslat!" Domačini so še pred drugo svetovno vojno prav pogosto veslali do več ur oddaljenega Šibenika, da bi prodali ribe. To je bilo »normalno«. Med Šibeniškimi otoki pa je bilo tako malo vezi, da me je to dejstvo spodbudilo k razmisleku o družbenih pogojih menjave in njihovih zgodovinskih spremembah v Masimu in Dalmaciji.

Ko tako bogato etnografsko gradivo Malinowskega primerjam s svojim, ugotavljam, da v Šibeniškem arhipelagu ni nikoli obstajala nobena zdaleč podobna in ritualizirana menjava. Ugotovil sem tudi, da se jadranski otoki v etnologiji še vedno večinoma obravnavajo ločeno, kot kulturno zaprte in trajnejše variacije iste etnične zgodovine. Avtorji pri obravnavi otokov upoštevajo nacionalni, mednarodni primerjalni okvir, redko pa tudi medotoškega.

V nadaljevanju bom poskusil opredeliti tiste dejavnike, ki razlikujejo in povezujejo oba primera in na ta način razumeti, zakaj so Šibeniški otoki kljub fizični bližini tako daleč vsak sebi.

Trobriandski otoki

Zaradi velike osredotočenosti britanskih antropologov, je postal Masim v začetku dvajsetega stoletja konstitutivni element britanske socialne antropologije, nekaj takega, kot je bilo Sredozemlje za evropsko filozofijo (Young 1983).

Raziskave Malinowskega na Trobrianskem otočju so predstavljale nadaljevanje raziskav britanskih antropologov Alfreda C. Haddona in Edwarda Forbesa, še najbolj pa

Charlesa Seligmana.¹ Slednji se je v letih 1898 in 1904 pridružil dvema kolonialnima raziskovalnima ekspedicijama v ožino Torres in Britansko Novo Gvinejo. Seligman je na osnovi etnografskih zapisov objavil obsežno knjigo *The Melanesians of British New Guinea* (1910), v kateri je pokazal na velike fizične in kulturne razlike med zahodnimi Papuanci in njihovimi vzhodnimi drobnootoški sosedmi, ki so bili pod velikim vplivom polinezijskih migracij. Ta vhodni del je Seligman, tako kot Haddon, videl kot enotno, a notranje različno (kolonialno) območje, ki je dobilo ime Masim (angl. Massim). Vključuje otoke skupine D'Entrecasteaux, Trobriandske otoke, Marshal-Benettove otoke, otok Woodlark ter otočje Laughlan.

Glede na parametre Seligmanove etnografije (nasledstvo, totemizem, poroke, bivanje, plovba in trgovina) se je pokazalo, da kulturno območje otokov v Masimu ni poznalo moške hiše, moške iniciacije in ideologije nečistosti žensk. Vpliv žensk je bil v Masimu večji tudi zaradi čarovništva, vrtno magije in magije rodnosti, ki so jo izvajale. Zaradi velike osredotočenosti zgoraj naštetih antropologov je Masim v začetku dvajsetega stoletja postal konstitutivni element britanske socialne antropologije, nekaj takega, kot je bilo Sredozemlje za evropsko filozofijo (Malinowski 2017; Young 1983).

Med evropskimi upravitelji so se v šestnajstem stoletju na območju Papuanske Nove Gvineje najprej preizkusili Portugalci in Španci, z njimi so prišli misijonarji. Od leta 1845 je vzhodni del Papue pripadel Britancem (po letu 1884 tudi Nemcem), Nizozemci pa so nadzorovali zahodni del. Po letu 1886, kmalu po odkritju zlata, se je začelo na južnem otoku Samarai razvijati pristanišče, ki je postalo zgodnja prestolnica. Med drugo svetovno vojno je območje Masima okupirala Japonska, po vojni pa Avstralija in Indonezija (Young 1983, 4; Repič 2018, 17-20).

Malinowski je preučeval le Trobriandsko otočje, ki obsega okrog 450 kvadratnih kilometrov v severozahodnem delu Masima (22.000 km²). Osrednje območje severnih Trobriandcev je predstavljal otok Kitava, obljubljen dežela južnih Trobriandcev pa je bil otok Dobu. Trobriandce je razdelil na dve raso-razredni skupini: na »velike in lepe«, s svetlejšo potjo in orlovskim nosom ter na »male in grde«, negroidne in robate, z navznoter štrlečo čeljustjo.² Prva skupina je zasedala funkcije poglavarjev, vojakov in dostojanstvenikov (Malinowski 2017, 84). Ženske, pravi, so bile do njega bolj prijazne kot na drugih otočjih, sicer pa so trpinčile moške in so lahko trajno odšle iz moževne hiše, če niso bile zadovoljne. Veljala je matrilinearnost porekla in dedovanja.³ Zato je bila *običajno-pravno in*

¹ Med zgodnejšimi evropskimi raziskovalci tega dela sveta so bili Luíz Vaz de Torres (1606), Antoine Bruni D'Entrecasteaux (1793), Jules Dumont d'Urville (1827) in Fairfax Moresby (1873), ki so izdelali prve klasifikacije gradiva (Young 1983: 4). Vplivali so tudi na poznejše evropsko poimenovanje nekaterih krajev in otokov.

² Prva skupina so potomci Polinezijcev, ki so se naselili na širšem območju Pacifika (Goettner-Abendroth 2013, 177)

³ Pravilneje bi bilo reči »babovanje«.

rodovno pomembna povezava brat – sestra in stric/ujec – nečak, *čustveno* pa oče – otrok (koncepta biološkega očetovstva niso poznali). Ženske so obvladovale magijo in s tem tudi vegetacijske cikle vrtov (2017, 89, 93, 105). Sploh so vrtovi predstavljali temeljni in bogat vir prehrane, tudi menjave v kuli (taro, jam, sladki krompir ipd.), zato so jim ljudje posvečali veliko pozornosti.

Vasi v notranjosti otokov so bile po Malinowskem bolj urejene kot priobalne, ki so stale na čereh in močvirjih. Prve so bile urejene v koncentričnih krogih, tako da so hiše v dveh krogih tvorile glavno ulico in vsakdanji družabni prostor vaščanov, središče vasi pa je predstavljal ritualni in najbolj slikovit prostor (*baku*). Tam so prirejali plese ob spravljajanju pridelkov (*milomala*), praznične delitve hrane (*usigola*). V bakuju je bila tudi poglavarjeva hiša (Malinowski 2017, 89–92). Poglavarji so bili zastopniki in vodje klanov, deležni so bili velikega spoštovanja, dovoljeno jim je bilo mnogoženstvo, njihovi sorodniki pa so morali skrbeti zanj. Med otoki je sicer obstajalo več različic te družbene ureditve, ukvarjali so se tudi z različnim obrtni. Med plemeni in otoki so se pogosto pojavljali uničevalni spopadi in prevzemi. Sicer pa naj bi plemenska ureditev propadala (Malinowski 2017, 97–103).

Malinowski je menil, da menjavo in trgovanje spodbujata vegetacijska in obrtna različnost vključenih otokov. *Kula* je bila ceremonialni del sklepanja partnerstev. Odvijala se je na vnaprej določen datum, med plemeni, ki so se razlikovala po jeziku, kulturi in poreklu. (Malinowski 2017, 120) Ogrlice in nadlahtni obroči iz školjk – protokolarna darila – ter spremni rituali so služili vzpostavljanju zaupanja med partnerjema in prihodnjim blagovnim in poročnim menjavam. Izmenjava nekoristnih ogrlic in nadlahtnih obročev je bila torej osnova za menjavo sekir, kanujev, glinenih loncev, hrane in podobnega. *Kula* je bila:

» ... obsežna oblika medplemenske izmenjave, prakticirajo pa jo skupnosti, ki naseljujejo obsežen obroč otokov, ki tvorijo zaprt krog ... Po tej poti nenehno potujeta dve vrsti – in izključno samo ti dve vrsti – blaga v nasprotnih si smereh. V smeri urnega kazalca neprestano potujejo dolge ogrlice iz rdečih školjk, ki se imenujejo soulava ... V obratni smeri se giblje druga vrsta predmetov, to so nadlahtni obroči iz belih školjk, imenovane mvali ... Vsak od teh izdelkov na svoji poti po krogu in v svoji smeri srečuje izdelke druge vrste, za katere ga neprestano zamenjujejo. Vsak premik ter izdelkov in vsaka podrobnost izmenjav sta določena, ureja pa ju niz tradicionalnih pravil in dogovorov. Nekatere postopke v menjavi kula spremlja zamotan magični ritual in javni obredi.« (Malinowski 2017, 115)

Omenjeni zamotani ritual je vključeval recimo metanje daril na tla ali v morje kot znamenje zaničevanja materialnega. Velika kula je vključevala menjavo med plemeni z različnih otokov, za kar so bile potrebne ekspedicije, medtem ko je mala kula vključevala le predstavnike istega plemena. Zadrževanje oziroma kopičenje ogrlic in nadlahtnih obročev ni bilo zaželeno oziroma je bilo v nasprotju s pravili in nameni kule. Poleg kule so organizirali tudi sejmom podobne dogodke, ki so jih imenovali *gimwali* (angl. *gimwali*), na katerih pa je bil izpostavljen sebični materialni interes.

V vsaki vasi in otoku je sodelovalo le omejeno število mož oziroma poglavarjev, ki so bili v partnerstvih kolektivni zastopniki svojega matrilinearne klan ali plemena (Kiriwina, Sinekata in Kitava s Trobriandskega otočja, poleg tega pa še bližnji Dobu in plemo Vakuta z otoka Woodlark). Pridobitev partnerja je potekala v tekmovalnem vzdušju, uspeh obdarovanja pa je bil znamenje družbenih veščin moškega in prestiža celotnega totemskega klan. Partnerji v kuli so si prizadevali, da bi bil njihov odnos čim bolj trajen (Mauss 1966).

Zaradi pogostih spopadov med otočani, o čemer je poročal že Malinowski, je antropolog Reo Fortune poudarjal, da na otoku Dobu kula vzpostavlja mir v razmerah endemične vojne. Poznejši raziskovalci pa so ugotavljali, da lahko neuspeh kule in njenega protokola vodi do novih konfliktov in da so zaradi tega pogostejše menjavali partnerstva (Young 1983, 8).

Po letu 1968 se je središče Masima z otoka Samarai preselilo v veliki zaliv Milne (angl. Milne Bay). Papuanska Nova Gvineja je dosegla samostojnost leta 1975, ko so vsi otoki Masima administrativno pripadli provinci Milne Bay s prestolnico v Alotauu (Young 1983, 4; Repič 2018, 17–20, 158). Od takrat so se v Masimu dogajale hitre družbene spremembe. Za prehranitev vedno večjega števila prebivalcev je bilo potrebno za polja očistiti vedno več površin. Centralna oblast je spodbujala programe načrtovanja rojstev in kontracepcije. A razgozdovanje se je povečalo tudi zaradi industrijske rabe gozdov in nasadov kokosovih palm ter razvoja turistične infrastrukture. Od šestdesetih let dvajsetega stoletja so ustanovili številne zadrage, odpirali šole, bolnišnice, pristanišča in letališča. Evropejci naj bi v dvajsetem stoletju odtujili malo zemlje (Young 1983; Peters-Golden 2012).

Glede državne ideologije imajo različna ljudstva zahodne Papuanske Nove Gvineje danes pogosto skupno le kolonialno zgodovino, piše Repič (2018, 21). Za integracijo in identiteto v Masimu pa so bili dolgo pomembni tudi tradicionalni postopki povezani s kulo. V osemdesetih letih dvajsetega stoletja je Michael Young zapisal: »Stoletje kolonialnega terorizma so Masimi uspeli absorbirati z novimi gospodarskimi odnosi in na načine, ki so združljivi s tradicionalnimi vrednotami, ki so ukoreninjene v zemlji. Kula je še naprej izjemen in trajen izraz identitete ljudi na Masimu« (Young 1983, 4).

Ker je Youngov uvod v etnologijo Massima nastal pred močnejšo svetovno uveljavitev neoliberalizma, bi bilo zanimivo vedeti, kako so se v zadnjih štiridesetih letih spremenila družbena in lastniška razmerja med otočani, njihov odnos do centralnih papuanskih oblasti in do mednarodnega okolja. Glede kule se je situacija v dvajsetem stoletju prav gotovo spremenila, kar pomeni, da so se morale spremeniti tudi družbene vrednote in pogoji. Školjke oziroma ogrlice in nadlahtne obroče naj bi uporabljali kot valuto, s katero je mogoče plačevati prašiče, ribe, obrtniške izdelke, celo zemljo (Young 1983; Keesing in Kahn 2014).

Dobrih deset let pozneje je Maurice Godelier (1999 [1996]) poročal, da kule ne nadzirajo več domačini, ampak neki Evropejec z imenom Billy, ki je na otoku Rossel na jugu Masima kupoval večje količine školjk in jih obdeloval s plačano delovno silo. Nekaj školjk je prodal turistom, druge pa spušča v sistem, da je bil tako deležen koristi iz recipročnega

obdarovanja. Njegov pristop je imel za kulo uničevalen učinek, saj je temeljil na kopičenju dobička in bogastva, ne pa na obdarovanju in spremljajočem ugledu (Godelier 1999, 95; po F. Demon 1993).

BBC-jeva reportaža iz leta 2017 pa trdi, da na Trobriandih danes ni sledov kule, da so po mnenju informatorjev zadnjo izvedli pred nekaj desetletji. Zaradi odkritij zlata naj bi se nekateri otočani od školjk sčasoma usmerili k tej novi vrednosti. Otoki brez najdišč zlata so tako ob odmiranju kule podlegli lastni izolaciji, tudi prenaseljenosti in pomanjkanju vode. Mnogi prebivalci se selijo v večja mesta na celini ipd. V trobriandska pristanišča redno priplujejo turistične jadrnice in križarke, otoške obale postajo rajske destinacije. Tradicija kule je podcenjena in zanemarjena, ogrlice in nadlaktnice pa se prašijo v muzejih (BBC 2017).

Šibeniški otoki

Celotno območje Jadrana obsega slabih 140.000 kvadratnih kilometrov, območje vzhodno-jadranskih (Kvarnerskih in Dalmatinskih) otokov pa le kakih 18.000 km². K temu območju v gospodarskem in kulturnem smislu prištevajo še priobalni pas Dalmacije, ki se konča s pasom Dinarskega gorstva: domačini mu pravijo Zagora. V njihovi klasifikaciji kulturnih pasov, ki tečejo vzdolž vzhodnega Jadrana, naseljujejo območje gora in prostor za njim t. i. *Vlaji* (pastirji, »gorjani«). Posplošeno ime za vse prebivalce hrvaških otokov pa je *Boduli*. Med njima se vleče ozek, močno urbaniziran in politično-zgodovinsko dominanten pas. Šibensko otočje prištevajo k severni Dalmaciji, obsega okrog 450 kvadratnih kilometrov in vključuje 249 otokov. Le šest je stalno naseljenih: Krapanj, Murter, Prvić, Zlarin, Kaprije in Žirje. Najbolj poseljen je otok Murter s 5000 prebivalcev, preostalih 1000 ljudi pa naseljuje pet manjših otokov (s povprečno po 150–250 stalnih naseljencev). Murter uradno prištevajo med otoke, vendar ima zaradi bližine obale in mostu (Tisno) vse značilnosti kontinentalnega dostopa in življenja (še močnejše kot kvarnerski otok Krk). Ta otok je odmaknjen od drugih proti severu. Moji sogovorniki na malih in od obale bolj oddaljenih Šibeniških otokih, ki se nahajajo pred vstopom v Šibeniški zaliv, niso nikoli omenjali Murterja. Domačijski in moj mentalni zemljevid šibeniškega območja v grobem omejuje okvir Šibenik–Vodice–Žirje–Zlarin.

Kot del Sredozemlja je bil Jadran kmalu vključen v kulturne procese in potopise stare Grčije, potem Rima, Bizanca, Benetk in Avstro-Ogrske. Sam mit o *Argonavtih*, ki ga je Malinowski uporabil v naslovu svoje knjige, se odvija v vzhodnem Sredozemlju in po mnenju nekaterih naj bi Jazon s svojimi junaki plul tudi po Jadranu ter obiskali današnjo Vrhniko in Ljubljano. Kakorkoli že, otoško območje vzhodnega Jadrana je bilo od antike blizu različnim zibelkam evropske civilizacije in je bilo zelo zgodaj vključeno v sistem menjav

blaga, ljudi in idej (Braudel 1996 [1949]; Davis 1977; Gilmore 1982; Matvejević 2000 [1987]). Številna istrska in dalmatinska mesta so prav tako nastala že antiki (Pulj, Zadar, Split, Dubrovnik ipd.).⁴

O tem območju obstajajo torej številni dokumenti različnih pisnih civilizacij. Toda za sodobno hrvaško etnologijo ima daleč največji pomen delo Benečana Alberta Abbea Fortisa *Viaggio in Dalmazia* iz leta 1774, ki je bilo že štiri leta pozneje dostopno tudi angleškemu bralstvu. V njem bežno omenja tudi otoke poleg Šibenika. Na otoku Murterju je izpostavil težave beneških zemljiških lastnikov zaradi neposlušnih kmetov iz »barbarskih plemen«. Omeni tudi pirate, ki da povzročajo škodo trgovskim ladjam (Fortis 2004, 108–109). Za otoke Prvić, Zlarin in Žirje je zapisal, da so to najbolj naseljeni in najbolj ugledni otoki pod šibeniško upravo: imajo največ ribičev, prispevajo pa tudi največ grozdja in oljk. Na Zlarinu so tega razsvetljenskega popotnika najbolj pritegnile dragocene korale, ki so jih ob pomoči domačinov iskali Neapeljčani (Fortis 2004, 111).

»Barbarska plemen«, ki jih je omenjal Fortis v osemnajstem stoletju, so bili potomci množičnih priseljencev iz šibeniške okolice in njegove Zagore, ki so dve stoletji prej pribežali pred širjenjem osmanskega imperija na Balkanu. Otokov niso naseljevali poljubno, ampak pod pogoji, ki so jih določali šibeniški in beneški zemljiški lastniki, med njimi tudi Rimskokatoliška cerkev. Kolonizacija dalmatinskih otokov je bila poplačana z njihovo poznejšo ekonomsko funkcijo (kolonat, olje, vino, fige) in obrambno funkcijo na meji med dvema imperijema in dvema religijama (beneškim katolištvom in osmanskim islamom). V Dalmaciji je bilo nameščenih enajst duhovnikov na tisoč vernikov, kar je bilo največ v tedanji Evropi (Perić 1980, 55).

Šibeniško otočje je bilo del Beneške republike od enajstega stoletja, uradno pa od 1409 do 1797. Benetke so podpirale kolonatski sistem, po katerem so posamezni naseljenci s svojimi družinami jemali zemljo v najem od različnih lastnikov. Benečani so imeli neposreden vpliv na razmerja pri zasaditvi vinogradov in oljk, določali so davke, skrbeli za obrambo ipd. Domačinom je bilo uradno prepovedano prodajati oz. oddajati vino neposredno, ampak vedno le šibeniškemu lastnikom in trgovcem. Od tod je moralo vino obvezno potovati do Benetk, šele nato so ga distribuirali v notranji in mednarodni trgovini (Stulli 1980; Muraj 1981; Wolff 1997; Blažević 2007). Življenjski pogoji v šestnajstem in sedemnajstem stoletju so bili izjemno težki, lakota pogosta. Poleg rib, grozdja in oljk za trg, so se domačini na nekaterih (nenaseljenih) otokih preživljali s pašništvom (Defilippis 2013, 291–292). Vsako gospodinjstvo je imelo tudi vrt ali manjšo njivo.⁵

⁴ Mit o nastanku Pulja je povezan z legendo o starogrških Argonavtih.

⁵ Najrodovitnejše in največje je polje pri kraju Selo na otoku Žirje, ki je bilo v sedemdesetih letih opuščeno. Današnja raba polja je neprimerljivo manjša kot pred sto leti. Tudi na Zlarinu najdemo polje v centralni otoški kotlini. Tam je tudi prvotno naselje Borovica. Selo in Borovica sta bila v beneških časih skrita pred gusarji. Oba sta danes zapuščena oz. nepomembna, ker se je poudarek iz notranjosti prenesel na otoško obalo (ribištvo, turizem).

Po letu 1797 so oblast nad Dalmacijo prevzeli Avstrijci, ki so za razliko od Benečanov uvajali obsežne modernizacijske projekte (pristanišča, pošto, šole, obrambne utrdbe proti Italiji na Žirju, pozneje tudi kataster in dalmatinsko železnico na celini ipd.). Obenem so oblikovali trg delovne sile. Moški so se vedno pogosteje zaposlovali izven otokov, recimo v ladjedelništvu in plovbi, sčasoma tudi v industrijskih obratih ipd. Zaradi zemljiške odveze (1848) in zadolževanja se je povečevala potreba po delovni sili za obdelovanje vinogradov in oljnih nasadov. Delovna intenzivnost je močno povečala prebivalstvo otokov. Po peronospori in vinski pogodbi med Avstrijo in novoustanovljeno Italijo (1898) je bila pridelava vina močno otežena in razvrednotena (Stulli 1980; Lajić, Podgorelec in Babić 2001). Podobno kot drugod v kmetijski Avstro-Ogrski so se prebivalci otokov začeli preseljevati v večja mesta, v našem primeru na celino (Šibenik, Zadar, Split) ali pa v Nemčijo, Združene države Amerike in Avstralijo. Ob upokojitvi so se nekateri med njimi vrnili domov.

Migracije in poznejši razvoj turizma so pretrgali vaško (komunsko in zadružno) ureditev. Značilna urbanistična zasnova vasi na otokih sicer ni potekala v koncentričnih krogih kot na Trobriandih, vendar je bil vedno jasno označen centralni prostor za vaške posvete in praznovanja (agora pri skupnem vodnjaku oz. rezervoarju).

Družba je bila tradicionalno patriarhalna in patrilokalna. Zaradi iskanja sezonskega in stalnega dela so mnogi moški v dvajsetem stoletju zapuščali otoke. Moški so bili dobri mornarji, vendar so svoje znanje v dvajsetem stoletju vedno močnejše prodajali na avstrijskih ali italijanskih ladjah, ki so plule po Jadranu, Sredozemlju in po svetu. Skrb za gospodinjstvo in otroke znotraj nove, moževe hiše, so zato prevzemale matere (matrifokalnost). Čeprav je tradicionalna ureditev favorizirala patriarhat, so zgodovinske okoliščine spremenile razmerje med spoloma. Slabo vodene zemljiške knjige, nagle migracije in dedno pravo so povzročili zmedo v lastniških odnosih. Ker za mnoge dediče minornih deležev ne vedo, kje se nahajajo, ne morejo prodati ali preurejati nepremičnin, zato propadajo in zaraščajo.

V hrvaški etnologiji so otoke skozi dvajseto stoletje obravnavali kot odmaknjene in zato kulturno posebne, konzervirane skupnosti (prim. Lopašić 2001). Namesto ločenih otoških etnografij in tradicij so danes v ospredju raziskave, ki hrvaške otoke postavljajo v razmerje do nacionalnih in svetovnih družbenih procesov in migracij (Prica in Jelavić 2009; Oroz in Urem 2015).

Da bi zapolnil praznino, ki zazeva, ko Šibeniške otoke primerjamo z opisom Trobriandskega otočja in regionalne izmenjave, sem leta 2018 izvedel večmesečno raziskavo, s katero sem hotel ugotoviti, kako prebivalci Šibeniških otokov sodelujejo in izmenjujejo med seboj.⁶ Na svoje veliko presenečenje sem med obiski domačinom pogosto igral vlogo kurirja, ki jim prinaša novice o dogajanju na drugem otoku. V pogovorih sem ugotovil, da med seboj nikoli niso trgovali in tudi vzajemne poroke so bile redke. Tudi nobenih zapisov o »endemičnih konfliktih« med njimi nisem našel. Skorajda ni zaznati neposredne (mimo

6 S krajšimi in daljšimi raziskovalnimi obiski Šibeniških otokov sem sicer začel leta 2010.

Šibenika delujoče) mikroregionalne koordinacije otoških uprav in turističnih društev, čeprav je vsem skupna želja po povečevanju tujskih obiskov. Stiki med otočani so izjemno redki, recimo ob literarnih srečanjih čakavskih pesnikov ali pa ob slabem in nerednem vzajemnem obiskovanju lokalnih praznikov oziroma zabav. Pred nekaj leti so začeli organizirati *Bodulska pripetavanja*, športna tekmovanja, ki se zaključijo z večerno zabavo. Vendar tudi tukaj nisem opazil predanosti in kontinuitete. Postarano prebivalstvo in novi priseljenci za to nimajo energije in interesa. Otoki so za njih oaze miru in vsak stik s svetom (nakupi v Šibeniku, obisk zdravnika, urejanje administrativnih zadev ipd.) obravnavajo kot nujno zlo. Dokaj redke ladijske povezave s celino in malimi otoki dodatno otežujejo sodelovanje in izmenjavo.

Noben od otokov v arhipelagu nima statusa samostojne občine, ampak je lokalna samouprava na ravni krajevnih skupnosti (*»mjesne zajednice«*). V primerjavi z mestno upravo v Šibeniku (ali Vodicah) nimajo tako rekoč nobene politične in ekonomske suverenosti, ampak le kulturno. Hrvaška domovinska vojna (1992–1996) je sprožila brisanje političnih razlik in enotno linijo poveljevanja. Na otokih je danes še vedno močna stranka Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), ponekod iz prepričanja, drugod povsem pragmatično, saj strankarska mreža omogoča hitrejšo uresničevanje lokalnih razvojnih projektov (osvetljava, vodovod).

Hrvaška država je želela v zadnjih dvajsetih letih opolnomočiti otoke z ustanovitvijo Otoškega zbora in Sveta (*Otoški sabor, Otoško vijeće*), ki pa nista polno zaživila. Odziv na nezadovoljstvo dalmatinskih otočanov je ujelo gibanje *Pokret otoka*, ki nastaja od spodaj navzgor, iniciatorke pa so bile v glavnem mlade in dobro izobražene ženske z južnejših dalmatinskih otokov. Vendar ljudje, s katerimi sem se pogovarjal na Šibeniških otokih, o tem gibanju ne vedo veliko ali pa so kritični in skeptični. Mladih aktivistov je na malih jadranskih otokih zgolj za vzorec.

Primerjava

Obstajajo očitne razlike med prostorom in časom obeh etnografskih raziskav in antropoloških primerov: Malinowski je raziskoval na začetku dvajsetega stoletja, jaz na začetku enaindvajsetega. On je delal v Masimu (Trobriandih), jaz na Jadranu (Šibeniškem otočju). Pri ilustraciji obeh primerov sem si pomagal z dodatno literaturo, ki je na eni strani pojasnila, kaj se je dogajalo na otočju po Malinowskem, v drugem primeru pa, kaj se je dogajalo v Dalmaciji in Šibeniku pred menoj.

V nadaljevanju bi rad izpostavil tiste razlike, ki lahko pojasnijo motive za prisotnost ali odsotnost medotoške izmenjave.

Površina območja Trobriandskih in Šibeniških otokov je približno enaka, območje otočnega vzhodnega Jadrana pa je le malo manjše od Masima, meri okrog 18.000 km².

Ne morem torej reči, da v Šibenskem otočju obstajale fizične ovire za medsebojne obiske. Otoki so med seboj oddaljeni le nekaj milj.⁷ Tudi navtičnega znanja so imeli v Dalmaciji veliko, kar so dokazovali z mednarodnimi plovbami (mornarji, kapitani). Ugotavljali smo tudi, da med prebivalci različnih Šibeniških otokov ni bilo plenilskih spopadov, torej odpade motiv menjave in trgovine kot mehanizma za vzpostavitev (začasnega) miru. Razlog bi težko našli tudi v nasledstvenem pravu, razen če bi predpostavili, da matrilinearna družba močnejše spodbuja moške k dokazovanju, h klanskemu prestižu in podjetništvu. Za dvajseto stoletje bi lahko še predpostavili, da je medotoško nesodelovanje posledica odsotnosti moških. Ženske so morale skrbeti za vinograde, oljke, ribe, vrtove in otroke, zato jim je ostalo malo časa in motivov, da bi potovale na sosednje otoke.

Videti je, da je pomembna vegetacijska in obrtna diverziteta otokov in njeno pozitivno vrednotenje, ki je po mnenju B. Malinowskega pogojevalo kulo in blagovno menjavo na Trobriandih. Prebivalci različnih otokov so poleg prestiža z menjavami pridobili dostop do kanujev, lončevine, različne hrane itd. V Šibeniškem otočju, kjer so se vse skupnosti kolonov ukvarjale z obdelavo vinogradov, pašo, oljkami in vrtovi za gospodinjstva, niso bili motivirani za menjavo. Ničesar ni bilo na drugih otokih, česar ne bi bilo mogoče dobiti na lastnem, za vse drugo so spraševali in dobili v do največ 12 kilometrov oddaljenem Šibeniku.

S tem pridemo do drugega pomembnega razloga, tj. bližine kontinenta in tamkajšnjih urbanih središč. Dalmacija je bila del evropske tržne družbe s produkcijo in prodajo vina, oljčnega olja, pomembna pa je bila tudi zaradi obrambe. Šibenik in njegovi otoki so bili enostavno bližje novoveškimi središčem mednarodne trgovine, kot »polperiferija« so bili prej poblagovljeni in integrirani. Tradicija kolonatov na otokih je pripravila teren za njihovo novoveško kapitalizacijo (od olja in vina do turizma).

Masim in Trobriandski otoki pa so sicer bili predmet različnih protektoratov že več stoletij, vendar se šele v drugi polovici devetnajstega stoletja z odkritjem zlata začne administriranje obsežnih in oddaljenih otokov in vzpostavljanje »prestolnic«. Kot smo videli, je bila kula skozi dvajseto stoletje najprej prekvalificirana v »neformalno ekonomijo«, saj prebivalci Masima niso bili pomembneje vključeni v nacionalni finančni sistem. V notranji medotoški menjavi so bile plovbe v kuli še vedno pomembne, vendar očitno manj spektakularne. Rdeče in bele školjke, iz katerih so izdelovali ogrlice in nadlaktnice, so sčasoma pridobile značaj (regionalne, lokalne) valute, potem pa jih nadomestila zlato ali denar. Kula se je v dvajsetem stoletju najprej »sekularizirala« in potem domnevno izginila.

Primerjava obeh primerov lepo pokaže izvor Polanyijeve teorije o treh »zgodovinskih stopnjah« ali bolje »sočasnih oblikah menjave« (1957): od vzajemnosti prek redistribucije do trga, ki predpostavlja različno opredeljevanje družbenih ciljev, odnosov in tradicij. Tako v primeru britanske integracije Masima kakor beneške integracije jadranskih otokov smo imeli opraviti tudi z rasizmom in kolonializmom (»mali in grdi«, »barbarska plemena«).

⁷ Kula je povezovala Trobriande z oddaljenimi otoki in otočji.

Temeljno distinkciju med obema predstavljenima primeroma pa lepo opredeli že ime otokov. Medtem ko so Trobriandski otoki izvorno samosvoji, imamo v našem dalmatinskem primeru opraviti z generarilizirano poimensko podrejenostjo otokov celinskemu središču – Šibeniku.

Literatura

- BBC: *Kula Ring Blog*, 2017;
<https://www.bbc.co.uk/programmes/articles/3Q4RS42nDKWr8Wkz5VYBISf/kula-ring-blog>; dostop (5. 3. 2020).
- Blažević, Milivoj: *Prilog povijesti poljoprivrede šibenskog područja od 1921. do 1941.* Radovi Zavoda povišnih znanosti, HAZU 49/2007, 645–689.
- Braudel, Fernand: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.* Berkeley: University of California Press, 1996.
- Davis, John: *People of the Mediterranean. An essay in comparative social anthropology.* London, Henley, Boston: Routledge & Kegan Paul, 1977.
- Defilippis, Josip: *Hrvatsko mediteransko selo kroz stoljeća.* Sociologija i prostor 51(2)/2013, 291–302.
- Durkheim, Émile: *The Division of Labour in Society.* Houndmills [etc.]: The Macmillan Press Ltd., 1984.
- Geertz, Clifford: *The interpretation of cultures.* New York: Basic Books, 1973.
- Fortis, Alberto: *Put po Dalmaciji.* Split: Marjan tisak, 2004.
- Gilmore, David D.: *Anthropology of the Mediterranean Area.* Annual review of anthropology 11/1982, 175–205.
- Godelier, Maurice.. *The enigma of the gift.* Cambridge: Polity Press, 1999.
- Goettner-Abendroth, Heide. 2013. *Matriarchal societies. Studies on indigenous cultures across the globe.* New York itd: Peter Lang.
- Hart, Keith, Jean-Louis Laville in A. D. Cattani (ur.): *Human Economy, A Citizen's Guide.* Cambridge, Malden: Polity Press, 2010.
- Keesing, Roger M., Miriam Kahn: *Trade and exchange in Melanesia*, 2014;
<https://www.britannica.com/place/Melanesia> (3. 3. 2020)
- Lajić, Ivan, Sonja Podgorelec in Dragutin Babić: *Otoci. Ostati ili otići.* Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2001.
- Lopašić, Alexander: *Mediterranean islands. A concept.* Collegium Antropologicum 25(1)/2001, 363–370.
- Malinowski, Bronisław: *Argonavti zahodnega Pacifika.* Maribor: Založba Aristej, 2017
- Matvejević, Predrag: *Mediteranski brevir.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 2000
- Marx, Karl: *Kapital I. Kritika politične ekonomije* Ljubljana: Sofija, 2012.
- Mauss, Marcel: *The Gift.* London: Lowe and Brydone, 1966.
- Muraj, Aleksandra. 1981. 'Obrisi svakodnevnog života zlarinskih težaka.' *Narodna umjetnost* 18, 257–318.
- Oroz, Tomislav, Sandra Urem: *Od 'otoka koji tone' do 'američkog arhipelaga'.* Fragmentarna etnografija povratnih migracije na Olib. Etnološka tribina 38(45)/2015, 122–138.
- Pauwelussen, Annet P.: *Amphibious anthropology. Engaging with maritime words in Indonesia* (PhD thesis). Wagenigen: Wagenigen University, 2017.
- Peričić, Šime: *Dalmacija uoči pada Mletačke republike.* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1980.
- Peters-Golden, Holly: *Culture Sketches: case studies in anthropology.* New York: McGraw-Hill, 2012.

Polanyi, Karl: *The Economy as Instituted Process*. Trade and Market in the Early Empires. *Economies in History and Theory* Ur. Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg in Harry W Pearson. Glencoe: The Free Press, 1957. 243–270.

Polanyi, Karl: *The Great Transformation*. Political and Economic Origins of Our Time. Boston: Beacon Press, 2001.

Prca, Ines, Željka Jelavić (ur.): *Destinacije čežnje, lokacije samoče. Uvidi u kulturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, 2009.

Repič, Jaka: *Urbanizacija in vzpostavljanje etničnih skupnosti v Port Moresbyju*. Ljubljana: Založba Filozofske fakultete, 2018.

Sahlins, Marshall: *Stone age economics*. New York: Aldine de Gruyter, 1972.

Scott, James: *The moral economy of peasant: Rebellion and Subsistence in the Southeast Asia*. New Haven, London: Yale University Press, 1976.

Seligman, Charles G.: *The Melanesians of British New Guinea*. Cambridge: Cambridge University Press, 1910.

Simonič, Peter (ur.): *Anthropological perspectives of solidarity and reciprocity*. Ljubljana: Založba Filozofske fakultete, 2019.

Stulli, Bernard: *Povijest Zlarina*. Narodna umjetnost 17/1980, 11–60.

Tönnies, Ferdinand: *Community and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Wolff, Lary: *Venice and Slavs in Dalmatia. The drama of the Adriatic Empire in the Venetian Enlightenment*. *Slavic Review* 56(3)/1997, 428–455.

Young, Michael: *The Massim: An Introduction*. *The Journal of Pacific History* 18(1)/1983, 3–10.

Povzetek

Knjiga Bronisława Malinowskega *Argonavti zahodnega Pacifika* (2017 [1922]) je konstituirala britansko socialno antropologijo in močno vplivala na antropološko (ekonomsko) teorijo. Kulo – krožno in ritualizirano izmenjavo darov, ki jo je opisal Malinowski, so najprej idealizirali, pozneje pa je doživela mnoge dodatne raziskave in intepretacije. Te nam pokažejo, da se je klanska ekonomija prestiža na Trobriandskih otokih v dvajsetem stoletju spremenila, ker so se spremenili družbeno-ekonomski pogoji oziroma motivi. Kula se je sekularizirala, školjke monetarizirale, potem je kula konec prejšnjega stoletja domnevno izginila.

Šibeniško otočje, ki je predmet primerjave s Trobriandi, je bilo sedem stoletij sestavni del Beneške republike, Avstrije in Jugoslavije ter slednjič Hrvaške. Obsežnejša poselitev malih otokov je potekala po fevdalnih pravilih v šestnajstem stoletju, ko so tja pred Osmani pribežali pastirji in poljedelci iz okolice Šibenika, Zagore in drugod z Balkana. Naseljenci so pridelovali vino in oljčno olje, ribe in drobnico za beneški trg. Ko se je ta v času Avstro-Ogrske ob koncu 19. stoletja sesul, so se začeli prebivalci odseljevati.

Šibeniško otočje ni poznalo medotoške izmenjave in kohezivnosti, kot je bila značilna za Trobriandce Malinowskega. Otoki so bili etnično in gospodarsko med seboj bolj ali manj enaki in prek Šibenika vpeti v državo in trg. Otoki v kuli pa so bili med seboj vegetacijsko, obrtno, kulturno-jezikovno raznolični ter pogosto v spopadih. Šele v dvajsetem sto-

letju so bili vključeni v ekonomijo zlata ter administracijo Papuanske Nove Gvineje, ki je prepovedala vojaške spopade med plemeni. Sočasno s temi procesi je izginjala tudi kula kot ceremonialni izraz nekdanje lokalne in regionalne politike in trgovine.

Summary

Bronisław Malinowski's book *Argonauts of the Western Pacific* (2017 [1922]) constituted British social anthropology and strongly influenced anthropological (economic) theory. Kula – the circular and ritualized exchange of gifts described by Malinowski – was first idealized, then later became the subject of much additional research and interpretation, showing that the clan economy of prestige on the Trobriand Islands changed in the 20th century as socio-economic conditions and motives changed. Kula became secularized and shells were monetized, and then Kula allegedly disappeared at the end of the 20th century.

The Šibenik archipelago, a subject of comparison with the Trobriands, was part of the Venetian Republic for seven centuries, then Austria, later Yugoslavia, and most recently Croatia. Large-scale settlement of these small islands took place according to feudal rules in the 16th century, when pastoralists and agriculturalists from the region of Šibenik, Zagora and other Balkan areas fled there from the Ottomans. The settlers produced wine and olive oil, fish, and sheep and goats for the Venetian market. When the market collapsed during the time of Austria-Hungary at the end of the 19th century, local inhabitants began to migrate out of the area.

The inter-island exchange and cohesiveness typical of Malinowski's Trobriands was unknown in the Šibenik archipelago. The islands were ethnically and economically more or less identical and integrated into the state and market via Šibenik. Islands engaging in Kula differed among themselves in terms of vegetation, crafts, culture, and language, and often came into conflict with one another. Only in the 20th century were they included in an economy of gold and the administration of Papua New Guinea, which prohibited military conflicts between tribes. In conjunction with these processes Kula also disappeared as a ceremonial expression of former local and regional politics and trade.

Ključne besede:

antropologija, Melanezija, Sredozemlje, Masim, Jadran, menjava, tržišče, nasledstvo, otoškost, identiteta otočja, modernizacija

Key words:

anthropology, Melanesia, Mediterranean, Massim, Adriatic, exchange, market, succession, insularity, archipelago identity, modernization

Preučevanje samoorganiziranih prehranskih omrežij

Pogovor z balomo Malinowskega o vzporednicah etnografskega dela

Nežka Struc

Najverjetneje bi lahko rekli, da si antropologi_{nje} s svojim prednikom Malinowskim še vedno delimo marsikaj. Optimizem: znanje o načinih življenja je vse prej kot neuporabno znanje. Pesimizem: toda v praksi morajo antropologi_{nje} oz. etnologi_{nje} smisel svojega početja v javnosti neprenehoma dokazovati, če njihove raziskave niso neposredno povezane z gospodarskimi koristmi. Optimizem: razvoj antropologije je pokazal, da je v nekaterih primerih družbenih, kulturnih kot tudi strokovnih zagat nosila ključen pomen pri razumevanju določenih problematik (npr. pri antropologiji spola, migracij, sorodstva ...), zato bi lahko rekli, da se ji čas še ni iztekel. Pesimizem: kljub temu je antropologija med drugimi znanostmi zapostavljena. Optimizem: prednost antropologije je kalejdoskop etnografskega terenskega dela. Pesimizem: terensko delo je polno občutkov malodušja, neogljenosti in obupa. V neznanstvenem članku bom na delno poetičen način skušala pojasniti, zakaj so glavne smernice etnografskega dela, ki jih je opisal Malinowski, še zmeraj uporabne – predvsem pri preučevanju omrežij.

Uvod

Pojavila so se samoorganizirana prehranska omrežja

Definicija termina samooskrbe je precej ohlapna, zato se glede njegove uporabe v strokovni literaturi pojavljajo dileme. Termin se v najširšem smislu ne osredotoča le na prehransko "oskrbo samega sebe", ampak na splošno oskrbo z viri. Pogosto se uporablja v državotvorni retoriki, kjer se za optimalno nacionalno prehransko samooskrbo šteje, da država proizvede zadovoljivo količino hrane za potrebe prebivalstva ter zagotovi uravnoteženo stanje med ponudbo hrane ter povpraševanjem po njej (Pestotnik 2014, 15). Koncept prehranske samooskrbe se sicer oblikuje znotraj širšega koncepta prehranske varnosti, ki se osredotoča na zagotavljanje dostopnosti hrane v vseh razmerah (tudi v kriznih), na sledljivost kvalitetno pridelane hrane ter na doseganje določene stopnje potencialne samooskrbe (Plut 2014, 19-21). Termin samooskrbe se je v poskusih učinkovitejšega definiranja uvrstil tudi znotraj terminov trajnostni in sonaravni razvoj (ibid.), sicer pa na nek način sovпада še s terminom samozadostnost, pri čemer naj bi določena entiteta (na primer skupnost, država) sama proizvedla zadostno količino hrane, ne da bi se morala oskrbovati s hrano iz zunanjega vira (Vovk Korže 2013, 15).

Urbana samoorganizirana prehranska omrežja nastajajo predvsem iz želje po povečanju prehranske oskrbe, ne glede na to, v kakšnem obsegu si interpretirajo omenjeni termin. Velikost, struktura in način delovanja samoorganiziranih prehranskih omrežij se razlikujejo glede na vsak posamičen primer, vendar bi lahko rekli, da jim je v splošnem skupna želja po učinkovitejši distribuciji lokalne, (po njihovih kriterijih) kvalitetno pridelane hrane. Pri etnografski raziskavi o samoorganiziranih prehranskih omrežjih, ki je potekala med letoma 2016 in 2019, sem se omejila na Maribor, in to predvsem zaradi tega, ker je njihov tamkajšnji vznik izjemno zanimiv z zgodovinsko-družbenega gledišča. Zraven tega je ključnega pomena za geografsko zamejeno izbiro lokacije etnografskega terena tudi pestrost njihovih pojavnih oblik ter možnost njihove artikulacije na primerih drugih samoorganiziranih omrežij. Antropološko preučevanje samoorganiziranih prehranskih omrežij je sicer pomembno z več vidikov (prepoznavanja povezav in preprek med samooskrbo mesta ter oskrbo na nacionalni in mednarodni ravni; preučevanja prepada med dinamiko urbanih ter ruralnih območij; načinov sodobne prehranske oskrbe), vendar se članek osredotoča predvsem na vidik njihove notranje dinamike, ki temelji na samoorganizaciji in angažiranosti članov in omrežja ter upiranju vsiljenim vzorcem življenja v kapitalizmu.

Baloma je duh pokojnika na Trobriandih. Torej, baloma Bronisław in jaz sediva na Mariborskem otoku. On je imel Trobriande, jaz imam le mesto. Pa vendar, moja omrežja segajo

na Dravsko polje, v Slovenske gorice, Savinjsko dolino, od Avstrije do Italije. S čolni se nihče ne vozi, morda kdo s supom na Limbuškem nabrežju (a ta po vsej verjetnosti ne spada v mojo raziskavo). Baloma maje z glavo, od jeze prha: sistematičnost, sistematičnost vendar! In jaz njemu privoščljivo: saj se niti kule nisi smel udeležiti, jaz pa sem bila na zadružnem sestanku! Da ne omenjam tvojih dnevnikov! Mojih ni bral še nihče. Baloma se ne vda, o ciljnih etnografskega terenskega dela mi pridiga (in jaz mu kimam):

1. Organizacijo in strukturo prehranskih omrežij je potrebno orisati odločno in jasno! Oris mora temeljiti na konkretni statistični dokumentaciji!
2. To okostje zapolniš z natančnimi in gostobesednimi imponderabilijami vsakdanjega življenja, ki jih beležiš v etnografski dnevnik!
3. Zbirko magičnih formul (torej, etnografskih izjav ipd.) dodaš kot corpus inscriptio-num! (Malinowski 2017, 53)

“Slabosti” antropologije kot vstopne točke poetičnosti

Brezupna napoved Malinowskega, ki je antropologijo (oziroma etnografsko preučevanje) videl kot eno najglobljih in razsvetljujočih, a hkrati zapostavljenih znanosti, se je delno uresničila: antropologija je pridobila globino, vsekakor pa se ni povzpela po hierarhični lestvici znanosti. »Resnica o njenem resničnem pomenu in pomembnosti« je sicer vzniknila na plano (Malinowski 2017, 531), še preden bi bilo prepozno, vendar se zdi, da antropološke izsledke preučevanja načinov življenja ljudi, o raznolikosti njihovih družbenih struktur, znanj in verovanj, pogosto ignorirajo. Zakaj? Kot antropološka vajenka bi lahko dejala, da je antropološko znanje lažje diskreditirati kot upoštevati, ker antropologija ne prenehoma postavlja pod vprašaj, ne prenehoma spodkopava, ne prenehoma gradi in redefinira (Kohl 2011). Ignorirajo tiste, ki so nevarni in ki jih lahko. Antropologije pa smo preobremenjeni z raziskovanjem načinov življenja (ali se posvečamo le lastni akademski karieri) in ne utrjevanju znanstvene pozicije »naše vede«.

Pot sprave uspešno tlakuje (ali pa sanira) aplikativna antropologija – drzna, na vse pripravljena, aktualna, interdisciplinarna in prilagodljiva antropologija. Je eno izmed področij vede, ki se najbolj intenzivno ukvarja z aktualizacijo njene uporabnosti (Muršič 2010). Niti najmanj pa ni zanemarljivo dejstvo, da je celotna antropologija že v preteklosti nosila znaten delež pri razreševanju določenih perečih družbenih problematik. Zdelo se je, da je prestopila meje samoumevnosti in naturaliziranja razlikovanja človeških bitij glede na biološke, geografske, politične, gospodarske, zgodovinske in druge razlike (Nanda in Warms 2007), ki naj bi utemeljevale hierarhijo moči med različnimi skupinami ljudi.

Kljub temu, da so antropologi_nje doslej razdelali, analizirali in utemeljevali svoje izsledke iz različnih zornih kotov ter jih objavljali v javnosti v čim bolj razumljivem jeziku, pa se zdi, da bi morali antropologi_nje širši družbi vedno znova pojasnjevati čudež tople vode, ko se srečujemo z družbenim nasiljem v obliki nacionalizma, ksenofobije, rasizma, genocida, homofobije, šovinizma, sistemskega izključevanja (in še bi lahko naštevali). Antropološko znanje smo prelevili v modrost (Malinowski 2017, 531), ki je večina družbe ne zna unovčiti.

Po drugi strani bi bilo dobro opozoriti na dejstvo, da politični in strukturni vidiki antropologije pri pisanju etnografij pogosto ostajajo skriti, ne glede na trud antropologov_inj, ki želijo izpostaviti svojo pristranskost in nezmožnost biti objektivni, saj je družbena avtoriteta antropologije (kljub njenemu petokolonaštvu) vpeta v institucionalizirane sile kapitalistične družbe, ki ljudi »tretjega sveta« (globalnega juga), neprenehoma potiska na rob preživetja (D'Amico-Samuels 2010, 75). Tako se je med nekaterimi antropologi_njami zasidralo mnenje, da antropologija ni le veda s pomembnimi političnimi dimenzijami, ampak da je v svojem bistvu celo del politike imperialistične dominacije (Harrison 2010, 88).

Temu je težko oporekati, saj je, skupaj z drugimi znanostmi zahodnega sveta (globalnega severa), posvojila idejo o zgodovinsko determinirani družbeni resničnosti, katerih posamezne dogodke in pojave je potrebno analizirati glede na njihovo umeščenost v obdobju, ki ga zasedajo na linearni in premočrtni liniji zgodovinskega razvoja (Santos 2010, 239). Kljub trudu postkolonialnega obdobja, ki je želelo »antropološkega drugega« obvarovati pred zlorabo (Lisette 2015), je akademska zmožnost komuniciranja o neizrečenem še v povojih. K njej težijo recimo epistemologije juga (Santos 2016), ki se s sociologijo postajanja osredotočajo na momente, ki v družbenih procesih niso prisotni oziroma so iz njih izbrisani.

Epistemologije, ki se lotevajo utišanih vidikov družbenih situacij, si prizadevajo prečiti teoretske in empirične ravni znanosti v prid utišanim – ne (le) za izboljšanje njihovega vsakdanjega življenja, ampak za prerazporeditev moči, ki se kaže kot ključen problem pri razraščanju družbenega nasilja. Poskusi tovrstnega akademskega delovanja se kažejo tudi v načinih artikulacije, kot je na primer nekapitalocentrična politična ekologija, ki naj bi predstavljala neke vrste orodje, s katerim lahko akademik-aktivist poustvari družbeno-ekološke odnose, s katerimi podpira in se vključuje v procese ekološke revolucije, kjer kriza predstavlja odsokočno desko za nove načine delovanja, razreševanja problemov, upora in prenavljanja (Burke in Shear 2014, 130).

Začetna pozicija raziskovalke_ca politične ekologije naj bi v tem primeru izvirala iz nenehnega učenja, kako oblikovati pogled na svet, ki ne zamejuje politične imaginacije in je sposoben prepoznavati nekapitalistične prakse na mnogih različnih krajih (Burke in Shear 2014, 129). Ujetost antropologije v akademsko okolje pa uspešno rahljajo tudi raziskave, ki se etnografije lotevajo s strani aktivistične in angažirane antropologije (Scheper-Hughes 1995; Gregorčič 2011; Sanford in Angel-Ajani 2006). Bojim se, da zaenkrat še nisem dovolj vešča akrobatike teoretske argumentacije, a po drugi strani verjamem, da se

lahko napakam interpretacije pri posploševanju kompleksnih ekonomsko/političnih problemov izognem z emskim osredotočanjem na prakse samoorganiziranja. Natančneje, na prakse samoorganiziranih urbanih prehranskih omrežij v Mariboru, katerih etnografski zapis naj bi pripomogel k predajanju antropološkega znanja vsem, ki se upirajo dominaciji kapitala v vsakdanjem življenju.

No, baloma Malinowski, morda se tukaj razhajava. Si ti zapisal na 53. strani, da je končni cilj etnografa "razumevanje stališča domačinov, njihovega odnosa do življenja in njihove lastne vizije sveta" (Malinowski 2017)? Kaj narediti s temi podatki, se sprašujem, baloma Malinowski ... Ti si iskal izvor človeških institucij, jaz iščem izhod iz njih.

Predvidevanje, da samoorganizacija sesuva prekarizacijo

Pri obravnavanju samoorganiziranih omrežij lokalne in urbane prehranske oskrbe v Mariboru izhajamo iz temeljne misli o ekonomsko-političnem stanju Maribora (Simonič 2015; 2019), pri čemer ugotavljamo, da se mnogo prebivalcev Maribora in njegove okolice srečuje s trdovratnimi težavami prekarnosti v brezperspektivnem postindustrijskem okolju, kjer izvedljivi gospodarski načrti na občinski ali državni ravni za preživetje lokalnih prebivalcev in prebivalcev skorajda ne obstajajo in kjer je edina možnost pridobivanja dobička v periferizaciji državnega gospodarstva (Podvršič 2018, 27), rešilno bilko pa naj bi predstavljala tudi krepitev mestnega turizma (Dediščine mesta 2018). Institucionalno upravljanje in težavni labirinti birokratskega diskurza lokalne prebivalce dodatno odtušuje od njihovega življenjskega okolja, ki bi jim v drugačnem kontekstu lahko omogočalo vsaj prehransko oskrbo, če ne že ekonomskega blagostanja v okvirih gospodarskega razcveta.

Pri razmišljanju o uporabnosti antropološkega znanja o samoorganiziranih omrežjih pri izboljševanju vsakdanjega načina življenja ljudi je najbolj smiselno izpostaviti analizo prehranskih omrežij z vidika njihove notranje dinamike. Omrežja poudarjajo pomen nehierarhične organizacijske strukture, kjer naj bi vsi_e njihovi_e člani_ce imeli_e enakovreden položaj in ne bi bili_e podvrženi_e samovolji ali izkoriščanju določene peščice izbrancev_k, ki v lasti držijo kapital in s tem tudi moč. O (ne)hierarhičnosti znotraj omrežij bi sicer bilo mogoče razpravljati; marsikdo (tudi člani_ce omrežij) se z zgornjo trditvijo ne bi strinjal. V njihovem delovanju se pogosto vzpostavi dinamika, pri kateri si nekateri_e člani_ce prisodijo več upravičenosti do odločanja – ali pa jim to »podarijo« drugi člani_ce. Nekateri_e celo menijo, da bi morala biti njihova omrežja bolj hierarhično strukturirana. V vsakem omrežju je prisotna ena oseba, ki je najprepoznavnejša in pri povezovanju

omrežja drži skupaj večino niti. Kljub temu se pri večjih odločevalskih procesih ta oseba ne odloča samovoljno, ampak se o problematiki posvetuje z drugimi člani_cami omrežij. Če na njihovo delovanje ne gledamo kot na hermetične lokalne prakse, jih lahko kljub temu postavimo ob bok mnogoterim poskusom skupin ljudi, ki s poskusi preoblikovanja gospodarskih in političnih odnosov znotraj skupnosti postavljajo pod vprašaj samoumevnost oblasti in kopičenja kapitala.

Kljub moreči brezperspektivnosti (Lavrič in Naterer 2018) se prebivalke_ci Maribora v svojem vsakdanu borijo na različne načine, med drugim tudi z vzpostavljanjem samoorganiziranih omrežij. Le-ta se pogosto prilepijo na seske razpisnih sredstev, a še pogosteje delujejo na pogon solidarnosti, iznajdljivosti in ustvarjalnosti. Infrastruktura samoorganiziranih omrežij, ki vključuje uporabo določenih prostorov, izmenjavo znanja, dela, tehnične opreme, idej in vsega tistega, kar ponuja vzpostavljeno omrežje medosebnih, prijateljskih ter profesionalnih odnosov, omogoča skupno izpolnjevanje določenih ciljev in ne pripomore le k razvijanju kulturnih, gospodarskih in političnih vsebin mesta, ampak predstavlja ključne strategije preživetja posameznikov. Maribor je sicer prepleten z raznolikimi omrežji (samoorganizirane krajevne in četrtne skupnosti, zadruga, omrežja solidarnostnih ekonomij, umetniška združenja), ki podpirajo samoorganiziranje ljudi. Večje število omrežij je mogoče opaziti predvsem okrog žarišč podpornih okolij kulturnega centra Pekarna, GT22 in podobnih prostorov (na primer "preminulega" skupnostnega razvojnega centra Tkalka), ki se ukvarjajo z razvijanjem umetniških, gospodarskih, znanstvenih, tehnoloških in drugih vsebin. Zelo velik vpliv na vsa samoorganizirana omrežja imata nedvomno tudi mestna in regionalna politika, ki z (ne)razumevanjem ali ignoriranjem tovrstnih praks na lokalno-občinski ravni zavirata, zapostavljata ali spodbujata njihovo delovanje.

Baloma Bronistaw se na Mariborskem otoku začne dolgočasiti. Njegovega duha vodim na sprehod, nič ga ne zanima: tekači in sprehajalci psov; mafijski posli na zapuščenem parkirišču; ljudje, ki lulajo po grmovju; ponočnjaški najstniki, ki po žuru čakajo sončni vzhod. Na tej točki balomo Malinowskega nagovorim dokaj patetično – ne vem, kako naj se temu izognem, moram mu zapihati na dušo: Kljub rdeči niti etnografije o kuli, ki je gospodarske narave, saj obravnava distribucijo, menjavo in trgovanje, si se, baloma Malinowski, nenehno obračal k vsem drugim družbenim, kulturnim in psihološkim vidikom skupnosti. Rekel si, da so med seboj tako prepleteni, da ne bi mogel razumeti niti enega izmed njih, če pri tem ne bi upošteval še vseh ostalih (Malinowski 2017, 24). In v tem sem našla uporabnost tvojega etnografskega dela za lastno raziskavo. Podobnosti med samoorganiziranimi omrežji ne vidim v glavni temi, s katero se ukvarjajo (prehranska oskrba, gospodarstvo, umetnost), ampak v njihovi notranji organizaciji, ki je posledica skupnega pogleda na to, kako bi človeška bitja, brez individualne želje po premoči, lahko sodelovala.

Samoorganizirana omrežja lokalne in urbane prehranske oskrbe v Mariboru

Ob tem lahko rečemo, da so tudi samoorganizirana omrežja lokalne in urbane prehranske oskrbe zelo pomembna oblika povezovanja ljudi in ohranjanja njihove skupne kulture. In to predvsem takrat, ko tradicionalne prakse prehranske oskrbe (npr. tržnica), ne delujejo več v prvotnem obsegu. V tem smislu samoorganizirana omrežja prehranske oskrbe predstavljajo zelo dinamičen proces, pri katerem je oblikovanje odnosov znotraj omrežij ključno za reorganiziranje mestnega in primestnega prostora ter za načrtovanje in vzpostavljjanje stabilnih lokalnih življenjsko pomembnih prehranskih virov (Gregorčič 2010, 46). Tovrstna omrežja urbanim prebivalkam in prebivalcem do določene mere zagotavljajo večjo neodvisnost od korporativnih prehranskih sistemov.

Podobna sodobna samoorganizirana prehranska omrežja je sicer mogoče najti malodane v katerem koli evropskem mestu, vendar se kljub podobnim strukturnim modelom v svojem delovanju precej razlikujejo glede na lokalne okoliščine (Grasseni 2013; Corsi idr. 2018; Carvalho de Rezende 2013: 19). Samoorganizirana omrežja prehranske oskrbe je mogoče opisovati v sklopu urbanih samooskrbnih praks, ki se pojavljajo v sedanjem času in predstavljajo zgodovinsko in prostorsko kontinuiteto v razvoju prehranske oskrbe. Mogoče pa jih je opisovati tudi kot alternativne in povsem nove prakse prehranske oskrbe, ki nastajajo zaradi nuje in nestrinjanja s prevladujočim prehranskim sistemom in njegovim vplivom na okolje. Za razumevanje celotnega delovanja in pomembnosti protimoči prehranskih omrežij so pomembni vsi vidiki, ki upoštevajo njihov zgodovinski, politični in gospodarski razvoj (Biel 2016).

Med izvajanjem etnografske raziskave o samoorganiziranih omrežjih lokalne in urbane prehranske oskrbe v Mariboru sem lahko prepoznala pet različno delujočih omrežij: omrežje skupnostnega vrtnarjenja, kmetijsko zadrugo manjših okoliških pridelovalk_cev, omrežje skupnega naročanja in dva različna primera odkupa zelenjavnih zabojčkov. Skupnostni urbani eko vrt je društvo vrtničark in vrtničarjev, ki deluje na osemdesetih vrtničkih od leta 2011. Zelenjavo in sadje pridelujejo za lastno uporabo ter stremijo k temu, da delujejo brez očitnih hierarhičnih razmerij in se odločajo po načelih konsenza. Kljub temu znotraj omrežja prihaja do mnogih hudih trenj, pritiskov večine nad manjšino in razvrščanja v skupine. Uporabnice in uporabniki vrtov so povečini okoliške posameznice_ki, mlade družine in upokojenci. Na vrtovih lahko pridelajo dovolj sezonske zelenjave, začimb in zelišč za svoje najbližje sorodnike in prijatelje. Najem vrtov podaljšujejo z enoletnimi pogodbami. Njihovo skupno delovanje je povezano z izmenjavo vrtnarskega znanja, raznih oblik recipročnosti in z razreševanjem medosebnih konfliktov.

Vrtničkarke_je Skupnostnega urbanega eko vrta povezuje predvsem ideja o ekološkem vrtničkarstvu in bolj kot da bi bile_i navezane_i na celotno ograjeno območje skupnostnih vrtov, so zavezane_i "svojemu" (najetemu) kosu zemlje, povezujejo pa se predvsem z drugimi sovrtičkarkami_ji, s katerimi uporabljajo skupno lopo za shranjevanje orodja. Zaradi

tega so z vso vnemo predane_i predvsem svojemu vrtičku. S sovrtičkarkami_ji se družijo predvsem na vrtu, pri čemer gre za recipročne izmenjave, povezane s fizično pomočjo, z vrtičkarskimi, kuharskimi, gradbenimi in domačimi lekarniškimi nasveti, glavno točko združevanja pa jim predstavlja obrekovanje.

Zadruga Dobrina je zadruga in socialno podjetje približno sedemdesetih manjših pridelovalcev ekološke in integrirane zelenjave ter drugega živeža iz okolice Maribora. Na leto od pridelovalcev odkupijo približno 90 ton živil. S skupno prodajo pridelkov v trgovini v mestnem središču, z distribuiranjem pridelkov v približno petdeset javnih zavodov (vrtci, šole, domovi za starejše občane, bolnišnica), z razvozom zabojčkov z zelenjavo in sadjem sedemdesetim različnim odjemalcem ter s cateringom spodbujajo lokalno prehransko oskrbo v sodelovanju z mestnim prebivalstvom. Omrežje Zadruga Dobrina se srečuje s problemi članstva, z nerazumevanjem lokalnih in institucionalnih oblasti, z izzivi preseganja utečenih vzorcev prehranske oskrbe in z birokratskimi ovirami.

Posredniki_ce, ki urejajo birokracijo socialnega podjetja, povezujejo pridelovalke_ce in hkrati skrbijo za distribucijo njihovih pridelkov in izdelkov ter k rednemu odkupu združnih pridelkov želijo pritegniti predvsem večje obrate javne prehrane. Svoje delovanje povezujejo z zamislimi o nujnosti povezave lokalnih pridelovalk_cev, ki lahko "na trgu" uspešneje nastopijo skupaj, in o spodbujanju ekološko pridelane hrane oziroma s preusmerjanjem iz integrirane pridelave v ekološko. Mnogim pridelovalkam_cem predstavlja Zadruga Dobrina le enega izmed več kanalov prodaje in zaradi tega ne kažejo pretirane pripadnosti zadružniškemu delovanju, medtem ko so njihove_i naročnice_ki bolj kot na zadružništvo pozorni na odkup lokalno pridelane hrane. Kot vsi_e drugi_e člani_ce omejenih prehranskih omrežij, tudi člani_ce Zadruga Dobrina svojo predanost omrežju kažejo z vztrajnim delom tudi takrat, ko pogoji za uspešnost njihovega delovanja niso najboljši.

Zeleni krog je neformalno omrežje skupnega naročanja pridelkov in neposrednega odjema pri pridelovalcih, ki ga organizirajo prostovoljci, a je sicer registrirano kot društvo. Prezem pridelkov približno dvakrat mesečno poteka v Mariboru, Ljubljani, Novem mestu in Celju. To samoorganizirano omrežje sestavlja več tisoč naročnikov, sto kmetij in nekaj deset prostovoljcev. V Mariboru Zeleni krog poteka ob sobotah dopoldne na obrežju reke Drave, takoj za mestno mejo. Po deveti uri se vzdolž asfaltiranega dovoza začnejo zbirati ponudniki_ce, ki s svojimi vozili, prikolicami in mizami ustvarijo krajšo tržnično promenado. Ob 9.30 na mesto prevzema začnejo kapljati prvi_e odjemalci_ke. Ko se sprehodijo med mizami ponudnikov_ic, prevzamejo svoja naročila in jih povečini pospravijo v prtljažnike avtomobilov, nekatere_i med njimi odbrzijo po nadaljnjih sobotnih opravkih, medtem ko se druge_i predajo sobotnemu kavarniškemu lenarjenju v tamkajšnjih gostinskih objektih. Spet drugi_e se zaklepetajo s prostovoljkami_ci Zelenega kroga ali s pridelovalci_kami. Tretji morda opazujejo rečne živali (race, labode), nadzorujejo svoje otroke (ali pse) pri igri na bližnjih igralih ali pa se, nenazadnje, smejiijo ponesrečenim poskusom človeške rečne rekreacije (ko kdo pade s supa naravnost v reko). Sicer je prevzemno mesto lahko dostopno z avtom ali kolesom (slednjega odjemalke_ci pri prevzemu pridelkov

sicer ne uporabljajo pretirano, saj običajno kupujejo večje količine hrane, ki jo do doma transportirajo z avtom).

Kako bo s tem v prihodnosti, je veliko vprašanje, saj se bo morala trenutna lokacija mariborskega Zelenega kroga, ki mu je do sedaj pripisovala velik pečat, zaradi turistifikacije nabrežja reke Drave prestaviti nekam drugam. Vključeni_e v Zeleni krog poleg izgube zelo ugodnega prevzemnega mesta dojemajo kot trajno problematiko kroga tudi prevelike zadolžitve in izčrpanosti osrednje povezovalne osebe, vendar ta problem ne ostaja zapostavljen, ampak se rešuje s prerazporeditvijo delovnih nalog med ostale prostovoljke_ce. Posrednice_ki Zelenega kroga, torej prostovoljke_ci menijo, da so neposredne vezi na lokalni ravni med ekološkimi pridelovalkami_ci in njihovimi naročnicami_ki, ki jih med drugim zagotavlja njihovo omrežje, izjemno pomembne zaradi ohranjanja lokalne prideleve ter da so te vezi okrnjene zaradi industrijskega kmetijstva in globalnega uvoza cenejše hrane. Prostovoljno delo opravljajo kljub temu, da mnogi med njimi niso finančno stabilni ali so v prekarnih delovnih razmerjih.

Baloma se je pri prejšnjem pihanju na dušo skoraj omehčala. Takšno vzdušje ne vlada dolgo, saj se balomi ne ljubi poslušati mojih terenskih ugotovitev. Iz nabrežja začne puliti poganjke japonskega dresnika in jih živčno metati v reko. Skrbi me, da bo baloma od besnosti dobila krvave žulje. Pohitim s preostankom predstavitve ...

Eko zabojček je omrežje, ki povezuje nekaj ekoloških kmetij in ki se ukvarja z distribucijo lokalnih pridelkov ter stremi k povezovanju pridelovalk_cev in odjemalk_cev po načelih partnerskega kmetovanja. Na kratko – pri partnerskem kmetovanju gre za prakso, kjer se odjemalci_ke zavežejo, da bodo za določen čas od pridelovalcev_k odkupovali njihove pridelke. Gre za neposredno distribucijsko vez, ki pridelovalcem_kam zagotavlja prodajo sezonskih pridelkov, najpogosteje v obliki sezonskih zelenjavno-sadnih zabojčkov. V mnogih primerih (čeprav ne v Sloveniji), odjemalci_ke zakupijo pridelek za celo leto vnaprej, s čimer se zavežejo, da bodo pri odkupu pridelka ostali ne glede na uspešnost letine, pridelovalke_ci pa s predujmom lahko nabavijo semena, uredijo mehanizacijo in drugo opremo za pridelavo.

Njihovo koordinacijo vodi Združenje za ekološko kmetovanje severovzhodne Slovenije. Od leta 2011 poteka razdeljevanje zabojčkov vsak teden na dvorišču Kmetijsko-gozdarskega zavoda v Mariboru. Ena izmed družinskih kmetij, s katero sem se povezala v času raziskovanja, s svojimi pridelki oskrbuje približno dvajset družin. Odjemalke_ci imajo pri izbiri zelenjave v svojih zabojčkih le malo manevrskega prostora in so pri tem (skoraj) popolnoma prepuščeni pridelovalkam_cem, njihovemu načrtu pridelovanja, uspešnosti letine ter sezonskim pogojem. Medtem ko imajo nekatere_i pridelovalke_ci zapolnjene kapacitete zmogljivosti glede enot odjemalk_cev, pa so druge_i zmožne_i pridelati še veliko več pridelka, ki ga skušajo distribuirati s pomočjo drugih omrežij prehranske oskrbe (omrežja skupnega naročanja, tržnice v Avstriji, prodaja na kmetiji itd.).

Podobno omrežje odvzema zelenjavnih zaboječkov oziroma omrežje partnerskega kmetovanja je tudi neformalna skupina, ki je vzniknila iz društva Zofijini ljubimci. Nekaj posameznikov in družin, delujočih okrog društva, že nekaj let enkrat tedensko odkupuje sezonsko zelenjavo, zelišča, začimbe in sadje od ekološke pridelovalke iz okolice Maribora. Omrežje partnerskega kmetovanja Zofijinih ljubimcev se od eko zaboječkov razlikuje po velikosti omrežja (gre le za eno neodvisno enoto pridelovalke in njenih odjemalkcev), v javni prepoznavnosti oziroma dostopnosti (sicer je društvo razglasilo svoj projekt, vendar so vanj vključeni le člani tega društva), v filozofsko-politični podstat (partnersko kmetovanje Zofijinih ljubimcev se je razvilo iz želje po kritični angažiranosti na področju prehranske oskrbe, lokalne pridelave, uvoza pridelkov, tvorjenja skupnosti, stika s pridelovanjem, kmetijske politike ...), v različnih stopnjah prepletenosti pridelovalke in odjemalkcev (na začetku vzpostavitve je večina članov tega omrežja s pridelovalko sodelovalo in ji pomagalo pri večjih opravilih na delovnih akcijah) ter v nosilnih osebah omrežja (pri omrežju Zofijinih za povezavo med pridelovalko in odjemalkami ta skrbi ena izmed odjemalk, medtem ko so nosilni stebri omrežja Eko zaboječka pridelovalci te, odjemalke ci pa med seboj praviloma niso povezane i).

Nekateri bi samoorganizirana omrežja morda uvrščali pod solidarnostne ekonomije. To so ti različni termini, ki jih na novo odkrivamo, s katerimi mislimo, da smo prispevali k novim teoretskim razmislekom, v resnici pa vsi meljemo podobno, balast. Baloma, nisem dobra učenka, ne znam se izvleči iz te naivne ezoterike.

Obravnava problematik sodobnih urbanih samooskrbnih praks

Člane tega omenjenih samoorganiziranih prehranskih omrežij povezuje skupen interes, ki se od omrežja do omrežja pretirano ne razlikuje. Po drugi strani med člani tega omrežij potekajo tržne izmenjave, ki jih ne moremo zbanalizirati na gole interese po kovanju dobčka, ampak jih moramo obravnavati skupaj z vsemi dodatki recipročnosti, solidarnosti, sodelovanja, negovanja vezi, aktivizma in podobnega. Medtem ko Mary Douglas omenja, da sodelovanje in solidarnost članic tega skupnosti s seboj vleče še zavrnitev in nezaupanje (Douglas 1987, 1), Graeber opisuje solidarnost kot nov moralni sistem, s katerim bi se lahko izognili nasilju razrednega boja (Graeber 2014, 100). Z operativnega gledišča obstajajo trije načini javne intervencije, ki so pomembni za alternativna prehranska omrežja – to so razvijanje infrastrukture, prostorsko načrtovanje in javno naročanje (Matacena 2016, 56).

Samoorganizirana omrežja prehranske oskrbe odpirajo tudi druge problematike sodobne urbane samooskrbne prakse, ki zadevajo socialno in družbeno pravičnost: pravičnost na trgu dela, enakopravnost distribucije politične moči, pravico do uporabe energetskih in drugih virov, vprašanja lastnine in nepremičnin, odpravo večjih centrov moči in odločanja, regulacijo distribucije in produkcije hrane (Grasseni 2014a; 2014b; 2014c). Če povzamemo, samoorganizirana omrežja lokalne in urbane prehranske oskrbe delujejo na mikroravnih vsakdanjega življenja, z vzpostavljanjem alternativnih ekonomij samoorganizirane produkcije in distribucije hrane; nastajajo na podlagi podpiranja lokalne produkcije hrane; spodbujajo potrošnjo s kritičnim premislekom; spodbujajo delo na skupni zemlji; opozarjajo na pomembnost minimaliziranja porabe energije za pridelavo in porabo hrane; ukvarjajo se z reševanjem okoljskih zlorab; podpirajo načela recikliranja in načela delovanja in ustvarjanja "napravi si sam" (DIY).

Njihova skupna točka je upor proti prevladujočemu trgu, ki zajema tudi globalno prehransko oskrbo in po njihovem mnenju sili ljudi v škodljivo prilagajanje na izčrpavajoče sisteme porabe/potrošnje. Samoorganizirana omrežja omogočajo ljudem svobodo samostojnega upravljanja z viri hrane, s habitatom/krajinami/prostori, saj s svojim delovanjem fizično spreminjajo prostor, ko degradirane mestne površine spreminjajo v obdelovalna zemljišča, s spraševanjem o produkciji, distribuciji in izvoru hrane pa postavljajo pod vprašaj ustaljene prakse predstavljanja prepada med »urbanim« in »ruralnim«.

Posamezno samoorganizirano omrežje ne more biti samotno otočje. Med njimi mora potekati nekakšna izmenjava. Kaj je magija samoorganiziranih prehranskih omrežij, kaj je navidezna sposobnost nadzorovanja sil, katere sile je sploh potrebno nadzorovati? Če bi v svojo raziskavo vpeljala tovrstno terminologijo, bi bila videti dokaj bedasto. Baloma ... Magija je za samoorganizirana omrežja potrebna, da jih spravi v pogon. Uspešnost se meri v pretočnosti, v izmenjavi med člani_cami omrežij in v njihovi sposobnosti povezovanja z drugimi omrežji. Imponderabilije samoorganiziranih omrežij so si med seboj podobne. Skozi dan sicer člani_ce različnih omrežij prelagajo različne predmete (korenje, papirje ali zračnice), vendar jih poganja ista sila.

Vloga antropologije pri artikulaciji družbenih bojev

Antropologi_nje opazamo, kako se sodobne urbane samooskrbne prakse pojavljajo v oblikah mobilizacije, ki teži k materialnim in fizičnim spremembam v okolju in človeških odnosih, vključujejo boj za pravico do mesta (Lefebvre 2013; Harvey 2012) ter poustvarjajo vsakdanje življenje in predstave o skupnosti. Mobilizacija meščank_ov ustvarja in obli-

kuje »nove pravice« do okolja, prehrane, naravnih virov, združevanja, novih gospodarskih struktur, političnega udejstvovanja ter odločanja in aktivizma. Posameznike_ce povezuje v želji po simbolno ustvarjeni skupnosti, hkrati pa prakse izgradnje in oblikovanja skupnosti s svojim zgledom širi in postopoma »normalizira«. S svojim delovanjem povezuje institucije s pridelovalci hrane, hkrati pa z gojenjem lastne hrane, z uporabo zapuščenih površin in z ustvarjanjem »tretje krajine«, s poustvarjanjem novih prostorov, ki niso ne urbani ne ruralni, ustvarja vzporedni svet in se sprememb loteva na drugačen način – s transformacijo prehranskih, gospodarskih in družbenih sistemov. Vloga antropologin_j ov pri tem je, da s pomočjo terenske raziskave popišejo in ubesedijo tovrstne prakse ter jih postavijo ob bok podobnim, trenutno brstečim samoorganiziranim omrežjem prehranske oskrbe. S tem lahko posamezna omrežja po eni strani "rešijo" lokalne izoliranosti. Po drugi strani lahko, zaradi etnografske prisotnosti na terenu, artikulirajo, katere izmed tovrstnih prehranskih praks težijo k predrugачenju družbenih sistemov in katere iščejo bližnjice h kopičenju dobička pod dežnikom idej o krepitvi lokalne in varne prehrane.

Potemtakem lahko uporabnost antropološkega poznavanja samoorganiziranih prehranskih omrežij za izboljšanje vsakdanjega življenja ljudi najprej prikažemo z artikulacijo njihove (proti)moči. S tem ko jih predstavimo, na primer v okvirih solidarnostnih ekonomij (Gregorčič 2018), se izognemo reduciranju človeških bitij na potrošnike, pri čemer njihove uspešnosti ne moremo več meriti v jeziku dobičkonosnosti. Teorije, ki obravnavajo njihovo delovanje predvsem s strani profitabilnosti, sicer priznavajo njihovo pomembnost pri krepitvi in vzpostavljanju medčloveških vezi ter pri ugodnem vplivu na okolje (Grasseni 2014a; 2014b; 2014c), vendar njihove prehranske samoorganizacije ne prepoznavajo kot dovolj pomembne pri spreminjanju globalnega in lokalnega prehranskega sistema (Maye 2013). S tem jim odvzemajo moč in kredibilnost. Samoorganizirana prehranska omrežja so pomemben del boja za prehransko suverenost, ki vključuje zemljiške reforme, boje staroselcev, izmenjavo semen, prenose znanja, urbani metabolizem ipd. in se ukvarjajo s problematiko odtujevanja in razlaščenja. Četudi so si omenjeni družbeni boji z organizacijskega in funkcionalnega gledišča precej različni, lahko med njimi najdemo skupno referenčno točko, pojem, poznan pod terminom *protimoč*.

Po Graeberju je protimoč "zbirka družbenih institucij, postavljena v opozicijo do države in kapitala" (Graeber 2013, 25) in varuje "pred sistematičnimi oblikami politične ali ekonomske dominacije" (Graeber 2013, 32). Protimoč samoorganiziranih skupin lokalne prehranske oskrbe v Mariboru se v tem smislu kaže v drugačnih gospodarskih in političnih oblikah, ki jih omrežja s svojim delovanjem ohranjajo ali na novo vzpostavljajo ter jih lahko uvrščamo med solidarnostne ekonomije. Tako kot naj bi veljalo za protimoč, si prizadevajo tudi samoorganizirane skupine lokalne prehranske oskrbe oblikovati institucije "direktne demokracije, konsenza in posredovanja" (Graeber 2013, 33). Obravnava samoorganiziranih prehranskih omrežij v kontekstu protimoči družbenih bojev je za antropologijo zelo pomembna, če želijo antropolog_i nje v svojem znanstvenem ustvarjanju delovati kritično in angažirano.

Ko si sliko ogledam skozi lečo ribjega očesa, vidim povezavo med vsem tem otočjem samoorganiziranih omrežij. Če bi risala zemljevid, bi bile črte (vezi, poti) med otoki dveh barv: ena barva bi povezovala lokalna omrežja, druga pa bi povezovala omrežja, ki so si podobna ne le v skupni ideji o spremembi institucij, ampak se s podobnimi temami spoprijemajo na podoben način. Baloma, kar je pri tebi magija, je pri meni protimoč (Struc 2018), a ne izključujem dejstva, da si zadevo interpretiram popolnoma narobe. Nekateri mi oporekajo, še preden odprem usta.

Sklep

Sklenemo lahko, da je antropološko spremljanje pojava samoorganiziranih prehranskih omrežij uporabno tudi za artikulacijo drugih družbenih bojev, saj se njihove vsebine prepletajo in imajo podobne cilje in težnje k nujni spremembi – izstopu iz kapitalističnega sistema. Antropološko zapisovanje protimoči samoorganiziranih prehranskih omrežij je pomembno za vse tiste, ki se borijo (ali se bodo borili) proti nadvladi kapitala v vsakdanjem življenju, saj jih dejstvo o obstoju omrežij opogumlja in jim pritrjuje, da je samoorganizirano delovanje možno ter jim pomaga pri njihovem oblikovanju. Hkrati jih zapisani primeri opominjajo na pasti in ponujajo možne rešitve (iz tujih »napak« se je pogosto prikladneje učiti kot iz lastnih), kar pomeni, da lahko antropološko znanje uporabijo tako za izboljšanje svojega delovanja kot za širjenje informacij o lastnem obstoju in namenu. Antropološki popis mrežnostnih načel je uporaben tudi za oblikovanje novih družbenih rešitev, ki niso neposredno povezane s prehransko oskrbo. Nenazadnje pa bi lahko rekli, da antropologije z raziskavami oblikujemo antropološko kritiko moči v imenu tistih, ki nimajo moči, s čimer antropologija zavzema pomembno vlogo kritike svetovnega reda (Carithers 2005, 445).

Kot je zanimalo tebe, baloma Malinowski, tudi mene zanima, kako življenje drugih vpliva na človeka. Kako se dotika sveta okrog sebe, kaj žene člani ce samoorganiziranih omrežij. "Ljudje se ženejo za različnimi cilji, sledijo različnim vzgibom in hrepenijo po različnih oblikah sreče. V vsaki kulturi obstajajo institucije, v okviru katerih ljudje uresničujejo svoje življenjske interese, šege in navade, s pomočjo katerih uresničujejo svoja prizadevanja, kodeksi in moralna pravila, ki nagrajujejo vrline in kaznujejo napake. Če raziskujemo ... [vse to] brez subjektivne želje, da bi izvedeli, kaj te ljudi vodi skozi življenje ali kaj zanje pomeni sreča – po mojem mnenju tako spustimo iz rok največjo nagrado, ki bi jo lahko iztržili iz preučevanja človeka." (Malinowski 2017, 53)

Baloma Malinowski se dokončno razhudi. Očita mi nedoslednost in izgubo rdeče niti. Njegovo metodologijo bi morala primerjati s svojim načinom etnografskega dela, jaz pa sem začela razglabljati o podobnosti med kulo in samoorganiziranimi prehranskimi omrežji, v

to vključila še magijo, rezultat tega pa je eklektična pripoved. Ne, ne, oporekam. Ampak jaz sem ugotovila, kaj člane_ice samoorganiziranih (prehranskih) omrežij žene pri izvajanju njihovih dejavnosti: vzpostavljanje umirjenih in skrbnih medčloveških vezi ter negovanje njihovega širšega prostora. Baloma Malinowski zavzdihne in izpari v zraku, ko skoči z najvišje skakalnice nad praznim kopališčem.

Literatura:

- Biel, Robert: *Sustainable Food Systems: The Role of the City*. London: UCL Press, 2016.
- Burke, Brian J. in Shear, Boone: *Introduction: engaged scholarship for non-capitalist political ecologies*. *Journal of Political Ecology (Non-capitalist political ecologies)* 21/2014, 127–221.
- Carrithers, Michael: *Anthropology as a Moral Science of Possibilities*. *Current Anthropology* 46(3)/2005, 433–56.
- Carvalho de Rezende, Daniel: *Alternative Agri-food Networks: Convergences and Differences in the Evolution of Markets*. *Agroalimentaria* 19(37)/2013, 17–39.
- Corsi, Alessandro, Filippo Barbera, Egidio Dansero, Cristiana Peano, ur.: *Alternative Food Networks: An Interdisciplinary Assessment*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.
- D'Amico-Samuels, Deborah: *Undoing Fieldwork: Personal, Political, Theoretical and Methodological Implications*. *Decolonizing Anthropology: Moving Further Toward an Anthropology for Liberation*. Ur. Faye Harrison. Arlington: American Anthropology Association, 2010. 68–87.
- Dediščine mesta: *Praktični in teoretski posvet o kulturni dediščini Maribora*. Zbornik povzetkov. Maribor: Društvo Hiša!; Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2018.
- Douglas, Mary: *How Institutions Think*. London: Routledge, 1987.
- Graeber, David: *Fragmenti anarhistične antropologije*. Ljubljana: Založba /cf*, 2013.
- Graeber, David: *Dolg: prvih 5000 let dolžništva*. Ljubljana: Založba /cf*, 2014.
- Graeber, David: *Utopija pravil: O tehnologiji, neumnostih in skrivnih radostih birokracije*. Ljubljana: Beletrina, 2017.
- Grasseni, Cristina: *Beyond Alternative Food Networks: Italy's Solidarity Purchase Groups*. London, New Delhi, New York in Sidney: Bloomsbury, 2013.
- Grasseni, Cristina: *Family farmers between re-localisation and co-production*. *Anthropological Notebooks* 20(3)/2014a, 49–66.
- Grasseni, Cristina: *Food Activism in Italy as an Anthropology of Direct Democracy*. *Anthropological Journal of European Cultures* 23(1)/2014b, 77–98.
- Grasseni, Cristina: *Seeds of Trust: Italy's Gruppi di Acquisto Solidale (Solidarity Purchase Groups)*. *Journal of Political Ecology* 21/2014c, 178–92.
- Gregorčič, Marta: *Kadar skupnost odhaja v prihodnost, jara gospoda vrešči, da odhajajo v retardirano preteklost*. *Urbanost – 20 let kasneje*. Ur. B. Bugarič. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2010. 43–54.
- Gregorčič, Marta: *Potencia: Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba /cf*, 2011.
- Gregorčič, Marta: *Solidarnostne ekonomije: K reappropriaciji in emancipaciji*. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 46(271)/2018: 17–40.
- Harrison, Faye: *Ethnography as Politics*. *Decolonizing Anthropology: Moving Further Toward an Anthropology for Liberation*. Ur. Faye Harrison. Arlington: American Anthropology Association, 2010. 88–110.
- Harvey, David: *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. London in New York: Verso, 2012.
- Kohl, Karl-Heinz: *Introduction*. *The End of Anthropology*. Ur. H. Jebens in K. H. Kohl. Canon Pyon: Sean Kingston Publishing, 2011. 1–12.
- Lavrič, Miran in Naterer, Andrej: *Maribor v začetku 21. stoletja: družbeni profil mesta*. Maribor, Zagreb: Medna-

rodna založba Znanstvenoraziskovalnega inštituta dr. Franca Kovačiča, 2018. Dostopno na: <<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si/files/knjiga%20MARIBOR.pdf>> [6. 5. 2019].

Lefebvre, Henri: *Produkcija prostora*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2013.

Lisette, Josephides (ur.): *Knowledge and Ethics in Anthropology: Obligations and Requirements*. London in New York: Bloomsbury, 2015.

Malinowski, Bronislaw: *Argonavti zahodnega Pacifika*. Maribor: Aristej, 2017.

Maye, Damian: *Alternative Food Networks*. International Journal of Sociology of Agriculture and Food 20(3)/2013, 383–9.

Muršič, Rajko: *Engaged and Applied Anthropology: On Usefulness of Good Theory and Uselessness of Profit-making Scholarship*. Beyond Essentialisms: Challenges of Anthropology in the 21st Century: Book of Abstracts: International Conference on the Occasion of the 70th Anniversary of the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia, 25th to 27th November 2010. Ur. R. Pernačič, S. Klaus in U. Lipovec Čebren. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010. 50.

Muršič, Rajko: *Na trdna tla: Brezsrarni pregled samoniklih prizorišč in premislek nevladja mladinskega polja*. Tolmin: Ustanova nevladnih mladinskega polja Pohorski bataljon (UPB), 2012.

Nanda, Serena in Warms, Richard: *Cultural Anthropology*. Belmont: Thomson Wadsworth, 2007.

Pestotnik, Jure: *Prehranska samooskrba Republike Slovenije v okviru Evropske unije*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, 2014.

Plut, Dušan: *Geografske zasnove sonaravnega razvoja in samooskrbe Slovenije*. Dela 41/2014, 5–40.

Podvršič, Ana: *Evroobmočje in periferizacija slovenskega gospodarstva*. (Ne)dostojno delo: prekarizacija standardnega in nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji. Ur. M. Stanojević in S. Furlan. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2018. 27–51.

Sanford, Victoria in Angel-Ajani, Asale (ur.): *Engaged Observer: Anthropology, Advocacy, and Activism*. New Brunswick, New York, London: Rutgers University Press, 2006.

Santos, Bonaventura de Sousa: *From the Postmodern to the Postcolonial – and Beyond Both*. Decolonizing European Sociology: Transdisciplinary Approaches. Ur. E. Gutiérrez Rodríguez idr. Farnham, Burlington: Ashgate, 2010. 225–42.

Santos, Bonaventura de Sousa: *Epistemologies of the South: Justice against Epistemicide*. London in New York: Routledge, 2016.

Scheper-Hughes, Nancy: *The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology*. Current Anthropology 36(3)/1995, 409–440.

Simonič, Peter: *Alter Political Economy*. Anthropological Perspectives of Solidarity and Reciprocity. Ur. P. Simonič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019. 9–18.

Simonič, Peter: *Dialektika mariborskih stanovanjskih kooperativ*. Maribor in Mariborčani. Ur. Maja Godina Golija. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015. 229–245.

Struc, Nežka: *Zadruga v Mariboru: Kdaj je protimoč dovolj močna?* Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 46(271)/2018, 222–35.

Vovk Korže, Ana: *Naučimo se biti samooskrbni*. Didakta 22(161)/2013, 15–18.

Povzetek

Na podlagi zbranega etnografskega gradiva o samoorganiziranih urbanih omrežjih prehranske oskrbe v Mariboru med leti 2016 in 2019 so v članku prikazani primeri praks, ki lahko vplivajo na prepoznavanje in artikuliranje moči samoorganiziranih omrežij. Le-ta se vzpostavljajo zavoljo izboljševanja vsakdanjega načina življenja ljudi in boja proti prekarnosti, nadvladi ter zatiranju. V članku so podani razmisleki o antropološkem spremlja-

nju prehranske oskrbe, besedilo pa temelji na predpostavki, da so samoorganizirana omrežja eden izmed zelo močnih blažilnikov prekarizacije oziroma da lahko pripomorejo k spremembam trenutnega družbenega sistema.

Avtorica članka ugotavlja, da je mnogo samoorganiziranih omrežij v Mariboru med seboj povezanih, ne glede na fokus njihovega delovanja (podjetništvo, kulturna produkcija, prehranska oskrba ...) ter da jim medsebojna pomoč pride prav pri razreševanju problematik osebnega ali skupnostnega boja za preživetje. V sklopu te ugotovitve je samoorganizirana omrežja začela obravnavati kot samostojna in hkrati povezana otočja. Ob tem je začela primerjati svoje raziskovanje ter principe etnografskega dela, ki jih je pred skoraj sto leti ustoličil Bronisław Malinowski na podlagi dolgotrajne etnografske raziskave na Trobriandih. Rezultat primerjave je imaginarni dialog z duhom (balomo) Malinowskega na Mariborskem otoku.

Summary

Based on collected ethnographic materials relating to self-organized urban food supply networks in Maribor from 2016 to 2019, this article describes some cases of practices that can influence the visibility and articulation of power of self-organized networks. These networks are established in order to improve people's daily lives and to combat precariousness, domination and oppression. The article presents reflections on anthropological observation of food supply, and is based on the assumption that self-organized networks can be a very powerful buffer for precarization and contribute to bringing changes to the current social system.

The author observes that many self-organized networks in Maribor are interconnected, regardless of the focus of their activities (entrepreneurship, cultural production, food supply, etc.), and that mutual assistance occurs in solving problems relating to personal or community struggles for survival. In the context of these findings, she began to treat self-organized networks as separate yet connected islands. In doing so, she began to compare her research and the principles of ethnographic work that had been established almost a hundred years ago by Bronisław Malinowski, based on a long-lasting ethnographic study of the Trobriands. The result of the comparison is an imaginary dialogue with the spirit (baloma) of Malinowski on Maribor Island.

Ključne besede:

samoorganizirana omrežja urbane prehranske oskrbe, Maribor, etnografija, Malinowski

Key words:

self-organized alternative urban food networks, Maribor, ethnography, Malinowski

Prevzete besede iz domačinskih jezikov

Ob prevajanju in lektoriranju *Argonavtov zahodnega Pacifika*

Piše *Emica Antončič*

Ker je bil neposredna spodbuda za temo te številke Dialogov izid slovenskega prevoda *Argonavtov zahodnega Pacifika*, bom tokratni Jezikovni kot posvetila številnim jezikovnim zankam, ki smo jih v Založbi Aristej morali reševati ob prevodu tega magistralnega dela. Besedilo, ki v knjigi, izdani v zbirki Dialogi leta 2017, obsega več kot 530 strani, so iz angleščine v slovenščino prevedle prevajalke Nives Sulič Dular (predgovor, uvod, 1.–5. poglavje), Kaja Kosmač (6.–10. poglavje) in Nežka Struc (11.–22. poglavje). Prevajalke so ves čas sodelovale z urednikom Rajkom Muršičem in mano kot lektorico, ki sem opravila tudi zadnjo redakcijo besedila.

Delitev prevoda na več prevajalk je bila zaradi obsežnosti besedila in rokov, ki so nam bili na voljo, nujna, posledica pa je bila seveda, da smo se ves čas morali usklajevati glede tega, kako bomo prevajali posamezne izraze. Zato je celotna ekipa petih ljudi ves čas sodelovala. Rešitve za nekatere občne domačinske izraze smo med delom puščali odrpte, dokler v kasnejših poglavjih, ki ta dela ali predmete natančneje opišejo, nismo našli prave rešitve. Tipičen primer so bili »lime pots«, pri čemer lahko angleški »lime« pomeni lipo, limonovec, limeto ali apno. Srbski prevod *Argonavtov zahodnega Pacifika* iz leta 1979, ki so ga pri nas brale vse starejše in srednje generacije etnologov in antropologov, je na primer to besedno zvezo prevajal z »lonac od lipovine«, čeprav gre za posode iz ebenovine, namenjene shranjevanju apna, ki so ga domačini mdr. uporabljali za žvečenje betla. Torej smo »lime pot« prevajali z »lonec (posoda) za apno«. Nekatere opise tehnoloških opravil pri domačinih je bilo zelo težko rekonstruirati oz. si jih predstavljati, tako da so jih prevajalke lahko ustrezno prevedle (npr. izdelavo čolnov), pri čemer sem sama, ko sem za kontrolo uporabljala srbski prevod (v pomoč mi je bil npr. pri preverjanju slovenskih imen za nekatere školjke), opazila, da je ta nekatere dele izvirnega besedila enostavno izpustil. S temi omembami želim poudariti, da je bilo to delo zaradi nam – geografsko in časovno – zelo oddaljenih življenjskih praks zelo zahteven prevajalski podvig, da smo se pri prevodu res zelo potrudili in da so vse tri prevajalke opravile ogromno in odlično delo, čeprav seveda nobeno besedilo ni nikoli popolno in povsem brez napak.

Terminološke zagate (npr. kako prevajati termin *native*) je v kratki spremni besedi v knjigi opisal urednik, sama sem na kratko dodala lektorske opombe, tu pa bom zdaj podala širšo razlago, da bi naše rešitve bile s tem v sežeti obliki na razpolago drugim prevajalcem, urednikom in lektorjem, ki se ukvarjajo s prevajanjem antropoloških del. Dosedanja praksa namreč kaže, da večina prevodov, ki so jih izdale slovenske humanistične založbe, lastna in občna imena iz domačinskih jezikov in imena prvobitnih in domačinskih ljudstev ponavadi enostavno povzame po angleščini oz. jih pusti v citatni obliki, kljub temu da so pravila Slovenskega pravopisa glede tega jasna. V nadaljevanju bom navedla nekaj takih primerov, vzeti iz temeljnega učbenika antropologije za študente družboslovja na 1. stopnji – John Monaghan, Peter Just: *Socialna in kulturna antropologija. Zelo kratek uvod*. Založba Krtina, Ljubljana 2008. Označevala jih bom s SKA.

Besedje iz domačinskih jezikov, s katerim smo se srečevali, lahko razdelimo na več skupin in podskupin:

1. Občna imena

Po Slovenskem pravopisu občna imena iz tujih jezikov pri prevzemanju v slovenščino podomačujemo v izgovoru (izgovarjamo jih z najbližjimi glasovi zborne slovenščine) in oblikoslovju (jih pregibamo).

V pisavi pa ločimo popolno slovenjenje (izposojenke, npr. kultura) ali delno slovenjenje (tujke, npr. jazz). Večino prevzetih občnih besed domačimo tudi pisno, če jih prečrkujemo iz nelatiničnih pisav ali ideogramov (npr. ruska *trojka*, japonski *suši*).

Naša temeljna odločitev je bila, da občne besede iz domačinskih jezikov domačimo tudi pisno. Domačinske jezike, torej jezike prvobitnih ljudstev, ki povečini nikoli niso bili zapisani in nimajo svojih slovnici in slovarjev, mnogi pa so tudi že izumrli, obravnavamo torej na enak način kot jezike z nelatiničnimi pisavami: občne besede transkribiramo (prečrkujemo) s slovenskimi črkami za najbližje slovenske glasove. Če ne poznamo izvornega izgovora, je to lahko tudi težavna naloga, saj nam je ponavadi na razpolago samo drugoten (večinoma angleški) zapis. Če nimamo drugega vira, moramo pač izhajati iz tega. V Založbi Aristej smo si izkušnje s tem nabirali že pri prevajanju *Vzorcev kulture* Ruth Benedict (2008), kjer smo še nekoliko omahovali, osnovne smernice pa smo utrdili pri prevodu *Majhnih krajev, velikih tem* Thomasa Hyllanda Eriksena (2009). Te smo v principu uskladili s Slovenskim pravopisom ali pa oblikovali po analogiji s tradicijo prevzemanja pri sorodnem besedišču. Ta tradicija pisnega podomačevanja tako za občna imena kot za lastna (npr. imena ljudstev) sega v slovenščini vse do Friderika Ireneja Barage oz. zapisov o njem, prevodov J. F. Coopra in Karla Maya (Otava, Očipveja; Mohikanec; Apač, tomo-havk).

Tako smo se že v *Vzorcih kulture* pri zapisu poimenovanja za ceremonialno pojedino pri severnoameriških Indijancih odločili za *potlač* (medtem ko SKA prepisuje angleški zapis *potlatch*).

Malinowski nam je v *Argonavtih zahodnega Pacifika* pisno podomačevanje močno olajšal, ker je na koncu svojega predgovora – kot dialektologov sin – dodal to *Fonetično opombo*:

V tej knjigi so domača imena in besede napisane v skladu s preprostimi pravili, ki sta jih priporočila Kraljevo geografsko društvo in Kraljevi antropološki inštitut. To pomeni, da se samoglasniki izgovarjajo tako kot v italijanskem jeziku, soglasniki pa kot v angleškem. Tak pravopis dovolj dobro ustreza glasovom v novogvinejskih malezijskih jezikih. Opuščaj med dvema soglasnikoma označuje, da ju je potrebno izgovarjati posebej in ne združena v dvo-glasnik. Naglas je skoraj zmeraj na predzadnjem zlogu, le redko na zlogu pred predzadnjim. Vsi zlogi morajo biti izgovorjeni jasno in razločno.

Tako so naši zapisi samoglasnikov ostali nespremenjeni, samo angleška y in w smo zamenjali z j in v. Te besede smo potem prevzemali tudi oblikoslovno, torej smo jim določili spol glede na končnico v slovenščini, kar sicer v slovenščini že počnemo z vsemi angleškimi besedami, ne glede na to, ali jih pisno podomačujemo ali pa smo zapis ohranili v citatni obliki: rock-a, mainstream-a, ofsajd-a, sendvič-a ... Vajgu'a, ki je v domačinskem jeziku poimenovanje za dragocenost(i), ki se menjuje(jo) v znameniti kuli, je torej ob prenosu v slovenski prevod ženskega spola in se sklanja po 1. ženski sklanjatvi, npr. imeti *vajgu'o*. Poimenovanje za čarovnico *mulukvausi* se sklanja po 3. ženski sklanjatvi, se pravi brez premene končnic oziroma s končnico Ø, npr. videti *mulukvausi*.

Toda v tem prevodu nismo *kule* samo sklanjali, ampak smo iz nje naredili besedno družino: pridevnik *kulin* in glagol *kulati* (*opravljati kulo*).

Poglejmo še nekaj drugih primerov občnih imen iz domačinskih jezikov:

ANGLEŠKI ZAPIS	POMEN	PODOMAČEN ZAPIS IN SKLANJATEV
toliwaga	gospodar kanuja	tolivaga -e <i>ali</i> -a
raybwag	džungla	rajbvag -a
uwaga	plačilo	uvaga -e
mwali	zapestnica	mvali -ja
wayuga	ovijalka	vajuga -e
waga	čoln, kanu	vaga -e
mwasila	kulina magija	mvasila -e
jotile	povračilno darilo	jotile -a
uwalaku	odprava	uvalaku -ja
pwata'i	zbirnik za hrano	pvata'i -ja

2. Lastna imena

Slovenski pravopis obravnava ločeno več skupin lastnih imen. Pri *Argonavtih zahodnega Pacifika* smo se srečevali predvsem z **osebnimi** in **zemljepisnimi imeni**.

Pri v slovenščino prevzetih **osebnih** imenih njihovo pisno podobo načeloma ohranjamo (npr. Charles), razen če izhajajo iz nelatiničnih ali ideografskih pisav (Ši Džinping). Pri *Argonavtih* smo se srečali z dvema vrstama osebnih imen: posameznih domačinov (ki smo jih obravnavali po principu za nelatinične pisave in jih domačili (npr. ime poglavarja *To'udavada* za *To'udawada* ali ime mitološkega junaka *Kasabvajbvajrete* za *Kasabwaybwayreta*), in redka imena tujcev, predvsem trgovcev in misijonarjev, ki se jim Malinowski zahvaljuje za pomoč, ki jih nismo domačili.

Slovenski pravopis tudi določa, da podomačujemo »imena plemen in imena ljudstev«, kot so že zgoraj omenjeni Apači, Mohikanci, Očipvejci. Torej ne pišemo *Zuñi*, *Kwakiutli* (kot v SKA), ampak *Zunji* in *Kvakiutli* (kot v *Vzorcih kulture*) ali celo *Kvakijutli*.

Zemljepisna imena načeloma obravnavamo enako kot osebna, pri čemer Slovenski pravopis posebej obravnava večbesedna imena, ki jih lahko v celoti prevajamo (Združene države Amerike) ali prevajamo samo njihov občni del (Eifflov stolp) ali pa jih ne prevajamo (Mariahilfer Straže). Zemljepisna imena, ki jih je zapisal Malinowski so deloma še domačinska (npr. otok Luba) ali pa že kolonizatorska (npr. otok Fergusson), kar bi bilo nemogoče dosledno razlikovati. Še danes je to področje skoraj nepopisan list tudi na Googlovih zemljevidih. Zato zemljepisnih imen v zapisu nismo domačili, razen dveh eksonimov, ki ju v slovenščini že imamo: Papuanska Nova Gvineja in Salomonovi otoki.

Sveda pa tudi ta zemljepisna imena pregiblujemo oz. oblikoslovno podomačujemo in prevajamo njihove občne dele. V *Argonavtih* prevladujejo imena otokov, ki imajo ob občnem imenu (otok, otočje, arhipelag) lahko lastno ime kot levi ali desni prilastek po vzorcu: Blejski otok, Shetlandsko otočje, Baleari, otok Krk. Ob prevajanju iz angleščine se

torej ne smemo bati teh imen pregibati (primer iz SKA: *otoki Trobriand*), zato raje: *Trobriandski otok*, *Trobriandsko otočje* ali *Trobriandi*; *Amphletti* ali *Amphlettsko otočje*.

Imena prebivalcev, izpeljana iz zemljepisnih imen (tudi če ta niso podomačena) v slovenščini tudi oblikoslovno podomačujemo, torej smo to naredili tudi pri nam povsem neznanih imenih: Trobriandec, Kiriwinčan, Kitavec, Amphlettanec Pri tem smo posebej pazili, da nas ni zavedel angleški način tvorbe (kar se nam je zgodilo pri *Vzorcih kulture*): otok *Dobu* (*Dobu Island*), prebivalci *Dobuanci* (ang. *Dobuans*), pridevnik *dobuanski* (ang. *Dobuan*), ampak smo se držali slovenske tvorbe: otok *Dobu*, prebivalci *Dobujci*, pridevnik *dobujski*.

Iz zemljepisnih imen pa se izpeljejo tudi **občna**, kot so imena jezikov, ki pa so tudi pisno podomačena (npr. španščina, norveščina), torej: *dobujsčina*, *amfletanščina*, *kirivinščina*.

Poglejmo nekaj takšnih kombinacij:

ZEMPLJEPISNO IME	PRIDEVNIK	PREBIVALEC/-KA	JEZIK
Amphletti, Amphlettsko otočje	amphlettski	Amphlettanec, Amphlettanka	amfletanščina
Dobu (otok)	dobujski	Dobujec, Dobujka	dobujsčina
Kiriwina (otok)	kiriwinski	Kiriwinčan, Kiriwinčanka	kirivinščina
Trobriandski otoki, Trobriandi, Trobriandsko otočje	trobriandski	Trobriandec, Trobriandka	trobriandsčina

Slovenščina v vsakem položaju kaže svojo sposobnost sprejemati in svojemu sistemu prilagajati vse prevzete besede, tudi iz najbolj eksotičnih jezikov, zato ni nobenega razloga, da bi se kot pijanci plota držali nepregibnih besed po angleškem vzorcu.

K temu naj na koncu dodam še nekaj predlogov in opomb. Gomoljasto zelenjavo *jam* (ang. *yam*), ki je bila med raziskavo Malinowskega glavna hrana domačinov na Melanezijskih otočjih, bi veljalo dodati na Fran, geslu *prevesa* pa dodati pomen, ki ga poznajo graditelji čolnov, tj. del kanuja, namenjen uravnoteženju. Malinowski poleg ogrlic omenja še dve vrsti nakita za roke, ki so ju bodisi domačini spleтали ali pa izdelovali iz školjk: *bracelet*, kar je *zapestnica*, in pa *armlet*, ki se nosi na nadlahti in slovenščina zanj ni razvila posebnega izraza oz. ne poznamo po analogiji z zapestnico izraza *nadlahtnica/nadlaktnica* za nakit. Tako zapestnica kot nadlahtnica sta tudi imeni kosti, zato smo pri prevajanju zaradi nedvoumnosti za poimenovanje tega nakita izbrali raje *nadlahtni obroč*. Morda pa bo slovenščina, če bodo *nadlahtni obroči* kdaj prišli v modo, *nadlahtnici* dodala še pomen »nakit«.

KULTURNA DIAGNOZA

K N J I G A

Veronika Šoster

**Trubadur, ki nikoli ni
zares zapustil lagerja**

Aleksander Kulisiewicz (ur. Jani Kovačič)
Orfej iz pekla: lagerske pesmi
Aleksandra Kulisiewiczza

ZKP RTV Slovenija | Ljubljana 2020

Aleksander Kulisiewicz (1918–1982) je bil več kot pet let zaprt v koncentracijskem taborišču Sachsenhausen pri Berlinu, njegova zapuščina pa sega daleč preko njegovih lastnih ambicij. Postal je namreč živi arhiv, zapomnjevalec melodij in besedil, s tem pa tudi mnogih osebnih zgodb ljudi, ki so bili pogubljeni v taboriščih. Glasba ga je navduševala že od otroštva, od sedmega leta je igral violino, kmalu se je pridružil tudi romskemu ansamblu, a ga je doletela nesreča, zato ni več mogel igrati violine, še govoril je jecljaje. Romunski hipnotizer ga je pozdravil tako, da mu je zapovedal, naj se vse nauči ponavljati na glas in na pamet, kar je postala osnova za njegovo kasnejše poslanstvo. V Sachsenhausnu je najprej postal lagerski trubadur oziroma

Lagersänger, ključen preobrat pa pomeni njegovo srečanje z znamenitim judovsko-poljskim skladateljem Martinom Rozenbergom, ki je po tem, ko je ugotovil, da ga bodo skupaj z zborom poslali v Auschwitz-Birkenau, zložil Judovsko posmrtnico. Ta pesem je Kulisiewiczza najbolj zaznamovala in od takrat dalje je postal zbiratelj taboriščnih pesmi. Osvobodijo ga leta 1945 med pohodom smrti, med prebolevanjem tuberkuloze je medicinskim sestram vročično narekoval več kot sedemsto (!) strani materiala. Bolezen je preživel, a kot je sam dejal, »ni nikoli zapustil taborišča«. Ta fascinantna osebnost, brez katere bi

bila izgubljena cela zbirnica glasbe, ki je taboriščnike ohranjala pri življenju in jim dajala vsaj občutek za možnost upora, nam je s pomočjo kantavtorja Janija Kovačiča zdaj dostopna tudi v slovenščini, pa ne samo s prevodi, ampak tudi z

njegovimi uglasbitvami kar 23 pesmi iz Kulisiewiczzeve zapuščine, ki so posnete na priloženi zgoščenki.

Knjigo *Orfej iz pekla*, ki je posvečena brezimnim žrtvam vojn, je najboljše doživetje simultano, saj je branje tekstov med poslušanjem Kovačičevih čustvenih in vrhunskih interpretacij prav posebno, boleče izkustvo. Kovačič je popoln za tak

projekt, saj je že sicer prepoznaven po aktualnih in družbenokritičnih tekstih, obenem pa premore dobro mero obešenjaškega humorja, ki odgovarja satirični in uporniški naravi lagerskih pesmi. Da se kaj takega ne sme več ponoviti in da na ta grozodejstva ne smemo nikoli pozabiti, opominja tudi grafika bodeče žice, ki nas spremlja skozi vse strani knjige. Knjiga je zastavljena dvojezično (slovensko in angleško) in zelo premišljeno, saj same pesmi postavlja v širši kontekst. Trem uvodnim nagovorom, ki so jih prispevali sodelujoči pri nastanku knjige: Jani Kovačič, dr. Oto Luthar (direktor ZRC SAZU) in mag Simona Moličnik (urednica uredništva za glasbo, Prvi program radia Slovenija), sledi še stvarni uvod. Sestavljen je iz Kovačičeve utemeljitve izbora, Kulisiewiczzeve biografije in kratkega prispevka, v katerem izvemo, da je imela glasba v taboriščih nekako dvojno naravo; po eni strani je služila kot tolažba in upor, po drugi strani pa je bila prisila, saj so morali uradni lagerski orkestri zabavati naciste, ki so zapornike zasmehovali in podcenjevali. Ravno zato se je v pesmi, ki so jih peli zase, na skrivaj, in ki jih je Kulisiewicz ohranil, prelilo toliko satire, neizprosnega humorja in ironije.

Osrednji del knjige sestavljajo izbrane pesmi, pohvalno je, da ne gre samo za besedila, ampak tudi tu ponovno za premišljen zaris konteksta. Vsaka pesem ima pod naslovom pripisano, od kod prihaja njen napev (npr. ruska ljudska, poljska ljudska, predelava), kdo je avtor besedila in kdo avtor prevoda. Velikokrat je izvor napeva ali besedila neznan ali pa se pod

njiju podpisuje Kulisiewicz sam, ob tem se zavemo, kako veliko zgodb je v taboriščih za vedno izginilo, in tudi to, kako veliko in pomembno nalogo si je zadal. Pesmi so jezikovno zelo žive, polne verzov v različnih jezikih, kar kaže na veliko narodno raznolikost taboriščnikov, pa tudi polne »lagerskih« besed in poimenovanj, kar priča o tem, da so nastale med ljudmi, iz izkušnje, ne umetno. Vsaki pesmi sledi tudi informativen odstavek o kontekstu nastanka ali »uporabe« posamezne pesmi.

Ko poleg pesmi o delu, umiranju, žalovanju in uporništvu preberemo še razlage, se še bolj zavemo, da gre za izjemno trpke osebne zgodbe navadnih ljudi, ki so se znašli v najstrašnejši situaciji. Pod pesmijo *Hekatomba 1941* recimo izvemo, da jo je napisal sedemnajstletni ruski avtomehanik, ko se je začel zavedati, da ga čaka kremacija. Ob pesmi *Deset milijonov* izvemo, da je šlo za uporniško pesem, ki je bila konec leta 1944 napisana kot himna koncentracijskih taborišč in se je po nekih neznanih kanalih nezadržno širila, čeprav je bila seveda prepovedana. Najbolj pretresljiva pesem v zbirki (in verjetno tudi kadarkoli) pa je *Uspavanka za sinka v krematoriju*, ki jo je mlad poljski urar zložil, ko je čez noč ostal v krematoriju ob trupelcu svojega pravkar ubitega triletnega sinka. In čeprav Kovačič nekje zapiše, da se za male ljudi zgodovina ne meni, to ni čisto res; res je v kolesju zdrobila ogromno nedolžnih duš, a dala nam je tudi Kulisiewiczza in to srce parajočo knjigo, ki bo postala eden izmed najbolj prepričljivih in povednih živih spomenikov grozot, ki se ne smejo nikoli več ponoviti.

K N J I G A

Sara Špelec

**Pesniški prvenec
Toma Vebra**

Tom Veber

Točka prelomaKD Mariborska literarna družba | Maribor
2019

V pesniškem prvencu Toma Vebra (urejanje in spremna beseda: Marjan Pungartnik) se bralec znajde na treh različnih pesniških razpotjih: prvo je pot do zorenja in samospoznanja z odvečnimi Drugimi in nenadomestljivim lirskim subjektom, drugo je trnova pot najrazličnejših Drugih, med katere se poslej prišteva tudi v svoj (in njihov) prav zaverovani mladi pesnik, tretje pa harmonično zlitje intimnega in zunanjega sveta, v katerem lahko zaživi tudi bolj ali manj srečna dvojina. Zbirka je plod skrbnega uredniškega dela in tenkočutnosti avtorja, čigar največja izrazna moč je ubeseditev pretakanja tišine, ki se v angažirani sredici navidezno prelomi, a se v zadnjem razdelku vsi konci združijo v smiselno in zaokroženo pesniško celoto. Povečini kratke pesmi so napisane v prostem verzu, pesnik pa se posrečeno poigrava tudi z besedami drugih avtorjev – od Srečka Kosovela do Vlada Kreslina –, ki bodisi uvajajo bodisi dopolnjujejo oziroma utrjujejo njegov miselni svet. Bralca omreži predvsem prvo in tretje lirično raz-

potje, kjer je pesniška govorica najbolj pristna, nedomišljava in dovolj samosvoja, da bo s tišino preglasila rjovenje ranjenega časa.

Zbirko odpre kratka pesem o dvojini, skozi katero se »pretaka tišina«, čemur na vsebinski in simbolni ravni pritrjujejo verzi Urše Majcen – prve Druge na pesnikovi poti. Pred bralcem se že uvodoma razgrne dihotomija drugosti stvarnega zunanjega sveta, ki ruši pesnikovo notranje ravnovesje, in Drugosti pesnikovega intimnega sveta, v katero se od zunaj in znotraj tihotapijo bolj ali manj (ne)zaželeni Drugi. Kljub prevladujoči homoerotiki ci-

kel o sreči razumem predvsem kot svet intime, povezane s kakršnokoli dvojino, in ne kot poudarjanje, favoriziranje ali popiede-staljenje določenega erotičnega odnosa,

kajti – kot pravi eden najlepših verzov v zbirki – »sreča sva jaz in ti« /.../, »ko je sonce/iste barve/kot tvoje ustnice«. Tudi »mali pizduni« niso nujno zgolj predstavniki gejevske skupnosti, temveč jih je mogoče razumeti kot sinonim za odrinjene, nebojlene ljudi, ki si »v banji ližejo rane«, zaradi česar dobi homoerotičnost univerzalnejše in še privlačnejše okvire. Naslednje dejanje prvega razdelka napove pesem z naslovom Mehčanje, kjer avtor odločno stopi na stran intime, natančneje na stran »boja z jesenskimi jutri«, pomembnejšimi od »križišča ostrih časov«, nad katerimi bdi državni aparat. A čeprav o prihodnosti ne smemo razmišljati pod prisilo takšnih in drugačnih mehanizmov, tudi intima (ali

celo umetniško izražanje) ne ponuja odrešilne bilke in je lahko utesnjujoča, celo tako, da v pesmi ni prostora za pesnika, še več: »tudi zate bralec ga ni dovolj«, slednjega je potemtakem mogoče razumeti kot vdor motečega Drugega v pesnikovo intimo, dvojina pa se zaradi takšnih in drugačnih Drugih v okolici skrha oziroma »zbledi v megli« pod neznosno svetlobo uličnih svetilk. Lirski subjekt motijo »majhne konstante časovnosti«, ki trkajo »ob zatišje uma«, čemur sledijo tihi kriki raznolike dvojine: od »v nasmeih razpote gnjene« lirične dvojine do mesene, krhke in prelomljene, katere rdeča nit je vedno znova iskanje samega sebe, »zmečkanega v košu za smeti« in prelomljenega »na prštevila/globlje/kot lahko seže svetloba«.

Glasnejši del zbirke – s predhodnim občutjem nedokončanosti dvojine in intime – uvedejo verzi Maje Milošević. Nedokončanost tako na vsebinski kot slogovni ravni nadomestijo (dokončne) sodbe o položaju umetnosti in posameznikov na robu; pretakanje tišine, sinonim za pesnikovo iskanje skupnega in univerzalnega, prvokrat prelomi (jezno) obračunavanje z različnimi predsodki, ki jih avtor, če uporabim njegovo primero iz pesmi Irski fantje, »prav po moško zmečka«, pri čemer tu in tam umanjka subtilnost iz prvega dela zbirke, zato postane pesniški glas manj prepričljiv. Morda tudi zato, ker se z Drugimi poenotena pesniška govorica ne zmore osamosvojiti in si v njihovi (lastni) senci izboriti sončne lege. Kakorkoli že: s klicaji oborožene zaključke bi bilo ponekod treba preoblikovati, jih nadomestiti s piko ali celo izpustiti, ker pesniško misel preveč obtežijo z moralizmom, jezo (npr. »A tako pač je, če si oportunist!«, »Ti lahko

spregovoriš!«, »Pa vsaj smo vsi isti!«) in ne prepuščajo blagodejne ironije ali hudomušnosti, ki sta navidez manj učinkovito, toda v boju proti nestrpnosti veliko bolj smrtonosno orožje. Prej lep, slogovno dovršen jezik se približa vsakdanjemu pogovornemu jeziku, o čemer priča ponavljanje besed in besednih zvez ter tu in tam »pačeslovje«, se pravi raba jezikovnega mašila našega časa »pač«, popreproščenje pa je, s prozornimi zaključki, retoričnimi vprašanji in že ničkolikokrat premletimi, včasih poenostavljenimi trditvami (»Hranim se s pohvalami, pozitivnimi kritikami in z občudovanjem«, »Moje delo postane dobro le ob vrednotenju drugih«), razvidno tudi na vsebinski ravni. A to nikakor ne pomeni, da omenjeni pesniški prelom ni dobrodošel in niti malo svež – veliko je posrečenih domislic in prispodob, ki ne ostanejo zgolj na površini in zarežejo v globino, npr. »Tako kot kitajskim čivavam/so nam v otroštvu prirezali jezike«, »med kotičkom naših ust stiskamo/rezilo«, »edino, kar zares moramo v tem življenju, je,/da zamenjamo svoje telo/po izteku roka trajanja« in, ne nazadnje: »Pesem se piše že en dan prej/doma/med pakiranjem,/ko ugotoviš, da tvoj kovček za pet centimetrov/presega mere ročne prtljage./Pesem se piše na letalu/med ljudmi, ki si jih komaj spoznal/in upaš, da njihov obraz ne bo zadnje/kar boš videl v lajfu.«

In res ne bo. Sledi namreč še zadnji del zbirke, ki ga uvede znameniti Babačičev »vsak otrok je lep, ko se rodi« – napoved rojstva drugačne, subtilnejše Tomopetike. Tukaj si drugost in Drugost več nista ne drugi ne tuji, temveč se zlijeta v upanje na boljše, mirnejše življenje, rekoč: »Nekoga dne bom zrel,/nebo bo jasno/in živ-

ljenje mirno.« Dvosvetje drugosti in Drugosti je dozorelo in preraslo v sobivanje, v katerem »lahko prehodiš Camino de Santiago de Compostela,/napišeš knjigo o tem/zasadiš nasad oljk/postaneš vinar/preplavaš Nil/prebeliš svojo notranjost /.../ položiš vse tipe v Tiffanyju/moliš veliko moliš/ali pa dihaš in pišeš.« Glas dobijo tudi stvari, ki jih pesnik ponotranji in se z njimi poistoveti, zato spregovori celo pulover: »Naenkrat nisem bil več samo zlat,/namerno si me posvinjal/s paradižnikovo juho/pudrom in spermo«. Če se v prvem delu zbirke pesnik upira epigonstvu in malikovanju pesniških velikarov, se jim v zadnjem delu pokloni z verzom: »Rad bi pisal kot veliki mojstri Wilde, Cankar, Baudelaire«; tudi ritem in rima mu več nista na poti, kar priča o zlitju tradicije s sodobnejšim pesniškim izrazom, ki ju, nič čudnega, zaokroži Kreslinov verz. Sledi združitev nežnosti in strasti v erotični pesmi: »Srkam zelen čaj z riževim mlekom/in kadim tvoje cigarete/zebe me/še zmeraj/me nekoliko ščemi anus/po fuk ročkah/se mi poznajo/modrice«, zdru-

žitev bolečine in sprijaznenosti, katerih kulminacija je zaključni verz: »In naučeno vztrajava,/do konca«; pesnik (dokončno) preseneti s ponotranjenjem Drugosti, predrugečene v eno in edino (ali Prvo): »Rad bi bil ljubezen.« Šele v svetu ljubezni lahko pesnik »spokojno drsi vase« in si v kožo vtira »solze marjetic«, ki mu v spomin prikličejo ljubega »brez podočnjakov/in sivih senc«, preden gre, pa bi se rad »nasmehnil vsem svojim pizdunom, kurbam in zadetkom /.../ter s pokovko v roki opazoval poslednji zahod svojega življenja«. V zaključnih pesmih zapiše: »Še zmeraj verjamem/v dobro/v pravico do življenja«, zasluti pa tudi čas za preobrazbo »v gozdne lišaje zemeljskega cesarstva« in »svetinje onostranstva«. Na koncu svoje zlitje z D(d)rugostjo in vsemogočimi D(d)rugimi ubesedi z glasom Drugega, natančneje s sestavljanko pesmi Robija Simoniška, ki Vebra dokončno udomači v času in prostoru. Vhodna vrata bo zaklenil, še »preden bo noč dosegla živo mejo«, za katero se počasi, a vztrajno (ponovno) tihotapi pretakanje tišine ...

K N J I G A

Matic Majcen

Udarec v Ahilovo tetivo levice

Roger Scruton

**Zablode, prevare, hujskaštva: misleci
nove levice**

Družina | Ljubljana 2019

Slovenski knjižni trg je na področju družbenokritične misli še vedno precej neuravnotežen, saj večina založb še vedno skrbi, da so bralci založeni predvsem z literaturo, ki se po svojih vrednotah in stališčih jasno uvršča na levi ideološki pol. Prav zato je nadvse zanimivo odpreti kakšnega izmed redkih odmevnejših primerkov, ki ga ponuja nasprotna stran, ki se v naši (post)tranzicijski realnosti še vedno vzpostavlja na noge in nasploh redko ponudi zares kakovostne monografije s področja družboslovja. Založba *Družina* je lani izdala knjigo britanskega avtorja Rogerja Scrutona, ki je nato pri 75 letih preminil prav na začetku leta 2020. Več največjih britanskih medijev je njegovo zadnje slovo pospremlilo z navedbo, da je bil Scruton „največji konservativec naše dobe“ in dejansko to oznako vsaj v smislu njegove pripadnosti politični desnici potrjuje tudi njegovo pisanje. Scruton je bil sicer sila vsestranski avtor, ki je med svojo poklicno potjo napisal več kot 50 knjig in je z njimi posegal na področje ar-

hitekture, vinarstva, lova, klasične glasbe, prava, kritične misli ter proze. Kot v spremni besedi poudarja Aljoša Kravanja, se je Scruton za konservativca prvič deklariral „v času, ko je akademska srenja ta izraz uporabljala izključno kot psovko, namreč v dobi vlade Margaret Thatcher“. Vseeno pa sam še zdaleč ni bil odkrit zagovornik kontroverzne premierke, temveč je kot urednik konservativne revije *The Salisbury Review* političarko kritiziral z vidika njene lastne politično-ideološke pozicije, kar ga že v izhodišču naredi za sila zanimivo pozicioniranega misleca.

Knjiga *Zablode, prevara, hujskaštva* je pod naslovom *Thinkers of the New Left* izšla že davnega leta 1985 v obliki zbornika Scrutonovih esejev iz revije *The Salisbury Review*, v katerih je kritično pisal o avtorjih z levice. Izdaja takrat ni bila osamljena, saj jo je kmalu nasledil še z afirmativno usmer-

jenima zbornikoma *Conservative Thinkers* (1988) in *Conservative Thoughts* (1988). Pričujoča monografija, v izvirniku izdana leta 2015, je v primerjavi s prvo precej predelana in vsebinsko spremenjena, glavni razlog pa je ta, da je kar nekaj avtorjev, ki jih je obravnaval v takratnem pisanju, nekoliko utonilo v pozabo, medtem ko so se na sceni pojavila nova imena, ki so se dobro vklapljala v njegovo kritiko (Slavoj Žižek je najočitnejši primer tega). Knjiga *Thinkers of the New Left* je ob izidu v Veliki Britaniji veljala za zelo kontroveržno in večinoma zavrnjeno, to pa predvsem zaradi že tako opaznega protitha-

tcherskega sentimenta v takratni družbi, s čimer je knjiga zgolj dolila goriva na ogenj protikonservativnega gneva, ki ga je vodil dobršen del intelektualne srenje. To avtor v dokaj nenavadnem, zelo osebno napisanem uvodu, kakršnega redko prebiramo v resnejših publikacijah, poudarja tudi sam. Kot zapiše, je knjiga zaradi ogorčenega sprejema privedla nič manj kot do konca njegove univerzitetne kariere, saj so njegovi kolegi začeli dvomiti v njegove intelektualne sposobnosti. „Knjiga je bila sprejeta z zasmehovanjem in zgražanjem, kritiki so se kar prerivali med seboj za priložnost, da bi pljuvali po truplu,“ preberemo že na prvi strani knjige.

Po eni strani se s tem ponovno takoj pojavi očitek avtorju – je kaj drugega sploh moč pričakovati tudi pri tej novi izdaji? Ali lahko avtorja, ki kani velike mislece našega časa – od Foucaulta, Habermasa, Althusserja, Deleuza, Badieuja pa vse do Žižka – enega za drugim rušiti v dokaj kratkih poglavjih, nato pa njihovem delu na naslovnico za povrh nalepiti še gneva polno etiketo „zablod, prevar in hujskaštva“? Že ta prvi vtis vzbudi tudi nepoučenemu bralcu sum, da gre za zelo ideološko nastrojenega avtorja, ki v pisanju že *a priori* blati vse, kar ne ustreza njegovim političnim in siceršnjim pogledom na svet. Prav zaradi tega burnega prvega vtisa nadaljnje branje knjige ponudi precej pozitivno presenečenje. Scruton se namreč kljub jedrnatosti svojega argumenta pokaže kot kritik, ki je vsekakor podrobno bral obravnavane avtorje, več kot očitno pa je tudi njegovo poznavanje in dolgoletno ukvarjanje s problematiko sodobne družbenokritične teorije, saj že uvodoma zagriže natanko v največje šibkosti levo

usmerjene kritične misli in to tam, kjer vse skupaj izvira – v marksizmu. Avtor v tem duhu poudari, kako je Marxov koncept komunizma v svoji utopični naravi absurden in kako pomembno je bilo za tega nemškega avtorja, da se je v *Kapitalu* in drugih zapiskih vseskozi izogibal, da bi ga zares v polnosti opisal, pri tem pa je to skrivanje pometal pod preprogo s trditvijo, da gre pri tej družbeni ureditvi prihodnosti pač za „zgodovinsko neizogibnost“. „Že kanček kritičnega pogleda razkrije, da Marxov ‘polni komunizem’ vsebuje protislovje: to je stanje, v katerem so vse koristi pravnega reda še vedno navzoče, čeprav ni prava; v katerem še vedno obstajajo vsi proizvodi družbenega sodelovanja, čeprav nihče ne uživa lastninskih pravic, ki so dotlej zagotavljale edini motiv za njihovo proizvodnjo.“

In s tem izhodiščem se odpravi kritizirat enega avtorja za drugim. Pri Ericu Hobsbawmu in njegovem konstrukcionizmu, še posebej v delu *Iznajdba tradicije*, pri katerem je vplivno pokazal, da so narodi umetni konstrukti, ki iznajdevajo pojem tradicije, da bi oblikovali arbitrarno zamišljeno skupnost, Scruton postavi prepričljiv protiargument, da ta avtor pri izgradnji opisane preproste slike (namen-sko) spregleda nekatere tradicije, ki so imele že stoletja pomembno vlogo pri izgradnji nacionalne zavesti. Avtorjev glavni primer takšne tradicije je obče pravo angleško govorečih narodov, ki obstaja že vse od 12. stoletja in se uporablja še danes ter je imelo pomembno vlogo pri povezovanju angleške družbe, bilo pa je tudi pomemben dejavnik gospodarskih sprememb in nasploh gonilo zgodovine. Podoben primer tvorijo mnoge manjše tradicije, kot so bo-

goslužbe katoliških občeſtev, pozdravi, molitve, bontoni, krona. „Nekatere od teh tradicij so zgolj malenkostnega pomena, druge so absolutno temeljne za skupnost, v kateri potekajo; in vse so dinamične, s časom se spreminjajo v odgovor na spre-menjene razmere tistih, ki so navezani na-nje, da držijo skupnosti skupaj spričo no-tranjih in zunanjih groženj.“ Pri Foucaultu se obregne ob njegov temeljni koncept *epi-steme*, v katerem vidi zgolj ponovitev marksistične teorije ideologije, pri tem pa ponovi mnogokrat slišani očitek temu pojmu, namreč relativizem, zaradi kate-rega ni mogoče določiti nekega privilegira-nega položaja, okoli katerega bi lahko gle-dali na družbo, če je mogoče prav vse zreducirati na neko širšo *episteme*. Scruton Foucaultu podobno kot Hobsbawmu očita poenostavljeno gledanje na zgodo-vino, pri katerem je analiza – vplivna kot morda res je – v določeni meri tudi sama fikcija, ki obrača pogled stran od dejstev, ki bi sliko naredili bolj kompleksno. Na pri-mer, avtor kot problematično vidi že samo gledanje na oblast kot nekaj, kar arbi-trarno ustvarja kategorije (npr. duševne bolezni in nenormalnosti) in s tem ustvarja svoje žrtve. Scruton opozarja, da bi tej isti oblasti – če bi seveda želeli – lahko po drugi strani pripisali tudi mnoge pozitivne zasluge, kot je vzpostavitev in-stitucije družine, doma ter nasploh norm modernega življenja. Oblasti, ki je pri Fou-caultu grozeča, skorajda distopična, bi morali pripisati tudi zasluge za to, da kot civilizacija smo na točki, kjer smo.

Še toliko huje se Scruton spravi na Althusserja, ki ga obtoži, da je pisal v „sa-moobrambnem tonu paranoika“, ki da se je zaklenil v svoj diskurz in ni bil sposoben

sprejeti argumentov nikogar, ki ni spreje-mal njegovih „diktatorskih pogojev“. Scruton se pri kritikah brez zadržkov večkrat ustavi tudi pri zasebnem življenju svojih subjektov. Althusserjev umor lastne so-proge poveže z govoricami o njenih na-sprotujočih stališčih in v tem dejanju uvidi „grozljivo logiko“. Umor, ki je bil uradno pripisan Francozovi neprištevno-sti, namreč vidi nič manj kot „poustvarja-nje tragedije, ki so jo pretrpeli prebivalci Rusije, Kitajske, Severne Koreje, Viet-nama, Kambodže in Vzhodne Evrope,“ ozi-roma kot „tragedijo, ki neizogibno sledi, če paranoidni sum izpodrine naravno pravo kompromisov.“ Spet drugje Lacana opiše kot „čudaškega psihiatra“, pri katerem se mu zdi paradoksalno, da je promoviral pa-rolo, da „spolnega odnosa ni“, saj da je v resnici sam bil „serijski zapeljivec, pred katerim ni bila varna nobena ženska, celo njegove klientke ne.“ Njegove formule vidi kot nesmisle, ki funkcionirajo tako, da da-jejo vtis neomajne gotovosti, Lacan pa da je bil zaradi tega nič manj kot slepar. Pri Žižku izpostavi njegove neposredne reto-rične prijeme, ki se pogosto zatekajo v vprašanja bralcu. Scruton pravi, da se Ži-žek k temu zateče zato, ker mu na teh klju-čnih mestih zmanjka argumenta, zato se raje „skrije za kakšno retorično vprašanje, v katero strpa vsa skrivnostna zaklinjanja lakanovske liturgije.“ Scruton sledilce teo-rij tovrstnih mislecev (pa tudi denimo De-leuzovih) označi za vernike. Nekje v knjigi denimo pripomni, da je dejstvo, da so knjigo, kakršna je *Tisoč platojev*, v zadnjih desetih letih večkrat ponatisnili, „žalostna priča tega, kaj danes pomeni visoka izo-brazba iz humanistike“.

Čeprav tovrstni poudarki kažejo, da knjiga *Zablode, prevara, hujskaštva* res ponuja samo serijo čustveno zaznamovanih kritik, pa se na več mestih Scruton pokaže kot dober poznavalec obravnavanih avtorjev. In kot v spremni besedi opozori že Kravanja, sta v resnici samo dva avtorja deležna zares izrazito negativne ocene, in sicer Lacan in Deleuze, medtem ko se avtor pri ostalih venomer potrudi, da jim pripiše tudi določene zasluge, pa čeprav manjšinske. Pri analizi Foucaultovega poznega obdobja zapiše, da je se je s svojo vrnitvijo h Grkom takrat že hudo bolni avtor „normaliziral“ ter da njegovo pisanje nasploh zaznamuje „bujna domišljija in čudovit slog“. Scrutonova teza je, da je Foucaulta v času, ko je že bolehal za AIDS-om in je veliko časa preživel po bolnišnicah, „razorožila resničnost“, saj so zanj lepo skrbeli prav v takšnem tipu institucije, kakršno je v zgodnjem opusu kritiziral sam. S tem je, kot pravi Scruton, Foucault ob koncu življenja „končno odrasel“, s Sartrom pa je „odšel dol v pekel, kjer prebiva Drugi.“ Kot še zapiše, Foucault s svojim levičarstvom v resnici ni kritiziral resničnosti, temveč se je branil pred njo ter da je „normalnost, ob vseh njenih pomanjkljivostih, edino, kar imamo.“ Scruton se večkrat izkaže za podrobnega bralca obravnavanih avtorjev in na več mestih natančno analizira posamezne odlomke njihovih ključnih del, pa čeprav pri tem pokaže premalo motiva, da bi jih zares razvozlal in se do konca poglobil v njihov teoretski aparat. Pri Badieju vzame odlo-mek iz *Matematike transcendentalnega*, a namesto analize dvigne roke ter zapiše, da

obstaja možnost, da mu ni uspelo dojeti, kaj opisuje avtor, vendar da mu „nekaj daje slutiti, da je v njih manj, kot se kaže na prvi pogled“.

Ob teh vzvišenih površnostih in osor-nostih, ki so kljub vsemu redke, pa v oči vendarle pade dejstvo, da je že sam izbor avtorjev, ki jih Scruton jemlje v analizo, motiviran s tem, da gre pač za pisce, ki pri-hajajo z nasprotnega ideološkega pola, ne pa s tem, da bi zares želel podvomiti v nji-hove koncepte, ker ne zdržijo neke znan-stveno-kritične argumentacije. Beseda „levičarski“ se v knjigi znova in znova po-navlja kot krovni očitek tem avtorjem, ki tudi že vnaprej napoveduje negativno sodbo. Roko na srce, Scruton tega odkrito ideološkega pristopa ne bi zares potrebo-val, saj tudi brez tega dejansko ponudi obilico zanimivih izhodišč in kritičnih inter-pretacij, ki morda niso nove, so pa povsem na mestu in so večkrat tudi dobro izra-žene. Presenetljivo je torej, zakaj bi avtor s takšnim renomejem in nespornim intelek-tualnim ozadjem sploh potreboval takšno opiranje na ideološko lupino, če pa bi mu že kritična analiza ponudila dovolj mate-riala za bolj kredibilno, predvsem pa teht-nejšo in bolj strokovno delo, ki bi dejansko temeljilo na moči argumenta. Prav zaradi tega je knjigo *Zablode, prevare, hujskaštva* potrebno brati s previdnostjo razbiranja semena od plevela, knjigo, v kateri je avtor podlegel skušnjavi, da si je dal duška z ne-koliko pretiranim zmerjanjem obravnavanih avtorjev, kot pa da bi želel zares napi-sati povsem strokovno zastavljeno monografijo.

K N J I G A

Matic Majcen

Kapital je mrtev, naj živi vektorMcKenzie Wark
Capital Is Dead

Verso | London, New York 2019

Britanska založba Verso ima poleg impresivne zbirke kritične, zgodovinske in teoretične literature v lasti tudi vznemirljivo nit knjižnih naslovov, ki se ukvarjajo z naraščajočimi in prihodnjimi pojavi v razvoju sodobne civilizacije. Knjige kot *24/7: Late Capitalism and the Ends of Sleep* (2013) Jonathana Craryja, *Radical Technologies* (2017) Adama Greenfielda in *New Dark Age* (2018) Jamesa Bridla niso samo aktualni in izredno informirani primerki družbenokritične refleksije, temveč se berejo že skorajda kot dela znanstvenofantastične ali distopične fikcije o svetu v bližnji prihodnosti, nekako tako, kot če bi gledali epizodo serije *Črno ogledalo* (*Black Mirror*). V tem duhu je založba nedavno izdala knjigo *Capital Is Dead* avstralske avtorice McKenzie Wark, ki mu naslovnica dodaja še podnaslov *Is This Something Worse?* Že naslov spretno vpelje dvojno igro, s katero se spogleduje to delo, saj gre po eni strani za razpravo o današnjem stanju kapitalizma in njegovi prihodnosti, po drugi pa se naslov seveda

bere tudi kot premislek o pomembnosti misli Karla Marxa v začetku 21. stoletja. Po avtoričinem uvodu in založnikovih besedah v spremljevalnih besedilih sodeč bi najprej pomislili, da je večji poudarek vendarle na prvi plati. Warkova namreč kot vodilo knjige izpostavlja naraščajoči pojav velike rasti tehnoloških podjetij, ki se pod pretvezo ponujanja spletnih storitev, kot so družbena omrežja in komunikacijske storitve, vse bolj preobražajo v informacijske gigante, ki po eni strani podatke o nas uporabljajo v svojo dobrobit, po drugi strani pa z vznikom umetne inteligence vse bolj grozijo, da bodo nekje na koncu

ulice zavladata nad nami na načine, ki si jih v tem trenutku še sploh ne znamo predstavljati. Temeljna in v naslovu poudarjena ideja knjige je, da nad nami vse bolj neustavljivo raste nek nov vladajoči razred, ki danes še vedno daje vtis,

da ga sestavlja klasično koncipirana korporativna elita, ki si nadvlado ustvarja z lastništvom vse večjih količin kapitala, v resnici pa njihov vodilni položaj potihoma poganja povsem nov tip blaga – informacija. In to ne katerokoli informacija, temveč tista o nas samih. Čeprav je bila informacija ključna že za pretekli razvoj neoliberalizma, še posebej za vse bolj globalizirane borzne trge, ki so se že ob koncu 20. stoletja povsem digitalizirali, pa je v minulem desetletju ta informacija dobila nov značaj, saj to blago zdaj ne posega več samo v naš vsakdan, temveč v naše osebno v najožjem pomenu besede – od podatkov o tem, s kom se družimo, kam zahajamo,

do naših najbolj intimnih gest, ki jih s telefonom nosimo v prostore največje zasebnosti, kot sta spalnica in kopalnica.

Takoj ko Warkova uvede svojo tezo, pa že na samem začetku knjige naleti na velik problem. Namreč, če se kapitalizem s to transformacijo blaga tudi sam spreminja v nekaj drugega in nekaj novega, potem je tudi teoretski aparat, s katerim smo do sedaj opisovali kapitalizem, potrebno predrugačiti. Avtorica je zelo naklonjena ideji, da to, čemur smo vse bolj priča danes, ni nek podaljšek kapitalizma, kakor ga najpogosteje opisujemo s predponami („pozni“, „kognitivni“, „biopolitični“, „neoliberalni“ ipd.), temveč da smo priča zgodovinsko povsem novi obliki proizvodnje. Informacijsko nadvladje podjetij, kot so Facebook, Google in Apple, namreč ustvarja nov razred, ki ga Warkova poimenuje vektorialistični razred. Če je kapitalistični razred poprej imel v lasti proizvodna sredstva, potem si ta novi razred lasti informacijske vektorje. In to je po avtoričinem mnenju še nekaj bistveno hujšega, kot smo poznali do sedaj. Kot pravi, ne gre samo za to, da je informacija kot ena izmed gonilnih sil proizvodnje postala ena sama, vodilna sila tega novega razreda, niti za logično posledico, da je vektorski razred postal dominantni razred, ki si je podredil vse pretekle vladajoče razrede, temveč je toliko hujše to, da je svojo lastno delovno silo pretvoril v svoj proizvodni material. Ali, kot sama slikovito ilustrira: „Nekako tako kot v filmu bratov Marx, v katerem v parnem vlaku zmanjka lesa za kurivo in morajo zato vagone razrezati na kose in jih pometati v ogenj, da bi se še naprej premikal.“

Takšno samopožirajočo naravo trenutne informacijske reinkarnacije kapitalizma so sicer avtorji napovedovali že v preteklosti. Warkova teoretske izvore današnjega informacijskega kapitalizma najde v akcelerationizmu, miselnosti, ki se je po mnenju nekaterih ravno tako začela z Marxom – z idejo, da antagonizmov kapitalizma ne moremo razrešiti tako, da poskušamo zaustaviti njegov tok, temveč tako, da ta tok pospešimo in antagonizme pustimo, da sami razpadejo v svojih protislovjih. To idejo so v angleško govorečem svetu nedavno obudili pri založbi MIT, kjer je leta 2014 izšel zbornik *#Accelerate*, ki je s predstavniki te misli opozoril na njeno pomembnost. Warkova pa svojega prednika vendarle najde v avtorju, ki paradoksalno sploh ni bil zastopan v tej knjigi – namreč v britanskem znanstveniku J. D. Bernalu. Ta je že leta 1929 v svojem prelomnem delu *The World, The Flesh and the Devil* predvidel in obenem tudi presenetljivo natančno opisal preteče grožnje, kako bi utegnile korporacije ob pridobivanju vse večje moči postati države zase, pri čemer bi se do te mere izvzele iz realnega sveta, da bi za običajne prebivalce sveta ustvarile družbo, ki bi spominjala na neke vrste živalski vrt, v katerem se opazovani subjekti ne bi zavedali, da jih opazuje nek vsemogočen in vseprisoten vladajoči razred. Bernal je že sam natančno opisal vzpon interneta v njegovi distopični podobi, ko je predvidel, da bodo to tehnologijo sprva razvili kot rezultat javnega vlaganja v znanost, ki bo pod korporacijami prerasel v grozečo prikazen, kakršna je tudi dejansko postal po prelomu 21. stoletja. Warkova ob tem pripomni, da se ji zdi ironično, da Sovjetski zvezi ni uspelo raz-

viti interneta, saj gre za idealno tehnologijo nadzorovanja. „Američanom je to uspelo zato, ker so se ga lotili kot Sovjeti,“ pripomni ob tem.

Ampak vprašanje na tej točki še vedno ostaja – kako to idejo nadgrajenega kapitalizma vklopiti v okorne okvire marksistične teorije? S tem začne v knjigi v ospredje stopati tisti drugi vidik naslova knjige. Mrtev namreč ni samo kapitalizem, kot smo ga poznali do sedaj, temveč s tem tudi Marxov *Kapital*, ki po avtoričinem mnenju potrebuje nov obraz – pa čeprav Warkova to drzno prepričanje izreče z vsem spoštovanjem in izkazovanjem zaslug temu delu, saj odkrito prizna, da jo je Marxova knjiga močno zaznamovalo tako v poklicnem kot osebnem smislu. Gre torej za sila pogumno tezo, ki pa je potrebna. Ni bil namreč samo kapitalizem tisti, ki mu je po padcu železne zavese uspelo prepričati svet, da je več in nenadomestljiv, temveč se je iz tega napajal tudi marksizem, ki je prav ta kapitalizem potreboval, da je lahko tudi sam potrjeval svojo veljavo. „Zakaj nam je postalo tako udobno opisovati tako zelo neudobno resničnost?“ se Warkova vpraša na tem mestu. In da bo mera polna, se pri iskanju alternative pojavi še ena težava – avtorica namreč v teoretskem smislu pripomni, da je problem tudi v našem dualističnem načinu mišljenja, v tem primeru v splošno sprejetem nazoru, da se kapitalizmu nasproti postavlja samo komunizem. „Kaj pa tedaj, ko spremembe, ki jih moramo opisati, ne ustrezajo zarezi med enim in drugim izrazom?“

Avtorica predlaga, da bi marksizem (ne toliko njegovo miselno naravnost in cilje, kot pa predvsem njegove koncepte)

ovrgli in ga nadomestili z novim izrazjem. Warkova s pomočjo bežne zgodovinske analize prepričljivo argumentira, da je marksistični aparat nastal z namenom, da bi opisal družbeno krajino 19. stoletja in se je v naslednjem stoletju konsolidiral zato, ker je predstavljal potenco tega začetnega obdobja sodobne industrije. Pri tem citira Foucaulta, ki je izjavil, da je „marksizem v 19. stoletju obstajal kot riba v vodi: dihati ni mogel nikjer drugje.“ Warkova kot novo pot predlaga pristop, ki ga je ubral že Guy Debord, ki je s svojo metodo, imenovano *détournement*, natančno opisal način, kako je potrebno preseči ustaljene miselne okvire s pomočjo zavestnega distanciranja od vseh zacementiranih resnic, da bi s tem prodrli na nov teren. Tukaj pa začne avtorica počasi zahajati z načrtane poti, saj se začne knjiga vse bolj ukvarjati z vprašanjem *načina ustvarjanja novih konceptov* zastavljenega pojava, ne pa zares z objektom samim, kakor je bilo v začetku obljubljeno. Natančneje, avtorica res uporabi vrsto slikovitih primerov, najpogosteje iz sveta filma, vse od *Matrice* (*The Matrix*, 1999) pa do Peelovega *Zbeži* (*Get Out*, 2017), a se večkrat zdi, da to počne predvsem zato, da se ji ne bi bilo potrebno iz oči v oči soočiti z izhodiščnim pojavom. Knjiga tako daje občutek, da kljub vrsti zanimivih interpretacij in vzporednic dokaj skromno, z malo konkretnimi dejstvi in napovedmi, opisuje svoj osrednji in najbolj vznemirljivi objekt v knjigi, namreč vzpon vektorialističnega razreda.

A Warkova za konec vendarle prihrani še en obrat. V zadnjem poglavju se nekoliko presenetljivo loti analize filma, ki v svetu sedme umetnosti ni pustil trajnejšega pečata, ima pa vsekakor povezave z

njenim teoretskim ozadjem: namreč, filma *Mladi Karl Marx* (*Le jeune Karl Marx*, 2017, Raoul Peck). Na prvi pogled se zdi, da je avtoričin cilj v tem početju zgolj ta, da poskuša iz tega celovečerca izluščiti kakšen presenetljiv nauk iz biografije nemškega teoretika, a v resnici nato s pomočjo tega filma demonstrira nekaj bistveno bolj daljnosežnega. Warkova izpostavi, da film zelo dobro pokaže, kako se je Marx že v mlajših letih zavedal, da je za velikopotezno epistemološko spremembo potrebno spremeniti ne sam konceptualni aparat, ki ga teoretik uporablja, temveč že kar sam način sporočanja. Na tej točki postane jasno, da je Warkova v knjigi to vse-

skozi počela tudi sama in da je njena presenetljiva dramaturgija, zapolnjena z nenadnimi obrati, pravzaprav tudi sama del metode, kako zakoličene prakse (pa naj gre za miselnost o kapitalizmu ali zgolj za akt pisanja knjige) zamenjati z nečim novim. Na koncu je bralčeva odločitev, če avtorici priznamo tovrstno inovativnost. Še vedno se je namreč težko znebiti občutka, da knjiga vendarle pusti prazno luknjo, ko ne izpolni povsem svoje obljube o bolj poglobljenem opisu vzhajajočega vektorialističnega razreda, temveč se raje zadovolji z razpravo o marksizmu danes. Za povsem popoln vtis bi morala bržkone celovito obdelati obe plati zastavljene tematike.

F I L M

Žiga Brdnik

Zajec Jojo in žabec Pepe

Zajec Jojo (Jojo Rabbit)

2019 | Nova Zelandija, Češka, ZDA |
108 min.

Režija Taika Waititi | scenarij Christine Leunens (roman), Taika Waititi | direktor fotografije Mihai Malaimare Jr. |
glasba Michael Giacchino
Igrajo: Roman Griffin Davis, Thomasin McKenzie, Taika Waititi, Scarlett Johansson, Sam Rockwell

Parodija najbolj tragičnih epizod človeške zgodovine je vedno zahtevno in zelo občutljivo delo. Linija med banalizacijo tega, česar se ne sme banalizirati, in med preizpraševanjem tega, kar se mora preizprašati, je še tanjša kot sicer. V dobi spletne kulturno-informacijske vojne, kot jo v knjigi *Kill all Normies* opisuje Angela Nagle, to kajpak lahko pomeni razliko med biti gorivo ali blažilo za bliskovito širjenje nestrpnosti, sovraštva, rasizma v digitalnih svetovih. Polinezijski Žid Taika Waititi, režiser, scenarist in v filmu tudi imagnarni Adolf Hitler, prijatelj fanta Joja, člana nemškega Jungvolka, se je tako postavil pred zahtevno nalogo. Da ga je v času Trumpovega predsedovanja in predvolilne tekme za letošnje predsedniške vo-

litve v ZDA, ki je že in gotovo še bo intenzivno v znamenju vojne memov in drugega prisvajanja popkulturnih fenomenov v politično propagandne namene, z oskarjem za najboljši scenarij nagradila Ameriška akademija, ni presenetljivo. Vprašanje pa je, kakšne sledi pušča v popkulturnih imaginarijih in v spletni komunikacijski krajini. V tem pogledu se da Waititijev film brati kot poskus odgovora na retoriko, ki je v zadnjih letih poplavlila svetovni splet pod vplivom *alt-righta* – sploh ob dejstvu, da je tudi sam v promocijski kampanji uporabljal meme in v filmu samem številne prijeme približanja zahtevne vsebine množicam s pomočjo parodije, humorja, ironije, referenciranja.

Pod pojmom *alt-right*, ki ga bolj kot ideološka podstat združuje način komuniciranja in izražanja nezadovoljstva, so združena številna spletna omrežja pretežno belopoltih moških, ki odkrito širijo sovražstvo proti ženskam in feminizmu, priseljencem, beguncem, muslimanom, proti LGBT skupnosti in vsem, ki se jim v tem drznejše upreti ali se z njimi ne strinjajo. Kot piše Naglova, so s podžiganjem teh tem in popolnim napadom na Hillary Clinton – ki jim je tudi prva dala priznanje na najvišji javni instanci, ko se je obregnila vanje kot na »zahojence« (v izvirniku »the deplorables«) – pomagali Donaldu Trumpu do izvolitve za predsednika ZDA leta 2016 in od takrat pljusknili v *mainstream* ter okužili svetovni splet z virusom nestrpnosti. Pod praporjem najbolj znanege mema žabca Pepeja, ki so si ga kljub nasprotovanju avtorja prisvojili, so to storili tako agresivno in vulgarno, da so se drugačni glasovi – na primer ameriških feminističnih blogerk – zaradi lastne varno-

sti in dobrega počutja prisiljeni umikati s spleta.

A ironično so k vzponu *alt-righta* pripevali tudi levo-liberalni spletni uporabniki – na primer na omrežju Tumblr – in sicer s pretiravanjem v lepljenju oznak in priseganju na politično korektnost. »Vsak bizarni dogodek, nova identiteta in čudno subkulturno obnašanje, ki bega občinstva, ko se prebije v *mainstreamovske* medije – od gibanja Otherkin do skrajno desnega Pepe mema, lahko razumemo kot odgovor na odgovor na odgovor, ki se jezno odziva na obstoj prejšnjega. Trumpovski ustvarjalci memov so zaostriili svoj tabu razbijajoči, politično nekorektni slog kot odgovor na spol prevprašujoče uporabnike Tumblerja, ki so sami postali bolj občutljivi na in prepričani v rasizem, mizoginijo in heteronormativno zatiranje zunanjega sveta, izven njihovih spletnih subkultur,« piše Naglova. Obrat, ki se je v zadnjih letih zgodil in se zaradi prodora *alt-righta* v *mainstream* hkrati tudi že končuje, je v tem, da se zdaj digitalna desnica prikazuje kot edina prava uporniška, transgresivna, kritična alternativa, ki se bori proti levo-liberalnemu, kapitalističnemu establišmentu. Napada, provocira in ruši avtoritete na akademskem, medijskem, gospodarskem, političnem področju, pri čemer si prisvaja pozicijo upornika v družbi tudi s pomočja avre subkultur, kot je na primer punk. Nasprotno glasove želi prikazati kot del sistema, za kar uporablja oznako »normie«, ki z desnega pola političnega prepričanja, za katerega je bil še desetletje nazaj značilen konzervativni pogled, sporoča, da so dejansko vsi, ki podpirajo levo-liberalni establišment, zdaj konzervativni konformisti.

»Digitalna desnica ne izhaja iz skupnih pozitivnih vrednot, temveč iz nasprotovanja, posmehovanja in negiranja politik levo-liberalnega 'common sensa'. Svojo moč tako črpa ravno iz uporniške in alternativne pozicioniranosti /.../ In bolj kot se na levici išče popolna utelesitev popolnoma pravilne politične drže, ki bi ji bilo nemogoče nasprotovati, bolj je ta gesta v desnih mehurčkih dojeta kot totalitaren poskus zatrtja alternative in možnosti radikalno drugačnega mnjenja,« je to dinamiko v članku za Radio Študent z naslovom *Kdo nagaja Greti Thunberg?* opisal Jernej Kaluža, sociolog in filozof, ki raziskuje *alt-right* in desničarsko retoriko v digitalni dobi na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Čarobna moč digitalne desnice je sicer prenehala delovati v trenutku Trumpove izvolitve, ko je sama postala establišment, »kljub temu pa anonimni internet tudi danes ostaja povsem karnevalski; hegemoniji dolgočasnega pariziranega političnega establišmenta se zoperstavlja z radikalno antihierarhično transgresijo, prevrednotenjem vrednot, z brezobzirnim ironičnim govorom, ki se ne ozira na konsenz glede tega, kaj je slab okus, slaba šala ali politično nekorektna objava.«

Levica medtem še vedno stavi na »strogo diskurzivno resnost, v kateri ne sme biti nobenega dvoma o pravilni pozicioniranosti govorca, nobene ironije ali dvoumnosti«, nadaljuje Kaluža. Prekriva se s fantazmo diskurza gospodarja: »z vero, da obstaja nekakšna neposredna povezava med pravo besedo-ukazom in pravo prakso; torej tistim, kar je izrečeno, in tistim, kar se bo zgodilo.« Zato je tako pomembno, da je pravilno ubesedeno. »Do

sedaj je kot glavni odziv levice prevladovala strategija frontalnega napada, ki ga na ravni ulice morda najboljše simbolizirajo taktike *black-bloca* in geslo »It's OK to Punch a Nazi« (nastalo v odziv na fizični napad na znanega belskega supremacista Richarda Spencerja), na ravni diskurza pa strikten boj proti sovražnemu govoru in poskus njegovega popolnega izrinjenja iz javnega prostora, ki ga ponazarja ideologija politične korektnosti,« piše Kaluža v članku *Nova alternativna identiteta desnice*, objavljenem v reviji *Razpotja*. In dodaja, da se je za neučinkovito in neresnično izkazala tudi »klasična delegitimacija desničarjev« kot neumnih in zagamanih, saj so mnogi pripadniki *alt-righta* bolj izobraženi in bolje situirani od povprečja.

Kje v to sliko vstopi *Zajec Jojo*, ki že poimensko spominja na protipol *alt-rightovskemu* simbolu žabca Pepeja? Waititi v svojem scenariju nikakor ne zavzame pozicije klasične levice, čeprav se loti kritike nacizma. Namesto na strogo diskurzivno resnost stavi na humor, ironijo, farso; in se s karikirano podobo imaginarnega, pomehkuženega Hitlerja ne pozicionira v diskurz gospodarja, ampak prav iz njega napravi tarčo posmehovanja. Pri tem ne gre samo za posmehovanje, ampak tega izkoristi tudi za demaskiranje zablod nacizma. Ko recimo plastično prikaže neskladje med Hitlerjevimi besedami in njegovim načinom komunikacije, s tem posredno kaže tudi na neskladje med tem, kar sporoča digitalna desnica in kako to sporoča. Waititi s svojo igro to pozicijo privede do absurda, ko svoj sicer trčeni in na pol otročji ton spremeni do neprepoznavnosti v približek firerjevega dominirajočega in gospodovalnega pridiganja, ki izreka:

»Nemški narod si nikoli se sme pustiti ukazovati!« Podobno se za transgresivno in uporniško prikazuje digitalna desnica, pri čemer to dela iz pozicije moči, namreč belega, na zahodu živečega moškega.

V filmu se pojavi več podobnih karikatur, od katerih nekatere ostanejo na tej ravni, druge pa se poglabijo v večplasten in ambivalenten lik. Tak je na primer stotnik Klenzendorf, ki ga igra Sam Rockwell. Sprva deluje kot naveličan in zapit cinik, ki se mora ukvarjati z »otročaji«, ker zaradi izgube očesa ne more več nazaj v vojno. Plast za plastjo se odkriva njegova prava narava pod podobo močnega, krvooločnega in neizprosnega nacista, ki skriva istospolno usmerjenost in skrb za Jojo, ki ga na koncu za ceno lastnega življenja celo reši. Tudi Jojo sam se pred našimi očmi transformira iz karikature nacističnega fanatika v čutečega, odraščajočega, od vojne prizadetega desetletnega dečka, ki si – ker pogreša očeta, ki je v vojni – želi samo pripadati.

Film je bil iz tega pogleda deležen kritik, da nacistično prikazuje premilo in jih s tem normalizira ter dela sprejemljive, hkrati pa, da se loteva tako tragične teme na porogljiv način. To je do neke mere res predvsem v prvem delu, ki zaradi tega pušča občutek nelagodja in zadržanosti do takšnega pristopa. Transformacija parodije v zgodbo o mladostniški osamosvojitvi in ljubezni, ki premaga nacistično pranje Jojovih možganov, postavi film na novo raven. Dá mu humanistično plat, ki počloveči vse akterje v zgodbi s tem, da se z njimi poskuša poistovetiti v njihovi poziciji posameznika ne glede na svetovni nazor. S tem na empatiji temelječim humanističnim obratom presega sovražnost

digitalne desnice in zapolnjuje manko antifašističnega diskurza, ki se po mnenju Kaluže ne zna živeti in simpatizirati s fašizmom in ga zato posledično vedno preučuje ali napada od zunaj ter tako neizbežno demonizira.

Na spletu se podobe iz filma že pojavljajo v različnih oblikah. Scena, ko mali Jojo sprevidi svojo zmoto in Hitlerja brčne skozi okno kot v računalniški igrici ter pri tem zakliče »Fuck off, Hitler!«, je bila kot

nalašč narejena za meme. In dejansko se je pojavila na spletu, a bolj pogosto kot z antifašistično kritiko v obliki kritike avtoritet in lepljenja oznak, ki bi si jih lahko prisvojila tudi digitalna desnica. Eden najbolj priljubljenih je na primer, ko nad sceno Jojove brce in krika Hitlerju piše: »Ko učitelja vprašaš, če lahko greš na stranišče, pa ti ta odgovori: Ne vem, lahko?« Na drugem Jojo teče z granato v roki, rekoč: »Jaz, ko vsakogar kličem z besedo na

‘n’« (misleč »nigger«, slabšalno angleško besedo za temnopoltega). Ob njem pa s porogljivo grimaso na obrazu teče Waititi v podobi Hitlerja, ob katerem piše: »Moj sorojenec, ki mi pravi, da to pomeni ‘nice person’« (prijetna oseba, op.a.). Tviter profil filma je pred premiero tudi sam ustvarjal promocijske meme, na primer kultni prizor zloma Hitlerja iz filma *Propad* (*Der Untergang*, 2004), ki se je pred leti množično uporabljal za meme. V tem primeru je odlično viden ta neskončni niz odgovorov na odgovore, ki ga omenja Naglova, saj se filmski Hitler, ki je že sam postal popkulturna referenca, besno referira na svojo novo filmsko podobo, ki jo bo po Chaplinu znova upodobil Žid.

S Kalužo se lahko vprašamo, ali bi si morala levica v tem pogledu prizadevati za apropiacijo ironije ali pa se je treba zoperstaviti sami formi novega diskurzivnega reda kot »estetizaciji političnega življenja«, ki, sledeč Walterju Benjaminu, tvori osnovno značilnost fašizma. In ali je s tem že v osnovi napako storil tudi Waititi

sam, ki je prispeval k piarizaciji in institucionalizaciji antifašistične pozicije ter se s fašističnimi sredstvi – estetizacijo političnega življenja – lotil kritike nacizma?

»Zoperstaviti se fašizmu, pravi Neiwert (sklicujoč se na strukturo v *Harryju Potterju*, kjer se boj z zlom prekriva s paradoksalno identifikacijo z njim) ‘pomeni sprejeti človeškost, tako našo kot njihovo’. Tovrsten boj ni popolna relativizacija razlike, temveč strukturno premeščanje predpostavk naše lastne identitete in iskanje skupnih točk s tistim, ki ga dojemamo kot sovražnika. Tudi sodobne odtenke fašizma moramo tako uvideti kot nekaj nad vse vsakdanjega, razumljivega in človeškega, kar nikakor ne pomeni nedolžnega, zanemarljivega in opravičljivega,« odgovarja Kaluža. In prav v tem je moč filma *Zajec Jojo*, ki se materializira v prijateljstvu med nacistom Jojom in Židinjo Elso, z likoma katerih poteka iskanje skupnih točk in hkrati kritika nacizma ter njegovega učinka na človeškost vseh vpletenih.

SCENSKA UMETNOST

PRED-
ZADNJA
REPLIKA

Blaž Lukan

Zakaj sploh performans?

Newyorški festival Performa spremljam že več kot desetletje, videl sem zadnjih šest izvedb, seveda ne v celoti, pač toliko, kolikor je mogoče videti v desetih dneh New Yorka, seveda v kombinaciji z drugimi predstavami (in razstavami in vsem ostalim), ki jih obiščem v tem času in jih je zadnja leta vedno več, saj me performansi na Performi vedno manj izpolnijo. Po vsakem festivalu si celo ob vrnitvi rečem, to je bilo zadnjič, saj je med dogodki, ki jih uspeš videti (vsakokrat kakih deset, kar pomeni približno četrtno festivalskega programa), precej več tistih, ki me pustijo hladnega, me razočarajo ali celo razjezijo, kot pa onih, ki me navdušijo. A festival ima to srečo, da je bienalni, in v vmesnem času spomini na slabo zbledijo, na dobro pa se obdržijo in me vsakokrat znova zapeljejo, da se odločim za nov obisk ...

Festivalska ekipa na prvi pogled vzbuja zaupanje, ki pa hitro uplahne; za to je več razlogov. Glavna kuratorica festivala in njegova ustanoviteljica Roselee Goldberg je znano ime, predvsem je referenčna njena velikokrat ponatisnjena in revidirana temeljna študija razvoja performansa *Performance Art From Futurism to the*

Present iz leta 1979. Goldberg je tudi avtorica novejših (knjižnih) pregledov performansa, ki pa nimajo velike teoretske vrednosti in so v resnici zgolj pregledi, pri katerih kriteriji poimenovanja in klasifikacije zelo različnih performativnih praks niso dovolj ali sploh premišljeni. In ravno to, (teoretski) premislek o performansu kot specifični estetski praksi, je ključna pomanjkljivost festivala. Tudi drugo ime iz festivalske ekipe, kuratorica letošnjega festivala Kathy Noble, je cenjena, saj je med drugim vodila program performansa v londonski galeriji Tate Modern, vendar tudi to dejstvo samo po sebi še ne zagotavlja teoretskega premisleka o programu, čeprav je ta delno viden vsaj v porazdelitvi programa v sklope. Ti so poimenovani kot »eksperimentalno gledališče in digitalni svet«, »celostna umetnina«, »predmetnost in koreografija«, »performans dela«, »vpliv jezika« in »součinkovanje umetnosti in življenja«. Kljub temu pa posamezni performansi v programu zastavljajo opazovalcu temeljna vprašanja o naravi (sodobnega) performansa, na katera ne dobi odgovora, ravno nasprotno, letos se je npr. med nagrajenci bienala znašel performans, ki je bil zame v temelju problematičen ...

Drugi razlogi so še pozna predstavitev programa (slab mesec pred začetkom), nekakšna pretencioznost, ki zaznamuje predvsem nekaj zadnjih izvedb festivala in se kaže v pretirani samopromocijski vnemi in samozadovoljnosti (festivalski uvodnik razglasi New York kar za »vodilno globalno prestolnico performansa«), propagiranju pred- in pofestivalskih »gala« dogodkov, namenjenih predvsem glamurnemu zbiranju sredstev (glavni finan-

cerji letošnjega festivala so bili The Andy Warhol Foundation for the Visual Arts, newyorški urad za kulturne zadeve in Toby Devan Lewis, zasebna filantropinja), pa velikopoteznost v zastavitvi (letošnji festival se je npr. pripel na stoletnico ustanovitve Bauhausa, čeprav v performansih, ki sem jih videl, ni bilo niti sledu o Bauhausu) in skromnost ali zasilnost v izvedbi (npr. zgolj verbalno lansiranje dveh festivalskih »paviljonov brez zidov«, tajskega in švedskega, brez pravega notranjega razloga) ipd. Omenil bi lahko še cene vstopnic, ki so se v desetletju skoraj podvojile, pa tudi povečano zanimanje publike vsaj za najbolj izpostavljene dogodke – kar pa seveda ni več pomanjkljivost, temveč dosežek festivala, ki se je že trdno zasidral zlasti v newyorško alternativno umetniško prizorišče, čeprav bi si festivalska ekipa želela več (Goldberg je v teh letih že postala integralni del newyorške art jet-set scene) ...

Pred leti sem performanse, ki in kakor jih prezentira Performa, definiral kot novi performans, ki za razliko od »starega performansa«, ki je bližje performativnim izvorom in hepeningu, sledi drugim, spremenjenim, v temelju drugačnim izhodiščem; tako je npr. ponovljiv, in nič več enkratno, ne parazitira več samo na performerjevem telesu, temveč prav tako na njegovih digitalnih ali družbenih podaljških, mnogo bolj je sociokulturno kot estetsko pogojen in predstavlja priložnost za manifestacijo marginalnega, zapostavljenega, tabuiziranega, še vedno izkorišča prezenco, tako lastno kot občinstva, vendar ne predpostavlja več nujno participacije, mnogo bolj kot občutek želje po izstopu iz nekega realnega ali simbolnega

reda pa ima gledalec pri njem občutek želje po vstopu v oba reda, po nekakšni identifikaciji in apropiaciji. Vse to velja tudi za performanse iz zadnjih let, le da za določene bolj, za druge manj ali pa sploh ne. Posebej problematični so performansi brez izvirne performativne ideje ali »gona« in so zgolj intuitivna organizacija ali instalacija vizualnih znakov, značilnih za izbranega ustvarjalca, ki zelo pogosto prihaja iz vizualnega ali likovnega sveta, performansi pa so skoraj praviloma predstavljeni v umetniških galerijah. Estetika takih performansov se rada giblje med trashem, campom, new-ageom in kičem, njihova poanta pa je zaobsežena v insinuaciji nekakšne »kolektivne izkušnje« kdo-večesa ... Seveda so izjeme, in taka izjema je bil denimo pred leti performans ameriškega vizualnega umetnika Mika Kelleyja v znameniti Judson Church. V telovadnici ravno te cerkve je bil letos izveden trajajoči performans švedske umetnice Eve Mag, ki pa v svoji prvi uri (naivne) izvedbe ni uspel zadržati obiskovalcev, da bi bili lahko priče nastanku glinastih teles, kar je bil njegov izvirni presežek in za katerega je umetnica dobila nagrado festivala. Problem performansa (tega in še marsikaterega) marsikdaj torej ni toliko v izboru performerja kot v konceptu izvedbe in v performativni ekonomiji, ki jo ta manifestira. Še bolje: problem je v razumevanju, definiciji performansa, pa tudi v performativni in vizualni estetiki, ki ju ta proizvede in če to dvojje sploh lahko ločimo – in spet smo pri izhodiščnih pomislekih v zvezi s festivalom.

Drugačen tip problematičnosti (izbora, ne izvedbe) kaže predstava v koreografiji znamenite koreografinje in ple-

salke, ene od utemeljiteljic sodobnega plesa, Yvonne Rainer. S samo predstavo, ki pomeni ponovno uprizoritev (Kaprow bi rekel »ponovno invencijo«) njene legendarne predstave iz leta 1965 *Parts of Some Sextets*, ni nič narobe, je dovolj zvesta slika izvirnika, hkrati pa ponuja nekaj povsem aktualnih plesnih presežkov, pri tem pa je poseben čar festivalski izvedbi dala tudi Yvonnina navzočnost (natanko ob koncu festivala je dopolnila 85 let); gre bolj za uvrščanje predstave v polje performansa. Ni se mogoče izogniti občutku o arbitrarnosti kriterijev (pred leti sem na festivalu že videl neko predstavo Rainerjeve) ali celo nekakšni njihovi zasebnosti, ki ne omogočajo nobene resne objektivacije. Je performans res vse, kar uvrstiš na festival performansa – po analogiji z institucionalno teorijo, ki velja za vizualno umetnost? Resda je v sodobnih kulturnih študijih koncept performansa še vedno močno razširjen, postal pa je tudi privilegirana praksa v vizualnih umetnostih, vendar se zastavlja vprašanje, iz katere razlike naj sploh mislimo o performansu, če je vse lahko performans in ni nobene razlike več ...

Na srečo je tisti del festivala, ki sem si ga ogledal, prinesel tudi vsaj dva performansa, na podlagi katerih lahko govorim o pristni revitalizacijski funkciji te umetniške prakse in o dejavni vzpostavitvi komplementarnega interaktivnega polja med nastopajočimi in gledalci. Predvsem pa lahko govorim o izvirnosti zamisli (za razliko od performansov z včasih tudi povsem ohlapnimi koncepti), adekvatni prostorski umestitvi (v prostorskem smislu so inventivni *site-specific* performansi na festivalu redki, največkrat gre za naklju-

čne umestitve v sicer slikovite prostore) in zahtevnosti izvedbe v teh performansih; ravno izvedba (in performans je po definiciji »izvedba«) v veliko performansih peša: performerji pogosto ne obvladajo nobene performerske discipline, ne premorejo niti domišljije niti duhovitosti v nastopu, pri čemer ni toliko pomembno obvladanje kakšne od izvajalskih veščin, temveč bolj sposobnost »treninga prezence« in vzpostavljanja stika z udeleženci, za povrh pa se najpogosteje zanašajo na hipno inspiracijo in improvizacijo, ki pa ji niso kos.

Nenavadno duhovit je bil tako nastop z naslovom *Dynasty Handbag predstavlja noč čudakov* performerke z umetniškim imenom Dynasty Handbag in njenih gostij, samih pripadnic LGBTQ+ scene. Odvil se je v judovskem muzeju in to – ironično – dejstvo so performerke duhovito izkoriščale; šlo je v bistvu za serijo stand-up nastopov, vendar v stilu anti- ali alterstand upa, uokvirjenega z burlesko in v intenzivnem dialogu s publiko. Christeene, Lorelei Ramirez, Minivan, Like A Villain in Uncle Mordecai so pokazale zavidljivo raven humorja, nemalokrat tudi na lasten račun, pa na račun skupnosti, ki ji pripadajo, in to v preprostem formatu frontalnega solo nastopa, a opremljenega z neverjetno lucidnostjo, absurdnim humorjem, (samo)parodijo, šalami na račun občinstva, skorajda brez asociacij na aktualno ameriško politiko, zato pa z več aluzijami na seks in s poigravanjem z znosnimi vulgarnostmi. Ob tem je bilo v ozadju nenehno čutiti resnično avtentični gon po performiranju, ki si najde ustrezen izraz ali manifestacijo performativne moči, ki pa jo je prisiljen nenehno preizkušati v različnih (življenjskih) položajih, pa boleče

avtentično pričevanje o življenju (v) skupnosti brez občutka skupnosti in v soočenju z nenehnim zanikanjem, bojem za preživetje in za lastno ime. Publika je bila performerkam izjemno naklonjena in dogodek je bil resnična manifestacija (nove) skupnosti in solidarnosti s subverzivnim podtonom, a skupnosti, za katero vsi vemo, da je samo prividna in omogoča zgolj začasno preživetje, vendar zagotovo daje tako izvajalcem kot gledalcem novo

življenjsko in performativno moč, obnavlja domišljijo in ostri duhovitost.

Na drugačen način je obiskovalce povezal performans *Tako globoko, kot se spominjam, tako daleč, kot lahko vidim*, Tarika Kiswansona, švedsko-palestinskega umetnika, ki je v odprt muzejski prostor pripeljal skupino otrok in jih postavil v različne fizične situacije ter jim naložil recitacijo poetičnega besedila. Med sprva od publike ločene otroke nato povabi obisko-

valce, ki tako postanejo del skupnosti; otroci se nas dotaknejo ali nam pripovedujejo svojo zgodbo, sicer pa se skorajda kakor odsotni premikajo po prostoru, se ustavljajo, združujejo v kompozicije, razhajajo, vse v zaznavno melanholičnih tonih in kljub želji po biti skupaj z nekakšnim prezgodnjim spoznanjem o nemoči, o

nemogoči skupnosti, o začasnih in navideznih vezeh, ki se nimajo časa izoblikovati in so pogosto samo vsiljene ali zmanipulirane. – Zakaj je ta performans primer uspelega novega performansa? Kljub ponovitvam je njegova izvedba vsakokrat drugačna, odvisna od kondicije nastopajočih in razpoloženja gledalcev; njegov kon-

cept je jasen, vsebuje pa tudi »odprte dele«, kamor lahko gledalec investira lastno zgodbo, lastno navzočnost, lastno identiteto; in jasen, čeprav impliciten in poetičen, je tudi angažma in eksplicitna projekcija oz. želja izvajalcev: priti (si) bliže, odvzeti času usodno moč in jo pretopiti v obnovljeni občutek bližine – pa čeprav se ta nenehno neusmiljeno oddaljuje ...

Ob vprašanju, kaj je performans, bi bilo po videnem zanimivo zastaviti (kuratorjem in umetnikom) vprašanje, zakaj (sploh) performans. Kaj so razlogi za performativni izraz, za izpostavitve telesa, lastne navzočnosti, procesa, izdelkov, komunikacije, zadreg in travm pred občinstvom? Stari performans se je še lahko naslajal nad samo formo, estetiko, telesom, novi performans potrebuje družbeni in kulturni kontekst, ki ga obravnava – in iz katerega v bistvu črpa. Morda niti ni pomembno iskanje njegove specifične razlike, temveč bolj kvalitete njegove sinteze, nekakšne istosti, in pa sposobnosti globine zadiranja v izbrani kontekst, bolj kakor zadiranja v lastno telo. Telo je pri tem še vedno sredstvo, vendar ni nujno, da se še izpostavlja, tako kot se je v »starem« body artu; bolj je pomembna njegova sposobnost prilagajanja, adaptacijska kondi-

cija, ki ne naseda iluziji preloma ali prekinitve, temveč bolj sledi zavesti o zasedanju lastnega prostora v skrajno nepredvidljivi, kontingentni konstelaciji sodobnosti. Pri tem še vedno hlasta po novem, se hrani iz nepriznanega in prizadetega, in še vedno za svojo izvedbo izkorišča praktično vse, kar mu pride pod roke, čeprav so postopki selekcije danes drugačni kakor nekoč: ostrejši je, hitrejši, raje prakticira hipne obrate in vanje skuša pritegniti tudi gledalca, obenem pa velikokrat prisega tudi na trajanje in vztrajanje kot subverzivni komponenti izvedbe, po kateri se lahko loči od mainstreama in s čimer že kar *per se* usmerja in »prepričuje« gledalca.

Performans se spreminja v skladu s časom, deluje proti njemu, se dogaja ob njem; kot sem zapisal nekoč: izjemno je občutljiv na spremembe, na vplive okolja, in išče načine prilagajanja. Nikdar ni isti, čeprav vedno »isti«: neposredno ali posredno tu, pred nami, z nami, in mi z njim, ponujajoč močno, »demokratsko« izkušnjo, izraženo samo z njegovo lastno specifikom, njegovim lastnim jezikom, ki pa je pravzaprav nejezik, sestavljen hibridni jezik sodobne umetnosti. Sodobni performans ni niti izjema niti pravilo: je nekaj tretjega – in to naj tudi ostane.

S U M M A R Y

In the *editorial* Dialogi collaborator *Jean McCollister* discusses the possibility of Bernie Sanders becoming US president, concluding that the greatest obstacles placed in his path are those erected by the Democratic Party itself, through a biased corporate media and hostile Democratic establishment, and this will only intensify. “Still, the increasingly desperate “Stop Sanders” Democrats find themselves in a quandary: should the party leadership again succeed in manipulating the outcome of the primaries and denying Sanders the nomination, they will find themselves presiding over the final implosion of the Democratic Party, the demise of the American two-party system, and the probable re-election of Donald Trump in the general election. That they will have successfully stopped Sanders and preserved their positions in a thoroughly moribund party will be but small consolation.” Does this sound familiar?

This issue’s thematic set of articles, titled *One hundred years after Bronisław Malinowski’s revolution in anthropology*, is edited by professor of ethnology and cultural anthropology Rajko Muršič. A couple of years ago Aristej Publishing House published a Slovene translation of the famous anthropology classic *Argonauts of the Western Pacific* (originally published in 1922), which – as the editor notes – “has been stirring the imagination of readers for nearly a century, and here and there leading the curious and adventurous among us to seek out untouched corners of the world far from civilization where people live in their original state. However, the more we learn about the elements of strange ways of life in distant lands, the more our illusions and expectations are dispelled by the discovery of eternal truths about life: the natives are indeed in some ways completely different from us, but at the same time unmistakably the same in others. The Polish-British anthropologist Bronisław Malinowski’s masterful description of the ceremonial exchange of gifts called Kula revealed a previously unknown way of life in Melanesia and showed the tremendous potential of what was at that time a new scientific discipline, ethnology and

social/cultural anthropology, which only in this century is discovering the universal value of knowing about the multitude of diverse ways of life for the benefit of the development of a wide variety of human groups in a unified humankind. This story is thus essential reading for anyone who is not indifferent to where the unpredictable currents of development are taking us.”

One hundred years after the revolution introduced in anthropology and the social sciences more generally by Malinowski, we are gaining additional insights and perspectives on this anthropological adventure – and it is to these that this thematic set of articles is devoted. Malinowski continues to be an example and inspiration to contemporary anthropologists and ethnologists, for better or worse, and the contributing authors reveal views on the early formation of his ideas and work (*Grażyna Kubica*), his peculiar and exceptional features (*Karmen Šterk*), and connect entirely different island systems with that of the Trobriands (*Peter Simonič*) and the spontaneous exchange of goods (*Nežka Struc*).

Emica Antončič’s regular feature *Language corner* is adapted to this theme: she describes the greatest linguistic challenges encountered by three translators, an editor, and a proofreader in translating Argonauts of the Western Pacific into Slovene, in the hope that their experiences, particular solutions, and the language norms considered in conveying proper names of indigenous peoples, toponyms, and common nouns from indigenous languages to Slovene will be of help to other translators of anthropological works.

Next is *Cultural diagnosis*, where our contributors start by reviewing some new books. *Veronika Šoster* writes about the Slovenian edition of selected concentration camp songs from World War II, which Aleksander Kulisiewicz preserved as a living archive, memorizing melodies and lyrics; editor and songwriter Jani Kovačič set some to music and sings his interpretations on the accompanying CD. *Sara Špelec* reviews Tom Veber’s first book of poetry, titled *Breaking Point*. *Matic Majcen* writes about one of the rare translations of right-wing social science into Slovene: conservative Roger Scruton’s book *Fools, Frauds, and Firebrands: Thinkers of the New Left*. *Matic Majcen* also reviews McKenzie Wark’s *Capital is Dead*. *Žiga Brdnik* discusses the film *Jojo Rabbit* and questions how the most tragic episode in human history can be satirized. After the most recent New York *Performa* festival, *Blaž Lukan* shares some reflections on how contemporary performance is adapting to new times.